

Capítol 9 ▪ LES MOBILITZACIONS ENTORN DEL REFERÈNDUM SOBRE L'OTAN

Índex

1. DESCRIPCIÓ

2. MODELITZACIÓ

2.1. Model adaptat

L' ESTRUCTURA DE CLIVATGES

Centre-perifèria

Classe

Valors postindustrials

Grau de democratització

EL SISTEMA POLÍTIC

L'encaix de l'exèrcit en el nou escenari institucional

Les institucions d'acció col·lectiva de la societat civil

2.2. Elaboracions conceptuals

MOVIMENTS INICIADORS I DERIVATS

LA DIFUSIÓ TRANSNACIONAL DE LA PROTESTA

ELS REPERTORIS DE CONFRONTACIÓ

ESTAT, SOCIETAT POLÍTICA I SOCIETAT CIVIL

2.3. Quadre de variables

2.4. Metodologia emprada

3. ENQUADRAMENT DEL FENOMEN

4. ANÀLISI DEL FENÒMEN

4.1. El nivell de procés

EL CICLE HISTÒRICO-POLÍTIC

LA DEFINICIÓ DE COMBINACIONS D'OPORTUNITATS I RESTRICCIONS

La difusió d'un cicle transnacional de protesta

L'ingrés a l'OTAN i la promesa del referèndum

El realineament polític de 1982 i el canvi de posició del PSOE

La disponibilitat d'aliats polítics en l'esfera institucional

4.2. La dinàmica política del molt curt termini

ELS ACTORS

Els actors favorables a la permanència

Els actors contraris a la permanència

ELS TEMES DE DEBAT PÚBLIC

ELS ESDEVENIMENTS

L'ACCIÓ COL·LECTIVA

4.2. Les estructures de mobilització

DE L' ESQUERRA TRADICIONAL ALS NOUS MOVIMENTS SOCIALS
LA "VELLA" ESQUERRA: SINDICATS I PARTITS
EL PAPER DELS MUNICIPIS EN RELACIÓ AMB EL MOVIMENT
LA XARXA ORGANITZATIVA DELS NOUS MOVIMENTS SOCIALS
NIVELLS DE PARTICIPACIÓ I CAPACITAT DE CONVOCATÒRIA.
LA COMPOSICIÓ DE LA XARXA.

El moviment d'objectors de consciència

L'ecologisme i els grups antinuclears

El feminisme i les organitzacions de dones

El moviment pacifista

Les plataformes unitàries promogudes per l'esquerra tradicional.

LA NOVETAT DEL PACIFISME COM A MOVIMENT SOCIAL

4.3. La seqüència dels esdeveniments de protesta.

(A). FASE 1 (ASCENDENT). GENER-MAIG DE 1984:

(B). FASE 2 (DESCENDENT). JULIOL-SETEMBRE DE 1984

(C). FASE 3 (ASCENDENT). OCTUBRE-DESEMBRE DE 1984

(D). FASE 4 (DESCENDENT). GENER-MARÇ DE 1985

(E). FASE 5 (ASCENDENT). ABRIL-JUNY DE 1985

(F). FASE 6 (DESCENDENT). JULIOL-SETEMBRE DE 1985

(G). FASE 7 (ASCENDENT). OCTUBRE DE 1985-MARÇ DE 1986

4.4. La distribució geogràfica de les protestes

4.5. Els repertoris de confrontació

4.6. Les accions col·lectives de masses (ACM)

1. DESCRIPCIÓ

Entre 1981 i el primer trimestre de 1986 (amb especial força a partir de 1984) es va produir una forta dinàmica de protesta social al voltant de la qüestió de la permanència de l'Estat espanyol a l'Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord (OTAN). Aquest episodi constitueix el primer indici que sembla evidenciar que el model de conflicte i la composició de la societat civil espanyola després de la transició estava canviant de forma important. En primer lloc, perquè el conflicte es va generar degut a un *issue* polític nou, com és l'encaix d'Espanya en el marc de la política internacional bipolar de l'època, un tema que sorgeix en aquells anys i és un problema no resolt durant la transició. Per tant, es troba deslligat, en principi, de les qüestions al voltant de les quals va girar la lluita antifranquista (negociació col·lectiva, llibertats polítiques i nacionals, etc.). En segon lloc, les protestes serien sostingudes per una xarxa d'associacions ciutadanes amb una fesomia nova, i tindrien unes característiques ben diferents a les formes de contestació que s'havien donat fins aquells moments al país.

L'episodi es va caracteritzar pel manteniment durant un bon grapat d'anys, tot i que amb alts i baixos, d'una forta dinàmica contenciosa adreçada a obligar el PSOE, que havia accedit al govern en guanyar amb una àmplia majoria les eleccions generals de 1982, a complir la promesa que havia fet a la ciutadania quan es trobava a l'oposició: convocar una consulta popular que li permetés legitimar davant els governs occidentals fer-se enrere de la decisió d'entrar a l'OTAN, presa per l'anterior govern ucedista. L'oportunitat de redreçar aquesta impopular adhesió al bloc militar occidental va comportar una revifada de la contestació social, després del breu període de desmobilització que s'havia produït pels volts del canvi de dècada. Una revifada emmarcada en una onada de protesta de caràcter transnacional, i en l'activitat del moviment europeu per la pau i el desarmament que, a partir de l'oposició al desplegament dels euromíssils, s'havia vertebrat com un pol d'oposició, des de la societat civil, a la política armamentista i expansionista dels dos blocs hegemònics a nivell internacional.

Les protestes van ser sostingudes per una xarxa plural i multiforme d'institucions d'acció col·lectiva, sorgides tant de la vella esquerra política i sindical, com d'un seguit de MS nous que s'havien començat a desenvolupar al nostre país a partir de finals dels anys 70, i que comencen a fer eclosió durant el període 1984-1986, tot coincidint amb l'episodi del referèndum. Aquest va ser un dels trets més característics del fenomen estudiat, l'amplitud dels actors polítics i socials que varen constituir les estructures de mobilització del que hem anomenat el "moviment" anti-OTAN. Un "moviment" en el qual, en realitat, conviuen moviments diversos, amb graus -ahora- diferents de maduració.

Observant la intensitat de les mobilitzacions, es comprova que durant el període estudiat hi ha tres "pics" de la protesta. El primer coincideix amb la celebració del Dia de les Forces Armades de 1984 a Valladolid, diada que és aprofitada per la coordinadora d'organitzacions constituïda per aglutinar les forces existents i llençar accions unitàries. El segon vindrà marcat per la visita del president dels Estats Units, Ronald Reagan, a Espanya, que esdevé ocasió per manifestar el rebuig a les pressions exteriors sobre la política espanyola i a la política militar dels Estats Units, i per reiterar, amb aquest motiu, la reclamació de sortir de l'OTAN i de celebrar el referèndum sobre el tema. El tercer serà la proximitat en el temps del propi referèndum, que portarà el moviment a intervenir per inclinar l'opinió pública espanyola a favor de les seves posicions contràries a l'Aliança Atlàntica. Un cop perdut el referèndum, les mobilitzacions s'aturen abruptament, com és natural després que la

permanència a l'OTAN quedi legitimada per les urnes. Encara s'observen, però, algunes protestes contra la política exterior nordamericana.

Les mobilitzacions entorn del referèndum es vinculen a un conjunt d'organitzacions *alternatives*, que tenen en comú el rebuig de les formes vigents de poder i la voluntat de desenrotllar accions de protesta que incorporin en si mateixes unes pràctiques innovadores. Es rebutgen les estructures rígidament jeràrquiques d'organització i d'acció, s'afavoreixen aquelles pràctiques que es consideren més participatives, es denuncia el protagonisme excessiu dels dirigents i de les personalitats notòries, es desenvolupen la comunicació horitzontal i la presa de decisions assembleària, es desconfia de tot el que pugui desembocar en una "burocratització" del moviment i es vetlla perquè els participants sentin respectada la seva espontaneïtat i autonomia. Probablement aquests trets del moviment van contribuir a augmentar la seva capacitat de convocatòria entre uns sectors i unes generacions que havien començat a desconfiar de l'aptitud de les "velles" organitzacions i de les "velles" formes de fer política per ser factors de transformació progressista.

Aquestes organitzacions van néixer els anys 70, algunes ja a finals de la dictadura franquista i altres en els primers anys de democràcia, seguint el model dels *nous moviments socials* (NMS) que van aparèixer des dels anys 60 als Estats Units i Europa occidental. Aquests NMS van aportar, a més de la mentalitat antiautoritària i antijeràrquica a què s'acaba de fer esment, unes preocupacions noves que han estat qualificades de *post-materialistes*, perquè abandonen la prioritat reivindicativa atorgada als interessos materials, és a dir, bàsicament econòmics, en favor d'aspiracions igualitàries i democràtiques com les que encarna el feminisme o a una superior qualitat de vida, com les de l'ecologisme i el pacifisme i tots els moviments vinculats a ell (contra l'armamentisme, les despeses militars, la política de blocs, etc.). Aquestes aspiracions *político-morals* tenen un arrelament social "transversal", és a dir, no vinculat a cap grup social homogeni i diferenciat. Si en etapes anteriors, lligades al desenvolupament industrial, s'havien constituït moviments i organitzacions de combat polític-social lligats a la classe treballadora, els NMS es creen sobre una base social més àmplia i indiferenciada.

El moviment pacifista, i concretament la *Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas* (CEOP), que es va constituir en principal impulsora de les mobilitzacions contra l'OTAN i a favor del referèndum sobre una base unitària que pràcticament no excloua ningú, va aparèixer i va funcionar aglutinant tots els sectors d'opinió lligats als NMS, tot i que també va incorporar sectors de l'esquerra tradicional que van prendre una posició contrària a la del govern del PSOE en el tema de l'OTAN. Les mobilitzacions van aprofitar les xarxes socials existents i especialment les creades i alimentades pels partits i sindicats tradicionals. Però les estructures de mobilització de les protestes van desplaçar-se també cap a la xarxa dels NMS, constituïts en els anys anteriors o en el curs mateix de les protestes. De fet, l'àmplia xarxa d'organitzacions dels moviments socials (OMS) que s'observen aquells anys va ser alhora causa i conseqüència del moviment anti-OTAN.

L'examen dels repertoris de confrontació permet observar que les protestes adopten en el curs d'aquestes mobilitzacions unes formes noves en relació amb els repertoris convencionals. Apareixen elements expressius i lúdics i formes confrontacionals no violentes. Un element que destaca en la dinàmica contenciosa de les mobilitzacions aquí estudiades és el fet que les convocatòries llençades des de les organitzacions del moviment troben un ressò que va molt més enllà de les franges de població a les quals sembla que pot arribar

directament el missatge de les organitzacions convocants. En aquest cas, parlem d'*accions col·lectives de masses*, de les quals hem detectat una dotzena de casos en el curs dels 27 mesos estudiats. Aquest fenomen apunta a una articulació també relativament nova de la societat civil, en el sentit que els elements d'espontaneïtat juguen un paper més destacat i els estrictament organitzatius un paper menor. Però això només es pot explicar per l'existència de la xarxa de què s'ha fet esment més amunt i de vies de comunicació més horitzontals entre les minories més mobilitzades i els sectors menys mobilitzats. En aquest context, parlem de nou model de conflicte com a característica de la societat espanyola en el període posterior a la transició.

En suma, en el marc general d'aquesta recerca, l'estudi de les mobilitzacions entorn del referèndum de l'OTAN entre 1984 i 1986 revela trets molt específics de la societat civil emergent en l'Espanya postransicional: l'aparició i proliferació d'organitzacions dels NMS, abans pràcticament inexistents degut a la dictadura franquista, i de nous models de conflicte, amb la corresponent difusió d'elements nous de cultura política que posen l'accent en l'espontaneïtat i la participació en la vida político-social i en aspiracions que van més enllà dels mers interessos econòmics. Una peculiaritat espanyola, d'altra banda, és que l'esquerra tradicional --concretament la que s'oposava a l'alineament de l'Estat espanyol amb l'Aliança Atlàntica-- no es va posar d'esquena a la mobilització, sinó que en va acceptar els plantejaments i objectius i va confluïr amb els NMS en una mateixa batalla que, finalment, va sortir reforçada d'aquesta convergència.

2. MODELITZACIÓ

2.1. Model adaptat

L' ESTRUCTURA DE CLIVATGES

Dins del nivell macroestructural de l'EOP, quatre són els clivatges o les divisòries de confrontació eixides del procés de transició política que semblen tenir una especial rellevància pel que fa al fenomen de les mobilitzacions al voltant de la permanència a l'OTAN: *centre-perifèria, classe, valors postindustrials, i grau de democratització*.

Centre-perifèria

El primer clivatge, *centre-perifèria*, malgrat que, en principi, no sembla tenir una relació directa amb el tema que ens ocupa, va jugar un paper important en la dinàmica contenciosa del període estudiat (1984-86). No és pas casualitat, com veurem en apartats posteriors, que algunes de les regions de l'Estat on els nivells de mobilització contra la permanència a l'OTAN van ser més forts, fossin –precisament– aquelles en les quals aquest clivatge té més incidència. Ens referim, evidentment, a Catalunya i Euskadi, les dues zones on el sentiment nacional està més arrelat i políticament articulat, i que mantenien aleshores (i encara) una disputa amb el poder central pel que fa al model d'organització político-administrativa de l'Estat i, dins d'aquest, l'espai que havien (han) d'ocupar els territoris amb trets lingüístico-culturals propis i distintius (vegi's més endavant l'apartat 4.4. *La distribució geogràfica de les protestes*).

Aquest territoris havien estat també entre els primers pel que fa a grau de conflictivitat al llarg de la transició i existia en ells una tradició associativa i una cultura política distintiva pel que fa a la del conjunt de l'Estat. Això explica que els canvis en la composició de la societat civil, que es troben a la base de l'emergència de les mobilitzacions anti-OTAN, es donessin també abans a Catalunya i Euskadi, i que aquestes zones fossin les primeres en experimentar les noves formes d'acció col·lectiva que caracteritzarien la postransició.

Classe

Pel que fa al segon clivatge, la *classe*, cal dir que aquesta havia estat la divisòria principal al voltant de la qual s'havien desenvolupat les lluites socials al llarg del tardofranquisme i els anys de la transició política. De fet, l'acció col·lectiva del moviment dels treballadors i treballadores va constituir el nucli central de l'oposició antifranquista, essent els conflictes industrials de finals dels anys 70 un dels factors principals a l'hora d'explicar el procés que va portar al final del règim¹. No és pas gratuït que autors com Köhler (2001) atribueixin el fracàs de l'intent del règim per a autopropietar-se a les vagues massives realitzades al llarg de la primavera de 1976 (Sabadell, Vitòria, Baix Llobregat, etc.).

Malgrat tot, els anys 80 suposaren l'inici del procés de desplaçament del moviment obrer com a actor principal al si de la societat civil, així com la pacificació –relativa– d'aquest eix de conflicte. Aquest procés prové d'una combinació de factors diversos, de caràcter polític i econòmic. D'una banda, el fet que la dinàmica de confrontació cedís el pas, a partir dels anys 1976-77, a la negociació institucional entre les forces polítiques eixides del règim i aquelles provinents de l'oposició clandestina. Unes estratègies que passaven per la consolidació de l'estructura institucional poliàrquica i per solucionar la qüestió de l'espai que aquestes forces havien d'ocupar en el nou escenari polític. La configuració del mapa sindical i del model de relacions laborals del postfranquisme es va veure notablement condicionat per

¹ Vegi's el Capítol 8 d'aquest informe. També Balfour (1994); Köhler (2001); Molinero, Ysàs (1981; 1989; 1994); i Domènech Sampere (2002).

aquest procés, que va fer que les organitzacions dels treballadors veiessin reduïda la seva capacitat de mobilització.

Però la pèrdua de capacitat de mobilitzar recursos per a la protesta de les noves centrals sindicals és atribuïble també a un altre procés de canvi de caràcter més estructural, i d'abast internacional. El final del règim va coincidir amb un moment de profunda crisi industrial –crisi, en realitat, del model d'acumulació vigent fins aquells moments²-, i amb l'inici al nostre país d'allò que es coneix com el trànsit de l'industrialisme al postindustrialisme. La reestructuració d'empreses, el tancament de moltes factories i l'augment galopant de l'atur³ van situar els nous sindicats en un escenari completament nou, al qual no sabien donar resposta. Un escenari en el qual les pròpies bases físiques, humanes, de les organitzacions obreres estaven desapareixent ràpidament. No és pas casualitat que, després dels primers anys d'eufòria posteriors a la liquidació de la OSE (el sindicat vertical del règim), a principis dels anys 80 es produís un intens procés de desafiliació.

En suma, la nova estructuració sindical va entrar en crisi abans de consolidar-se. Com a conseqüència de tot plegat, es pot inferir que el model de conflicte associat a la transició política, en el qual el moviment obrer jugava un paper molt destacat, estava cedint el pas a un model de conflicte nou. Això lliga, evidentment, amb el tercer dels clivatges abans esmentats, l'emergència de *valors postindustrials*.

Valors postindustrials

La crisi i reestructuració econòmica contribuï a accentuar un seguit de canvis importants en l'estructura ocupacional de les societats capitalistes avançades, que podem resumir –per simplificar- amb el terme “terciarització”. Aquests alhora, acceleraren els canvis socioculturals dels quals es deriva el sorgiment d'un conjunt de noves demandes polítiques de caràcter més qualitatiu, expressives enlloc d'instrumentals, i relacionades amb la qualitat de vida i el contingut de la democràcia. És d'aquesta manera com autors com ara Inglehart (1990) han donat compte del desplaçament del moviment dels treballadors i treballadores per un conjunt plural de moviments “nous”, sorgits a l'occident capitalista a partir dels 60: l'estudiantil, el feminista, el pacifista, l'ecologista, l'antimilitarista, l'antinuclear, el moviment per l'alliberament sexual, etc. Aquests NMS presentarien un seguit de trets característics i innovadors, com ara: noves formes d'acció de caràcter no convencional (vegi's l'apartat sobre els repertoris de confrontació a 2.2. *Elaboracions conceptuales*) tendència a l'organització horitzontal i reticular, politització de la vida quotidiana, èmfasi en la construcció d'identitats antagonistes, etc⁴. Com veurem més endavant, serà –precisament- en la conjuntura de les

² Per a Balfour, aquest va ser el factor “... que más debilitó a los nacientes sindicatos. La recesión que golpeó a la economía occidental como consecuencia del alza de los precios del petróleo en 1973 afectó a España más profundamente que a otros países europeos. La economía española no sólo tenía una mayor dependencia de las importaciones de petróleo sino que además sus principales actividades se concentraban en las industrias más vulnerables a la caída de los precios mundiales: acero, astilleros y textiles. El período de transición a la democracia había visto un alza de los costes laborales (pero no un incremento en el salario neto per cápita, a causa del creciente desempleo), un bajo nivel de inversión y una caída de los ahorros. Los tres pilares sobre los que se había basado el “milagro económico” –la inversión extranjera, el turismo y las remesas de divisas de los emigrantes- se habían erosionado severamente por la crisis mundial.” (Balfour, 1994:256-257).

³ Que va passar d'una taxa del 4,7% el 1976, al 14,4% de 1981, segons fonts del *Ministerio de Trabajo y Seguridad Social* (Zambrana, 1999:195).

⁴ Cal dir, però que moltes de les teories que han intentat donar compte dels NMS denoten una fascinació excessiva amb allò (aparentment) “novedós”, i una marcada sobrevaloració d'un seguit de trets que, vistos amb perspectiva històrica, potser cal concloure que no són pas tant nous. Qui millor ha sabut veure i criticar aquest aspecte ha estat, precisament, un estudiós del moviment obrer, Craig Calhoun, que en un article de 1993 aventurava que s'havia magnificat el caràcter de ruptura històrica dels moviments sorgits a partir dels 60 quan, en realitat, bona part de les seves característiques suposadament constituents poden trobar-se ja als inicis de l'era industrial en l'owenisme, el cartisme, l'anarquisme o el sufragisme, entre altres moviments (Calhoun, 2002).

mobilitzacions contra l'OTAN quan els NMS començaran a prendre protagonisme al nostre país.

Grau de democratització

El quart clivatge, el *grau de democratització*, també sembla trobar-se present en la configuració de l'episodi del referèndum, ja que un dels punts que es trobava en disputa, més enllà del fet mateix de la permanència o no a l'OTAN, era el dret que tenia la ciutadania a dir la seva, a decidir quina política d'aliances havia de tenir el país, i quina havia de ser la seva orientació en política internacional. Aquest clivatge va separar la dreta, clarament imbuïda de desconfiança per la participació popular en política i partidària d'una democràcia delegada i restringida, de l'esquerra, sobretot l'extrema esquerra, que assumí cada cop més el discurs de la democràcia radical i participativa, amb l'esquerra institucional al mig, en posició ambígua. La pròpia promesa de referèndum feta pel PSOE (vegi's l'apartat sobre la definició de combinacions d'oportunitats i restriccions, dins de 4.1. *El nivell de procés*) va ser una concessió al radicalisme democràtic, del qual se'n penediria més tard. Tot i que en l'ordre constitucional espanyol nascut el 1978 el referèndum és purament consultiu i només pot ser convocat pel govern, i per tant no es pot dir que sigui un exemple de democràcia participativa, en el context en què es va convocar era una ocasió perquè el poble fos consultat en un afer de política internacional.

Sembla evident que l'objectiu de la protesta anti-OTAN era tirar enrere –incidint en l'agenda política- una decisió governativa que es considerava lesiva pels drets del conjunt de la ciutadania i per a la seguretat col·lectiva, tot reclamant, d'aquesta manera, noves formes de participació democràtica. Això té relació amb els clivatges anteriors, atès que al període estudiat s'observa no només una reemergència de l'acció col·lectiva, *i en concret, de l'acció col·lectiva de masses* (vegi's l'apartat sobre l'acció col·lectiva, dins de 4.2. *La dinàmica política del molt curt termini*), sinó també com aquesta es vincula ara no tant a reivindicacions de caràcter material, sinó amb altres de caràcter moral, la qual cosa està en relació amb aquest trànsit d'un registre conflictiu industrial a un de postindustrial al qual hem fet referència abans.

EL SISTEMA POLÍTIC

L'encaix de l'exèrcit en el nou escenari institucional

Un aspecte del sistema polític, en concret de l'estructura institucional formal, que va incidir de forma especial en la conformació de les protestes, va ser el paper jugat en aquells anys per l'exèrcit. No és pas exagerat afirmar que l'estratègia dels primers governs democràtics pel que fa a l'ingrés i la permanència a l'OTAN, s'explica, en part, i a banda del context internacional i de la subordinació als EUA en matèria de política exterior, com un intent d'activació de l'exèrcit com a actor polític⁵. Una de les conseqüències esperades de l'adhesió era que aquesta induís un efecte de modernització i “neutralitat política” en relació a un exèrcit que, com a puntal del règim que havia estat, partia d'una tradició històrica feixista, i la cultura política del qual continuava essent profundament antidemocràtica.

⁵ Enrique Gomáriz recorda que el 1981, en una enquesta publicada per “una revista castrense” (no especifica quina), el 43% dels oficials de l'exèrcit espanyol eren contraris a l'ingrés a l'OTAN. Quatre anys més tard, segons aquest dirigent pacifista, “*se ha acabado produciendo un grado de convergencia notable en las Fuerzas Armadas a este respecto*” (“El corazón pacifista de Felipe González”, *El País*, 06.05.85, p.16). Aquesta dada il·lustra fins a quin punt la mentalitat franquista i políticament intervencionista de molts militars espanyols els feia veure l'OTAN amb desconfiança encara l'any 1981.

De fet, el període es troba notablement marcat per la qüestió de l'encaix de la institució militar en el nou escenari, un encaix (subordinació al poder civil) que es trobava en primera línia de les agendes polítiques dels governs de la UCD i, a partir de 1982, del PSOE. Cal no oblidar que encara el 1981, l'any de l'ingrés a l'OTAN, l'exèrcit va protagonitzar un intent colpista, que va fer trontollar el delicat joc d'equilibris polítics que havia produït el procés de transició⁶. Tampoc cal deixar de banda que la seva integració en el nou escenari va suposar un llast pel que fa al seu potencial de desenvolupament democràtic, i que comportà la continuïtat de gran part de les tradicions del militarisme franquista, degudament maquillades i “democratitzades”.

Un exemple el trobem, en la institució, durant el període de la UCD, del dia de les FFAA, com a substitut de la tradicional “desfilada de la victòria” que anualment se celebrava per a commemorar el triomf de les forces faccioses a la guerra civil⁷. Un altre, més important encara, el paper donat al rei com a cap suprem de les FFAA, que funciona com una subordinació de l'exèrcit al poder polític –al monarca, en aquest cas-, però alhora com una manera (desviada) de no explicitar que aquest deu subordinació al poder sobirà del poble, encarnat en el parlament i el govern⁸.

Les institucions d'acció col·lectiva de la societat civil

L'altre aspecte a destacar del sistema polític es troba, com hom pot haver deduït del que hem dit en apartats anteriors, a les associacions de la societat civil, i en concret, en aquelles que podem qualificar com a associacions civils de caràcter polític. Als primers anys de la dècada del 80 quelcom estava canviant en la composició de la societat civil espanyola, en allò que McAdam (2002) anomena la “disposició organitzativa” i la “consciència insurgent” de la població. S'anava articulant, d'aquesta manera, poc a poc, una nova trama que seria la que sostindria i donaria forma a les mobilitzacions anti-OTAN, un cop es van expandir –entre 1982-83- les oportunitats polítiques que varen permetre la seva emergència. En aquells moments ens trobem amb dos tipus principals d'institucions d'acció col·lectiva, aquelles relacionades amb l'esquerra tradicional –partits i sindicats-, d'una banda, però també, d'una altra, aquelles vinculades als NMS que es trobaven en procés de formació o estaven ja plenament constituïts. Malgrat que les seves lògiques d'acció difereixen en aspectes importants, als inicis de la dècada dels 80 i, particularment, en la conjuntura de les protestes contra l'OTAN, totes dues confluiran durant una bona colla d'anys i constituïran una xarxa d'organitzacions plural –al si de la qual, però, no hi faltaran els enfrontaments i les tensions.

Val a dir que no va ser fins a finals dels anys 70 i principis dels 80, degut a les peculiars condicions polítiques que fins llavors havien imperat al nostre país, que els NMS

⁶ Aquesta temptativa va tenir alguns antecedents. El primer episodi de conspiració militar va tenir lloc el setembre de 1977, amb una reunió de generals feixistes a la reserva, celebrada a Xàtiva. El 16 de novembre de 1978 seria avortada, quan ja era imminent la seva posada en marxa, l'anomenada “Operación Galaxia” (Powell, 2001). En canvi, l'intent del 23 de febrer de 1981 sí que es va poder tirar endavant. Aquell dia, forces rebels de la guàrdia civil, comandades pel tinent coronel Antonio Tejero, assaltaren i es feren amb el Congrés dels Diputats, tot retenint a punta de pistola el conjunt de l'elit política del país. Paral·lelament, el Capità General de la III Regió Militar, Jaime Milans del Bosch, feia sortir tropes i tancs als carrers de València, que foren ocupats durant sis hores pels militars. Fins al dia següent, el fantasma d'una dictadura militar tornà a planar sobre la societat espanyola..

⁷ Com veurem més endavant, en l'arrancada de les mobilitzacions contra l'OTAN ocuparà un lloc destacat la celebració a Valladolid, el segon trimestre de 1984, de la desfilada militar del dia de les FFAA, al voltant de la qual es generarà una important campanya ciutadana d'oposició que galvanitzarà durant força setmanes la ciutat castellana i altres indrets del país.

⁸ Encara en una data tan tardana com el 1984 el rei havia de recordar als uniformats, en el seu parlament amb motiu de la pasqua militar, que estaven subordinats a la Constitució (*El País*, 07.01.84). Aquell mateix mes, i pocs dies abans del discurs del monarca, havia estat arrestat un tinent coronel per negar-se a saludar, en el decurs d'un acte oficial, les autoritats civils de Granada (*El País*, 05.01.84).

emergiren a Espanya, tal com posa de manifest Álvarez Junco: “*Al concluir la reforma política, hacia 1981-82, quedaron, ..., pequeños grupos ecologistas, feministas, asociaciones de barrio e incluso alguna voz defensora de las minorías sexuales. En ese momento sí puede hablarse ya de típicos NMS*” (Álvarez Junco, 1994:435). Per tant, en aquests anys ens trobem en un moment de trànsit, un moment en el qual hi ha un model de conflicte en declivi i un altre que està prenent el relleu, amb un seguit d’actors que provenen de la cultura política de la lluita antifranquista, d’una banda, i altres que sorgeixen, tot sostenint uns referents polítics, culturals i organitzatius nous i diferents⁹.

Evidentment, són aquests nous actors socials els que protagonitzaran la nova revifada. L’any clau serà el de 1982, moment al voltant del qual la dinàmica de protestes socials torna a revifar, i s’inicia un cicle nou, després del procés de desmobilització que suposà l’inici de la fase de “consolidació” de la transició (Pérez Díaz, 1993; vegi’s també Adell, 1989) i d’aquell sentiment difús de frustració d’expectatives que es va conèixer com el “*desencanto*”. Al nostre parer, les mobilitzacions al voltant del referèndum sobre la permanència a l’OTAN serien una de les primeres –i, potser “la” primera– expressions de l’emergència d’una nova societat civil posttransicional a l’Estat espanyol, qualitativament diferent a la del període immediatament anterior, ahora que constitueixen la primera fase d’aquest nou cicle¹⁰.

2.2. Elaboracions conceptuals

MOVIMENTS INICIADORS I DERIVATS

Seguint Tarrow, McAdam (2002) diferencia entre dos tipus majors de moviments: els moviments “*iniciadors*” i els moviments “*derivats*”. Els primers, són aquells que, com el seu

⁹ Un exemple gairebé “prehistòric” del xoc que suposava el marc dels nous moviments respecte el de l’esquerra antifranquista el trobem en el següent passatge d’un text de Pepe Beunza, el primer objector de consciència per motius polítics de l’Estat espanyol (i posteriorment, un dels fundadors del MOC), en el qual relata l’ambient de les lluites a la València de principis dels 70: “*Entre carrera y carrera, manifestación y manifestación, explicábamos lo que era la no violencia. Era muy difícil porque el ambiente en aquella época era bastante afín a la lucha armada. Cuando explicábamos que no íbamos a la mili era difícil. La gente que luchaba contra el franquismo cuando la hacía pasaba desapercibida porque la represión en la mili era brutal. Ya pasabas fichado y te llevaban de guardián o no te dejaban llevar armas.*” Més endavant, explicant una de les seves estades a pressó: “*Me procesaron y me condenaron en Consejo de Guerra el 23 de abril de 1971 por “desobediencia”. Después me llevaron a la cárcel de Jaén, que era de presos políticos, a cumplir la condena. Una cárcel de “políticos” era una isla de libertad. Tenía libros, y hasta cursillos de terrorismo si quería... Había de todo. Fue una experiencia interesante, yo hablando de no violencia y objeción de conciencia y los presos políticos no entendían nada. Me acogían bien porque yo también luchaba y tuvimos discusiones muy interesantes y fue una forma de introducir el tema en el ambiente de la oposición al franquismo.*” (Beunza, 2002:51, 53).

¹⁰ Si ens atenim a les característiques que, segons Tarrow, distingeixen els que ell anomena “cicles de protesta”, observarem que un cicle d’aquesta mena suposa “*una fase de intensificación de los conflictos y la confrontación en el sistema social, que incluye una rápida difusión de la acción colectiva de los sectores más movilizados a los menos movilizados; un ritmo de innovación acelerado en las formas de confrontación; marcos nuevos o transformados para la acción colectiva; una combinación de participación organizada y no organizada; y unas secuencias de interacción intensificada entre disidentes y autoridades [...]*” (Tarrow, 1997:263-264). ¿Es poden conceptualitzar les mobilitzacions contra l’OTAN entre 1982 i 1986 com un *cicle de protesta*? Tarrow acostuma a referir-se a períodes històrics més llargs quan utilitza aquest terme. Ara bé, el període de mobilitzacions aquí estudiat, a més de les propietats que Tarrow esmenta, té una unitat i unes característiques –que es faran visibles en el curs de l’exposició– que permeten utilitzar el concepte de cicle de protesta en un sentit lleugerament modificat, adaptat a una circumstància més particular, i això és el que aquí farem. El conflicte té una duració molt clarament delimitada: es planteja amb l’ingrés d’Espanya a l’OTAN decidit pel govern Calvo Sotelo el 1981 i s’acaba quan en el referèndum de 1986 guanya el sí, de manera que la pertinença d’Espanya a l’Aliança Atlàntica queda democràticament legitimada i les mobilitzacions deixen de tenir sentit.

mateix nom indica, donen lloc o inicien un cicle de protesta, mentre que els segons es desenvolupen gràcies a l'impuls generat pels iniciadors, i prenent aquests com a referència. Amb això l'autor vol posar l'èmfasi en el fet que els moviments no són entitats discretes que es desenvolupen de forma independent els uns dels altres, sinó que –ben al contrari– es troben àmpliament interconnectats, tan pel que fa als seus orígens com a la seva evolució.

Aquest autor considera que els moviments derivats es recolzen en les seves etapes inicials en els recursos organitzatius de moviments anteriors i que, d'alguna manera, es desenvolupen “dins” d'aquests. És per això que cal subratllar, segons afirma, la interdependència entre els moviments que pertanyen a una mateixa “família”. Aquesta interdependència és especialment significativa pel que fa als aspectes cognitius i culturals, per tant, al desenvolupament del que anomena la “consciència insurgent” (“marcs culturals” en la terminologia de Tarrow) a la base dels moviments tardans. El treball d’“enquadrament”, en el sentit d’Snow i Benford, d’aquests moviments tardans, es veu facilitat per l’existència prèvia d’un moviment iniciador, del qual hereten el marc paradigmàtic, tot reinterpretant-lo i –sovint– adaptant-lo a un context diferent. En aquest sentit hi ha una dependència dels moviments que sorgeixen al llarg del cicle respecte d’aquell que es troba en el seu origen, en convertir-se els tardans en adoptants del conjunt (o bé d’un subconjunt) de les innovacions culturals que l’iniciador ha generat.

Les continuïtats entre els moviments iniciadors i els derivats són explicades per McAdam tot fent referència a tres factors: la “difusió”, els “vincles de xarxa” i l’“atribució de semblança”. Pel que fa al primer, afirma que els moviments iniciadors es troben, en tant que grups de nous elements culturals, sotmesos a una dinàmica de difusió social de naturalesa similar a la d’altres innovacions. Pel que fa al segon, considera que la possibilitat d’aquesta difusió o extensió es troba vinculada a les propietats de la xarxa de relacions socials existent a la població. En el cas de grups que tenen forts lligams interns i, alhora, el que McAdam anomena “vincles pont dèbils” amb altres grups, la possibilitat que es doni aquesta extensió és més gran. D’aquesta manera, els cicles de protesta tindrien un desenvolupament de caràcter reticular que implicaria cada cop més grups, tot tendint a involucrar, finalment, a una gran part de la població.

Pel que fa al tercer element, l’atribució de semblança”, McAdam el relaciona amb processos de caràcter sociopsicològic, tot fent referència a l’explicació de la difusió transnacional de les innovacions polítiques d’Strang i Meyer. Un exemple d’atribució, d’aquesta mena es va donar als anys 60 als NMS nord-americans (feminista, estudiantil, etc.), que adoptaren com a model interpretatiu el del moviment en defensa dels drets civils de la població afroamericana, moviment que va ser l’iniciador de les protestes que hi hagué en aquell país al llarg de tota la dècada. En aquest cas també actuaren els “vincles de xarxa”, atès que bona part dels activistes d’aquests NMS havien participat, o havien tingut alguna mena de contacte previ, amb la lluita pels drets civils. Això va fer que es donés una identificació dels moviments en els que participaren posteriorment amb aquest moviment pioner. Aquesta mena d’identificació, segons McAdam, no només es dona, però, quan es verifica la presència de vincles relacionals directes. Quan el cicle es troba en una fase avançada de desenvolupament, àdhuc moviments sense cap connexió amb l’iniciador poden apropiarse de la plantilla cultural que aquest ha deixat disponible, i que ja ha estat difosa a altres grups.

LA DIFUSIÓ TRANSNACIONAL DE LA PROTESTA

Un dels punts a destacar de les elaboracions de Tarrow i McAdam és la seva afirmació que els límits dels cicles de mobilització no són estrictament nacionals-estats. Això és desenvolupat amb major extensió per Kriesi et al., al seu capítol sobre la difusió transnacional de la protesta (Kriesi et al., 1998:181-206). Els autors constaten l'existència a la història recent de cicles o onades de protesta que han transcendit les fronteres dels Estats: les mobilitzacions contra el desplegament a diversos països dels anomenats “euromíssils” de l'OTAN als anys 80 (especialment rellevant pel que fa al tema que ens ocupa), les mobilitzacions que portaren al col·lapse dels règims del “socialisme real” a finals d'aquesta mateixa dècada i principis de la següent, etc. En aquests casos, segons afirmen, es dona una confluència de dos processos: reaccions de caràcter simultani en diferents països davant de qüestions (*issues*) que depassen el marc estatal i també, alhora, un procés de difusió i influència recíproca de mobilitzacions específicament nacionals-estats. Ara bé, per a que la protesta es difongui d'un país a un altre, s'ha de donar una condició *sine qua non*: l'existència d'oportunitats polítiques que facilitin la mobilització. També en aquest cas, l'absència d'oportunitats en un país impossibilita que hi penetri i s'extengui la protesta que s'està donant al seu voltant.

Kriesi et al., prenen de la teoria clàssica de la difusió dos *canals* principals mitjançant els quals aquesta es dona: les transferències d'informació directes (a través de contactes personals) i les indirectes (a través dels mitjans de comunicació de masses). Les primeres poden seguir una pauta organitzativa, formal o informal, tal com destacava McAdam en fer referència a la participació prèvia dels activistes en moviments anteriors. Els autors diferencien també cinc tipus diferents de *continguts* de la difusió: el mateix *contingut* (quan allò que es difon és el o els objectius de la protesta), la *forma d'organització* (l'estructura orgànica de les OMS), la *forma d'acció* (els repertoris), el *model d'acció* (quan una mobilització prèvia esdevé “modèlica”, és a dir, un exemple a imitar pels moviments posteriors), i, finalment, els *efectes probables o verossímils de l'acció col·lectiva* (les possibilitats d'èxit derivades de la mobilització prèvia d'altres moviments). Aquests tipus de difusió són agrupats en dues categories:

“Primer, el contingut de la mobilització, les formes d'organització, i les formes d'acció són trets específics d'un moviment social o de la seva mobilització. En aquest cas, la difusió consisteix en *l'adopció de trets particulars* d'un grup contendent a un altre, ja sigui dins d'un mateix país o bé a un altre país. Segon, un model d'acció i els efectes probables o verossímils de l'acció col·lectiva afecten a les mobilitzacions en sí i impliquen que els últims actuen com un exemple o estímul per a altres actors, organitzacions o moviments. En aquest cas, la difusió consisteix en *l'extensió de l'acció col·lectiva en sí* d'una àrea o sector a un altre; un grup contendent es mobilitza o remobilitza a causa de l'exemple proveït per la mobilització d'un altre grup contendent. La difusió en les seves dues formes ... pot tenir lloc *entre moviments* o *entre països*. Sovint, tots dos processos es donen alhora.” (ibid., 186, subratllats a l'original).

La difusió transnacional de la protesta ha d'anar acompanyada, per a poder donar-se, d'unes determinades condicions. Els autors emfasitzen tres tipus de condicions que faciliten aquest procés, i que anomenen condicions “organitzatives”, “polítiques” i “culturals”. Els factors que més contribueixen, segons els autors, a *la difusió de trets particulars* (referents als continguts de la mobilització, les formes d'organització, i les formes d'acció) d'un moviment a un altre, o d'un context de protesta a un altre, són els *canals directes*, és a dir, les connexions personals informals, i les xarxes organitzatives formals. Alhora, aquests canals directes també poden influir en el nivell de mobilització, en ser una font d'innovació tàctica. Els *canals indirectes* (mitjans de comunicació de masses), en canvi, més que influir en l'adopció de trets específics, el que fan és facilitar *la difusió de la protesta en sí*.

ELS REPERTORIS DE CONFRONTACIÓ

Per “*repertoris de confrontació*” entenem aquell ventall de formes d’acció, conegudes i reconegudes pels insurgents i els seus adversaris, que s’han transmès culturalment i que es troben històricament disponibles en una societat determinada¹¹. La noció de repertoris no exclou la innovació, però implica que els seus canvis són molt lents, que tenen un ritme “glacial”. Malgrat tot, i segons Tarrow, els cicles de protesta són moments de creació, de “flexibilitat tàctica”, en els quals s’experimenten noves formes de **lluita**, nous repertoris. Moltes d’aquestes no tenen èxit i, per tant, no sobreviuen al cicle, però altres perduren, són transferides a altres contextos i escenaris de conflicte i esdevenen, d’aquesta manera, repertoris “modulars”. La modularització de les formes d’acció sovint comporta la seva rutinització i la pèrdua de la seva capacitat disruptiva, alhora que pot facilitar-ne el control per part de les autoritats i les elits polítiques. Aquesta extensió dels repertoris és congruent, segons McAdam, amb la identificació dels moviments tardans respecte els iniciadors, i en la seva adopció hi ha sempre una barreja de motivacions instrumentals (l’èxit que ja han demostrat les formes tàctiques adoptades) i, alhora, expressives o d’adscripció identitària.

Per a Tarrow, l’aportació més destacada del concepte de repertori de Tilly és que ens permet descomposar la noció de protesta en elements convencionals i no convencionals. L’autor realitza en aquest context un seguit de definicions que són recollides i reelaborades per Kriesi, Koopmans, Duyvendak, i Giugni (1998), per a realitzar la seva tipologia de formes d’acció col·lectiva. Per a Tarrow la *confrontació* comprèn “*formas tales como las ocupaciones, las obstrucciones, las irrupciones forzadas o las huelgas salvajes, ...*” (Tarrow, 2002:111). La *violència* la constitueixen “*los ataques a la propiedad, a antagonistas y a autoridades, así como choques con la policía.*” (ibid.) Les *formes convencionals* d’acció col·lectiva comprenen “*peticiones, audiencias y acciones legales, marchas y reuniones públicas, así como huelgas y asambleas.*” (ibid.) Per últim, per *repertori heretat* s’entèn “*la presencia y la frecuencia de las formas convencionales de acción colectiva en oposición al uso de la confrontación y la violencia.*” (ibid.).

Per la seva banda, Kriesi et al., elaboren un detallat esquema de les diferents estratègies i formes d’acció, en el qual hi ha cinc tipus principals, cadascun dels quals és un agregat de diferents subtipus. Són els següents:

(A). *Accions convencionals:*

Jurídiques: Plets administratius, plets civils, plets criminals, i altres.

¹¹ El concepte va ser definit per Tilly, segons Tarrow, en els següents termes: “Tilly concibe el repertorio como un conjunto completo de medios que tiene un grupo para efectuar demandas de distinto tipo ante diferentes individuos o grupos (1986b:4). Puesto que en circunstancias similares diferentes grupos disponen de repertorios similares, Tilly habla –más vagamente- de un repertorio general a disposición de la población como un todo. En un momento cualquiera, dice este autor, el repertorio del que dispone una población dada es limitado, pese a la posibilidad de emplear prácticamente cualquier forma de contestación contra cualquier oponente. El repertorio, por tanto, no es sólo lo que la gente *hace* cuando presenta una demanda; es lo que *sabe cómo hacer* y lo que la sociedad ha llegado a esperar que elija en el marco de un conjunto de opciones culturalmente sancionado y empíricamente limitado (Tilly, 1978:151)” (Tarrow, 2002:101, subratllats a l’original). Per la seva banda, McAdam defineix els repertoris de la següent manera: “... son formas aprendidas de acción colectiva mediante las cuales los actores tratan de presionar sobre o resistirse a las demandas de otros actores. En resumen, son las tácticas que emplean los grupos en las luchas entre ellos.” (McAdam, 2000:266).

Polítiques: Exercir de grup de pressió, participar en audiències públiques, cartes als polítics, participar en òrgans consultius / negociacions, propaganda electoral, i fundació / dissolució d'una organització de moviment social (OMS).

Adreçades als mitjans: Informació directa al públic (octavetes, etc.), informació mitjançant els mitjans (conferències de premsa, etc.), tribunals, audiències públiques (si han estat iniciades pel moviment), anuncis, i altres.

(B). Democràcia directa:

Iniciatives legislatives populars: Llençament, presentació de signatures.

Referèndums: Llençament, presentació de signatures.

(C). Accions demostratives:

Peticions, assemblees públiques / concentracions, manifestacions / marxes de protesta (si són legals i no violentes), campaments de protesta, recollida de diners o béns per a una de les parts en conflicte (excloent l'ajut en cas de catàstrofes naturals o ajuda alimentària), reclutament de voluntaris per a una de les parts en conflicte, festivals o celebracions amb contingut polític, accions simbòliques o lúdiques no-confrontacionals, i altres.

(D). Accions confrontacionals:

Legals: Boicots (incloent boicot de conferències, etc.), vagues de fam, suïcidis per motius polítics, interrupcions de procediments institucionals (si són legals), accions simbòliques o lúdiques confrontacionals però legals (com la crema d'imatges), i altres.

Il·legals: Manifestacions il·legals (si no són violentes), boicot fiscal i altres formes de boicot il·legal, bloqueigs, ocupacions (inclòs l'*squatting*, és a dir, les "okupacions"), publicació d'informació secreta, interrupcions de mítings i assemblees, no-cooperació il·legal (per exemple, el boicoteig del cens), l'amenaça de bomba (quan no hi ha una bomba col·locada realment), violència simbòlica (pintar "bombes", o punts de mira), i altres.

(E). Violència:

Lleu: Danys limitats a la propietat (com ara trencar vidres), furt, robatoris, amenaces a persones, manifestacions violentes (si han estat iniciades pel moviment), i altres.

Intensa: Atacs amb bomba o foc i altres danys greus a la propietat, sabotatges, violència física contra persones (incloent-hi assassinats polítics i segrestos).

(Font: Kriesi et al., 1998).

Cal fer notar que aquesta classificació difereix de les definicions de Tarrow, que esmenta dins les formes convencionals de protesta algunes de les accions de caràcter demostratiu que, en l'esquema de Kriesi et al., són accions "no convencionals". Aquests darrers autors limiten el concepte de convencionalitat de l'acció a aquelles formes de protesta més institucionalitzades, que troben canals "normalitzats" d'expressió (per exemple, als tribunals, o als mitjans de comunicació). En la concepció de Tarrow, en canvi, es posa més l'accent en el seu caràcter novedós, és a dir, si són accions "modulars" i, per tant, formen part ja del repertori socialment acceptat o no. És difícil, però, l'aplicació en el nostre cas del concepte de repertori hereditat i d'accions no convencionals en el sentit de Tarrow, atès que això requeriria un treball historiogràfic previ per a poder elaborar una classificació de les formes d'acció que provenien de la lluita antifranquista i del període de la transició; treball que –pel que sabem– ningú ha realitzat en aquest país, tot i que es poden trobar aproximacions parcials i disperses.

En decidir classificar els repertoris fent servir la tipologia de Kriesi et al., ens trobem amb una dificultat "tècnica" addicional: la unitat de mesura. Tarrow diferencia entre "formes

tàctiques observades” i “*esdeveniments de protesta*” (Tarrow, 2002:118), la qual cosa li permet fer servir el promig de formes d’acció per esdeveniment com un indicador de “flexibilitat tàctica”. La diferència es veurà clara amb els següents exemples: Al llarg d’una marxa de protesta (acció demostrativa, seguint la tipologia de Kriesi et al.) es pot realitzar una *performance* satíric (acció simbòlica o lúdica no-confrontacional i, per tant, demostrativa, seguint la mateixa classificació). En el decurs d’una acampada de protesta es poden recollir, alhora, diners per a la causa. En tots dos casos tenim *un* esdeveniment de protesta però *dos* repertoris o “formes tàctiques”. Dit d’una altra manera, *una* acció no implica, necessàriament –només– *un* repertori. És per això que hem procedit a una doble comptabilitat, recollint les diferents accions (esdeveniments de protesta) que es van registrar en el nostre període de referència i, també, si en cadascuna d’elles es dona un o més d’un repertoris (formes tàctiques).

ESTAT, SOCIETAT POLÍTICA I SOCIETAT CIVIL

Un inventari raonat de les organitzacions que formen les *estructures de mobilització* del moviment anti-OTAN aconsella una primera classificació entre organitzacions de la *societat civil* i organitzacions de la *societat política*. La distinció habitual entre “societat civil” i “Estat” és insuficient per captar un tipus intermedi d’articulacions organitzatives que no es poden agrupar inequívocament sota cap dels dos conceptes. Arato i Cohen, després de definir la societat civil com “una esfera d’interacció social entre economia [*economy*] i Estat, integrada, abans que res, per l’esfera íntima (especialment la família), l’esfera de les associacions (especialment les voluntàries), els moviments socials i les formes de comunicació pública”, sostenen que entre Estat i societat civil hi ha una “instància medidora”, que anomenen “societat política”. Per il·lustrar què entenen per *societat política*, esmenten com a components seus els *partits*, les *organitzacions polítiques* i els *parlaments*. I afegeixen que “el paper de la societat civil no està directament relacionada amb el control o la conquesta del poder, sinó amb la generació d’influència a través de la vida de les associacions democràtiques i d’un debat sense traves en l’esfera cultural pública. Aquest paper polític és inevitablement difús i ineficient. Per això el paper medidor de la societat política entre la societat civil i l’Estat és indispensable, però també ho és l’arrelament de la societat política en la societat civil” (Arato; Cohen, 1999:ix-x). La menció dels “parlaments” entre els components de la societat política s’ha d’entendre pel caràcter mixt o intermedi d’aquestes institucions, que d’una banda són institucions de l’Estat, però d’altra banda emanen directament de la societat, de la ciutadania. Segons la lògica dels dos autors citats, també els *ajuntaments*, com tota altra institució representativa de la ciutadania, es poden entendre com a parts de la “societat política. En el marc de la present recerca es donarà una atenció particular als *partits polítics* i els *ajuntaments* pel paper que juguen en la formació i el funcionament de la societat civil, com a components específics de la “societat política” o, si es vol, com a institucions-pont entre Estat i societat civil.

Quan els *partits polítics* accedeixen a posicions de poder d’Estat a través d’eleccions, esdevenen part de l’aparell de l’Estat però sense deixar de mantenir una relació amb la societat civil. Justament és aquesta doble pertinença allò que els permet de fer de “*mediadors*” entre els dos nivells. La funció manifesta dels partits és canalitzar els interessos presents a la societat de cara a l’acció política que l’Estat ha de desenvolupar. En la mesura que un partit exerceix poder estatal –sigui al nivell més proper a la ciutadania, com és el del municipi, o al nivell més allunyat, el del govern de l’Estat—obeeix a una lògica determinada. Però en la mesura que ha de retre comptes periòdicament davant de l’electorat i sotmetre’s al seu escrutini i judici, no pot ignorar una altra lògica, la dels interessos dels seus electors, reals o

potencials. El partit, a més, no es limita a recollir els interessos i les aspiracions de la ciutadania, sinó que contribueix a donar-los forma, a elaborar-los i a formular-los interactuant amb ciutadans individuals o amb grups organitzats de la societat civil. Els partits no es limiten, doncs, a rebre *inputs* ja plenament elaborats de la societat civil: no juga un paper solament *receptiu*, sinó també *actiu* en el marc de la societat civil. Es pot parlar, justificadament, d'*institució-pont* entre Estat i societat civil.

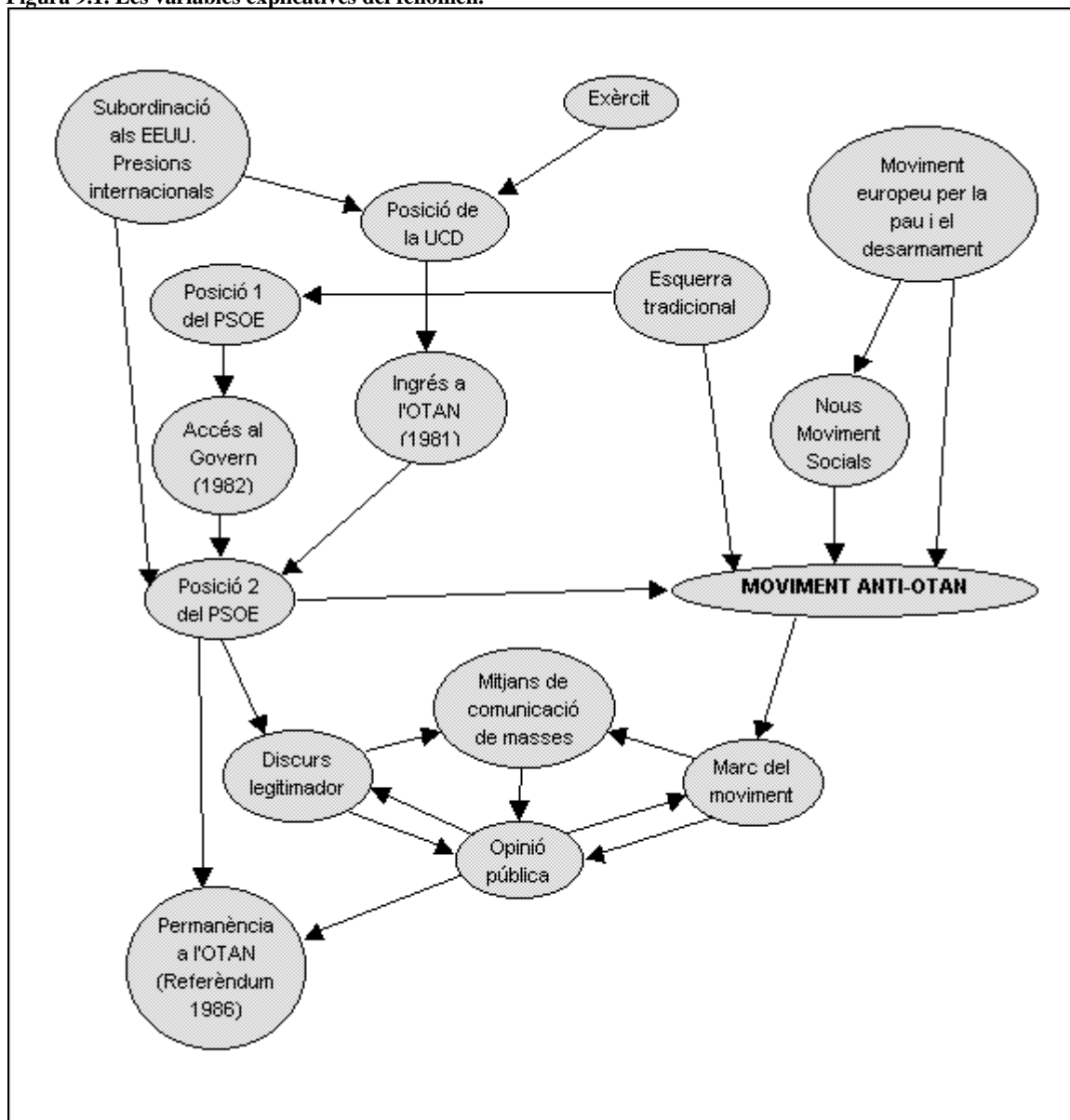
Hi ha un aspecte en què aquest caràcter mediador dels partits és molt evident: els partits polítics contribueixen també a desenvolupar la societat civil *generant xarxa organitzativa*, la qual queda disponible, com a *capital social*, per a impulsar i enquadrar accions socials *autònomes*, no necessàriament lligades als partits. La transició d'una dictadura a una democràcia presenta un cas on aquesta funció catalitzadora dels partits es posa clarament de manifest. A l'Espanya de Franco, no s'havia deixat cap articulació social independent del poder de l'Estat. Els sindicats verticals, les organitzacions juvenils, els mitjans de comunicació, etc. estaven sotmesos al control del poder estatal. Només l'església catòlica gaudia d'una estructura orgànica relativament independent i dotada de recursos (locals, publicacions, organitzacions culturals i recreatives), i sota el seu aixopluc es van desenvolupar accions de protesta, reunions i assemblees que van facilitar la formació d'una societat civil embrionària. Un cop implantada la reforma democràtica d'Adolfo Suárez, va esdevenir necessari crear unes estructures de representació i d'expressió política totalment noves. En aquell desert, els partits que s'havien oposat activament a la dictadura des de la clandestinitat aportaven uns recursos, bàsicament equips de persones experimentades en tasques d'organització i lluita política, dotats de xarxes organitzatives en algunes parts del territori. A mesura que es va anar consolidant el nou règim polític, tots els partits van crear les seves pròpies xarxes. Les eleccions són una ocasió per crear-les perquè *obliguen* els partits a confeccionar llistes de candidats vinculats, poc o molt, al territori i a cada localitat, almenys a les més importants. Entre els activistes dels moviments socials és corrent trobar persones que havien format part d'algun partit polític o que s'havien presentat com a candidats a alguna elecció, fins i tot sense ser membres del partit.

Els *sindicats*, en la mesura que són organitzacions per a la defensa d'interessos col·lectius dels treballadors enfront dels empresaris, no formen part de la societat política, sinó de la societat civil. Però no hi ha una frontera clarament delimitada entre les dues esferes, i de vegades els sindicats funcionen com estructures de mobilització lligades als partits polítics.

Pel que fa als *ajuntaments*, la seva proximitat als electors fa que obeeixin a dinàmiques diferenciades de la política que es fa a nivells superiors de l'Estat. Es pot constatar que la política de partits a nivell estatal sovint no es tradueix automàticament a la política municipal, on les relacions clientelars, d'amistat, parentiu o altres, molt personalitzades, poden tenir un pes important. Els ajuntaments es veuen més sotmesos a les pressions immediates de l'opinió local i de les mobilitzacions locals, de manera que es poden interpretar com el nivell de l'estructura de l'Estat més permeable a la societat civil. En aquest sentit, es pot qualificar els municipis també com *institucions-pont* entre Estat i societat civil, i components de la "societat política" en el sentit d'Arato-Cohen. L'estudi del moviment anti-OTAN posa en evidència que el poder municipal arriba a jugar un paper d'articulació i expressió del propi moviment popular.

2.3. Quadre de variables

Figura 9.1. Les variables explicatives del fenomen.

2.4. Metodologia emprada

L'instrument de recollida de dades que s'ha fet servir pel treball de camp ha estat una taula en format MS ACCESS que constava de les següents columnes:

- **Col.1** Font.
- **Col.2** Data de la font
- **Col.3** Ubicació (multifins).
- **Col.4.** Zona.
- **Col.5** Data de l'esdeveniment.
- **Col.6** Accions.
 - **Col.6.1** Accions col·lectives de masses (**fenomen central**).
 - **Col.6.1.1** Organitzacions convocants i participants (columna vinculada a l'anterior).
 - **Col.6.2** Accions col·lectives que no són de masses.

- **Col.6.2.1** *Organitzacions convocants i participants* (columna vinculada a l'anterior).
- **Col.7** *Xarxa d'organitzacions (fenomen complementari)*.
- **Col.8** *Variables explicatives o contextuais*.
- **Col.9** *Codis d'organitzacions*.
- **Col.10** *Codis de variables i d'hipòtesis*.

A cada entrada d'informació li corresponia una filera del quadre i havia d'estar associada, per tant, a una font i una data. Les notícies recollides es van compilar per ordre cronològic en uns dossiers o multifins. Aquests es van numerar de forma correlativa, de tal manera que es pogués codificar la ubicació de les diferents informacions. Això ens va facilitar després relacionar les entrades de la cronologia amb les notícies "físiques" que teníem arxivades en aquests dossiers. A la columna "zona" columna vam situar la ubicació de la notícia referenciada dins del diari. Només calia omplir-la, doncs, en el cas d'entrades provinents de fonts de premsa.

El bloc de columnes agrupades sota l'epígraf "Accions" se subdivideix en dues columnes, i cadascuna d'elles té associada, alhora, una subcolumna. A la 6.1. abocarem aquelles informacions que feien referència a accions col·lectives de masses esdevingudes al llarg del període estudiat i que tinguin relació amb les protestes contra l'ingrés i permanència a l'OTAN. L'ACM constitueix l'objecte central d'estudi de la nostra recerca. Per ACM entenem: En *primer* lloc, totes aquelles mobilitzacions de caràcter massiu, és a dir, de suficient envergadura pel que fa al nombre d'assistents. Tot i que, pel que fa a aquest particular hi ha un marge d'imprecisió, i depèn molt de l'àmbit on es produeix l'acció, considerem com a tal aquells actes que apleguen des de dotzenes de milers fins a centenars de milers de persones, segons els casos. En *segon* lloc, aquelles mobilitzacions que, a més de complir amb aquesta primera condició, tenen un important component d'espontaneïtat, que els fa no reductibles a una acció promoguda per una sola organització o grup d'organitzacions. A la 6.1., associada a l'anteriora vam fer constar les organitzacions o col·lectius convocants i participants en l'acció.

A la columna 6.2. vam abocar aquelles informacions referides a accions vinculades a la protesta anti-OTAN però que no tenien aquest caràcter d'ACM que hem especificat anteriorment. També li corresponia una subcolumna –la 6.2.1- per a referir les organitzacions convocants i participants en aquestes accions. Les instruccions que calia atendre per a la seva implementació eren les mateixes que s'han especificat abans.

La columna 7 estava destinada a contenir aquelles informacions relacionades amb la xarxa d'organitzacions involucrades en les campanyes contra la permanència a l'OTAN. Aquesta xarxa és l'objecte complementari de la recerca, pel que fa al nostre cas. El tipus d'informacions que s'hi havien d'introduir podien fer referència a: Constitució de col·lectius, organitzacions, plataformes i/o comitès de caràcter unitari. També: reunions, trobades, declaracions, manifestos, campanyes, etc, duts a terme per tota mena d'actors col·lectius (siguin partits o organitzacions polítiques, centrals sindicals o associacions ciutadanes de tota mena), sempre i quan tinguessin relació amb les protestes contra l'OTAN. Es tractava de recollir dades que donessin el perfil del moviment social emergent estudiat, encara que es referissin a entitats que fossin organitzacions o moviments poc o gens formalitzats

A la columna 8 vam introduir aquelles informacions que feien referència a les variables explicatives i/o contextuais dels fenòmens estudiats (les ACM com a fenomen

central i el moviment anti-OTAN com a fenomen complementari). Vam consignar en aquesta columna tot allò que tingués relació amb: Decisions i declaracions governamentals i de l'oposició, debats i discursos parlamentaris, trobades, converses i tractats internacionals, declaracions a la premsa, articles d'opinió, llibres i altres escrits, així com informacions relacionades amb el moviment pacifista europeu i la campanya contra el desplegament dels euromíssils.

La font principal que s'ha fet servir és la premsa convencional, en concret el diari *El País*. Aquestes font ens ha proporcionat la cronologia bàsica, sobretot pel que fa al fenomen central i el seu buidatge es va realitzar de forma exhaustiva, és a dir, es va recollir (com a mínim) totes i cadascuna de les ACM enregistrades per aquest diari al llarg del període estudiat (1984-86). La tria d'aquest diari es deu al fet que és un mitjà d'abast estatal i de tirada gran o considerable. A més es tracta del diari de referència a l'Estat espanyol, i del que té una major difusió, per tant, una importància cabdal pel que fa a la formació de l'opinió pública al nostre país. Aquestes raons fan convenient la seva elecció, tal com exposa Del Val Cid (1996).

Les accions de protesta registrades a *El País* s'han recollit i s'han classificat tal com s'indica a l'apartat sobre els repertoris de confrontació, a 2.2. *Elaboracions conceptuals*, per tal d'obtenir la distribució per tipus dels diferents esdeveniments de protesta i de les formes tàctiques observades. També s'ha registrat de forma minuciosa el lloc on es produïren aquestes accions, per a poder analitzar la seva distribució geogràfica. El mateix s'ha fet amb les ACM, de les quals -a més s'han recollit les diferents estimacions de participació, per a poder fer una estimació pròpia (un promig) de les persones mobilitzades en cadascuna d'elles.

Adicionalment, i per a complementar les dades obtingudes en aquest diari, s'ha optat per fer servir com a fonts un seguit de publicacions de l'època vinculades amb la xarxa d'organitzacions que van estar involucrades de forma activa en les protestes contra l'OTAN. Es tracta de *En peu de pau / En pie de paz*, *La puça i el general* i *Mientras tanto*. Són, bàsicament (amb l'excepció d'*En pie de paz* a partir de la seva segona època), publicacions catalanes, atès que hi hem pogut tenir més fàcil accés que no pas a les de la resta de l'Estat. Es tracta de revistes directament lligades a les mobilitzacions, amb escrits de protagonistes i/o observadors de primera línia, i recollint informacions que no són recollides habitualment per la premsa convencional, especialment accions a escala local, però també un detall més acurat de la morfologia de la xarxa d'organitzacions del moviment, qüestió rellevant per a l'anàlisi del nostre objecte d'estudi complementari. Algunes de les publicacions estaven vinculades a organitzacions que tingueren un pes important en les mobilitzacions d'aquests anys. Des del punt de vista informatiu, aquesta premsa militant té els avantatges esmentats de recollir informació pertinent que no es troba a la premsa convencional. Permet també contrastar informacions de la premsa convencional amb unes observacions més pròximes als fets estudiats, corregint la propensió de la gran premsa a falsejar o disminuir el significat i les dimensions d'accions "no grates".

3. ENQUADRAMENT DEL FENOMEN

Les mobilitzacions al voltant del referèndum de l'OTAN han de contemplar-se com l'inici d'un nou cicle de protesta a l'Estat espanyol, el primer després de l'esgotament del model de conflicte característic de la transició política. En aquest sentit, la seva importància rau en el fet que suposa l'arrencada d'una nova dinàmica contenciosa, amb característiques diferents a la del període immediatament posterior, i que prefigura bona part de les pautes organitzatives, socioculturals i de les formes d'acció col·lectiva que esdevindran trets definidors dels moviments socials posteriors. La conjuntura de les mobilitzacions anti-OTAN varen ser una cruïlla en la qual coincidiren i confluïren velles i noves generacions d'activistes, velles i noves formes d'acció política i social. En aquest sentit, la seva importància rau en què esdevingueren el moment clau en el qual els NMS -que foren el motor indiscutible de les protestes contra la permanència- varen emergir amb força com a actors destacats en l'escena política i, també, que constituïren una mena de viver d'experiència militant per a molts i moltes activistes que participarien després en dinàmiques de protesta posteriors, especialment -però no de forma exclusiva- en l'àmbit de la lluita contra el militarisme, l'armamentisme, les guerres i la nuclearització.

En primer lloc, i per a enquadrar el fenomen, cal dir que potser per primera vegada des de les acaballes de la guerra civil, una conjuntura de mobilitzacions a l'Estat espanyol vé induïda per i s'emmarca de forma clara en una onada de protesta de caràcter transnacional, com és l'associada a la campanya contra el desplegament dels euromíssils, iniciada a cavall del canvi de dècada i especialment intensa fins l'any 1983. De fet, tal com argumentarem més endavant, al nostre parer, les protestes anti-OTAN poden ser contemplades -tot i que amb matisos- com la particular versió hispànica d'aquest cicle europeu o, si es vol, com la perllongació d'aquest en la seva fase de declivi. Cal assenyalar aquest fet, atès que les mobilitzacions del pacifisme europeu dels anys 80 prefiguren ja alguns dels trets definidors dels moviments dels 90 i, especialment, el moviment contra la globalització neoliberal. Trets com la coordinació transnacional, les convocatòries de manifestacions coincidents en diferents països, els actes de protesta amb motiu de cimeres o encontres d'organismes internacionals, i, sobretot, un marc cultural i discursiu que situa els objectius del moviment més enllà de les fronteres nacionals-estatals, es troben ja en el pacifisme d'aquells anys i no són pas trets novedosos dels moviments post-Seattle¹². No és pas casualitat, pel que fa al nostre cas, que el moment de mobilització més intens, i també més imaginatiu -pel que fa a la varietat de formes tàctiques utilitzades, moltes d'elles innovadores respecte el repertori general existent fins aquells moments- fos el de la visita del president nord-americà a l'Estat espanyol el 1985, ni tampoc que gran part dels nuclis d'activistes que poden considerar-se com els iniciadors locals de la protesta anti-OTAN s'haguéssin foguejat prèviament en campanyes europees com les marxes per la desnuclearització i altres.

En segon lloc, cal destacar que la xarxa d'organitzacions que constituïren el "moviment" anti-OTAN, malgrat fracassar en els seus objectius manifestos -en perdre el referèndum de març de 1986-, i disgregar-se un cop es tancaren les oportunitats polítiques que possibilitaren la seva emergència, va deixar una forta empremta pel que fa a la trajectòria posterior dels moviments socials al nostre país. D'alguna manera, aquella lluita perduda es va convertir, malgrat tot, en una protesta "modèlica" en l'imaginari de molts activistes polítics i socials. No és fàcil parlar de línies de continuïtat si ens fixem en les estructures de

¹² En tot cas, l'element nou al moviment antiglobalització consisteix en la difusió prèvia d'un mitjà tecnològic que permet ampliar i agilitzar d'una forma abans inimaginable la xarxa que constitueix el moviment: Internet.

mobilització, atès que la majoria d'elles (excepte els sindicats i els partits) varen desaparèixer després de la victòria del "Sí", tot i que algunes -com la CDDT de Barcelona- varen continuar existint amb un nivell d'activitat i una capacitat de convocatòria, això sí, molt inferior a la que havien tingut al període 1984-86. Però sí que es pot parlar, al nostre parer, d'un estil de protesta que es transmetrà a altres conjuntures o situacions de confrontació, sobretot aquelles vinculades amb crisis bèl·liques internacionals o amb el rebuig del militarisme, entre altres factors perquè aquestes seran protagonitzades -en bona part- per molts activistes que varen participar en les mobilitzacions contra la permanència. Així, si bé és cert que quan al 1990-91 s'inicia la campanya contra la guerra del Golf s'ha de tornar a reconstruir gairebé de nou el teixit organitzatiu, els comitès unitaris, les plataformes, etc, que pràcticament havien desaparegut després de la derrota de 1986, no és menys cert que els repertoris d'acció als quals es recorre en aquell moment són, majoritàriament, els heretats de les protestes anti-OTAN. Les accions de resistència no violenta, les sentades, els dejunis, les cadenes humanes, les consultes populars, els festivals, les manifestacions massives, seran trets destacats en aquell moment com també ho han estat, més recentment, en la campanya contra la desfilada militar del dia de les FFAA a Barcelona, fa un parell d'anys, o en la conjuntura de les protestes contra l'ocupació militar dels EUA i la Gran Bretanya a l'Iraq l'any 2003.

En tercer lloc, cal destacar que les protestes anti-OTAN varen contribuir a l'articulació d'un NMS que, malgrat que ja existia prèviament i tenia -a més- una dinàmica d'acció pròpia, es veurà reforçat per la seva participació en la lluita contra la permanència. Ens referim al moviment dels objectors i les objectores de consciència, és a dir, a la xarxa d'organitzacions específicament antimilitarista. Aquest moviment, un dels pocs -sinó l'únic- del qual es pot afirmar, sense por a equivocar-se, que ha tingut èxit a l'hora de generar un impacte sobre les agendes polítiques dels diferents governs de la posttransició, pot considerar-se com l'hereu, més o menys explícit, de la dinàmica de les protestes contra la permanència i, també, en bona mesura, com aquell que vincula de forma més clara el moment de confrontació de 1984-86 amb el de 1990-91. Amb implicacions, però, diferents, atès que en cadascun d'aquests moments l'antimilitarisme espanyol es troba en fases de desenvolupament diferent, com és diferent la regulació legal de la qüestió de l'objecció i l'estratègia governamental de gestió del conflicte al voltant de la desobediència civil contra la conscripció. En el període de les protestes contra l'OTAN, el govern del PSOE acabava de regular per primer cop l'objecció, i l'antimilitarisme es trobava en una dinàmica d'impugnació a una llei que, entre altres aspectes, imposava la figura d'un tribunal amb potestat per a prendre en consideració si els motius de consciència al·legats pels objectors eren "legítims" o no. En el moment en què esclata la guerra de Golf, el govern ja ha iniciat una estratègia clarament repressiva i penalitzadora, i el moviment ha portat la dinàmica de desobediència civil iniciada als anys 80 a les seves conseqüències últimes i lògiques: la insubmissió total a tota conscripció civil i militar.

4. ANÀLISI DEL FENÒMEN

4.1. El nivell de procés

EL CICLE HISTÒRICO-POLÍTIC

El PSOE, un partit centenari, però que s'havia trobat absent de la dinàmica de la lluita contra el règim, es va convertir a finals dels 70 en la força majoritària en el camp de l'esquerra. A això contribuïren diversos factors. D'una banda, el suport polític i –sobretot– econòmic de la socialdemocràcia internacional i, especialment, europea. D'altra, i de la mateixa manera que passaria amb la UGT, el recolzament implícit de les forces eixides del franquisme, que preferien el PSOE com a interlocutor abans que no pas el PCE. D'aquesta manera, i sota la direcció de la jove generació de dirigents sorgida del congrés de Suresnes, els socialdemòcrates eren a principis dels anys 80 el primer partit de l'oposició i es trobaven amb la possibilitat, davant del procés de descomposició de la UCD, d'accedir al govern. Així va ser, quan el 28 d'octubre de 1982 aquest partit va aconseguir un amplíssim suport a les urnes al seu programa del “canvi”, tot obtenint la majoria absoluta dels escons al congrés.

Aquesta victòria va iniciar un nou cicle polític a Espanya, que duraria fins el 1996. En el nivell de procés de l'EOP que configurà les protestes contra la permanència, hem de considerar, per tant, quins van ser els trets característics de la primera fase (1982-86) d'aquest “cicle socialdemòcrata”, en la qual es va donar el que Pérez Díaz (1993:18) anomena el “procés de consolidació” de la transició política¹³. Com que, a grans trets, això ja ha estat explicat en una altra part d'aquest informe ens centrarem aquí en aquells aspectes que més van incidir en el tema que ens ocupa, i que es troben ja en connexió amb la combinació d'oportunitats i restriccions que va generar el cicle de protesta anti-OTAN.

LA DEFINICIÓ DE COMBINACIONS D'OPORTUNITATS I RESTRICCIONS

Al nostre parer, gran part de la xarxa d'organitzacions anti-OTAN que va emergir a partir de 1983-84, en concret, aquelles que es definiren com a pacifistes i/o prodesarmament, poden considerar-se com un moviment derivat, en el marc d'una onada de protesta transnacional, ja que en elles semblen verificar-se un seguit de connexions del tipus “vincles de xarxa” i d’“atribució de semblança” (McAdam, 2002 vegi's l'apartat sobre els moviments iniciadors i derivats a 2.2. *Elaboracions conceptuals*), que facilitaren l'adopció de trets específics del pacifisme europeu per part de l'antiatlantisme espanyol. Així, doncs, podem contemplar –almenys parcialment– les mobilitzacions anti-OTAN com una extensió, derivada de processos de difusió, d'un cicle transnacional de protesta, en el qual va incidir un tema que depassava les fronteres dels Estats, com era la qüestió de la pau i el desarmament, vinculada al desplaçament dels anomenats “euromíssils”.

Però també hi va incidir, alhora, una reacció específicament nacional-estatal, associada a una expansió d'oportunitats polítiques de caràcter intern: l'ingrés a l'OTAN el 1981, la promesa del referèndum i el realineament polític que va suposar l'arribada al govern del PSOE el 1982, la disponibilitat d'aliats polítics dins l'esquerra més institucionalitzada (PCE, PSUC, etc.), i àdhuc dins del propi bloc de govern (el corrent organitzat dins del PSOE *Izquierda Socialista*, el sindicat “germà” UGT, etc.), que es trobava dividit en aquest tema.

¹³ Definit com aquell “al final del qual existe una expectativa generalizada de que ... [las] reglas de juego van a ser respetadas. Esta expectativa existe en ausencia de amenaza a la continuidad del régimen ...” (ibid.).

Seria, precisament, aquesta expansió d'oportunitats internes la que explicaria que la mobilització, en el cas espanyol, s'extengués fins a mitjans de 1986, mentre que el cicle associat als euromíssils, que va arrencar l'any 1981, es trobava ja en fase descendent des de 1983, després que al novembre d'aquell any s'iniciés l'estacionament dels projectils¹⁴.

La difusió d'un cicle transnacional de protesta

Com hem dit, la dinàmica de mobilitzacions contra l'OTAN, i la xarxa d'organitzacions que la va sostenir, no va sorgir només per motius interns. Al contrari, la seva configuració, i la forma que va prendre va ser influenciada de forma notable pel desenvolupament previ del moviment europeu per la pau i el desarmament, l'apogeu del qual es va produir al període 1980-83, amb motiu de la campanya contra el desplegament dels euromíssils de l'OTAN¹⁵. El marc cultural i de discurs d'aquest moviment va ser recollit i reelaborat al nostre país per part de l'esquerra política i social, i contribuï a nodrir alguns dels NMS existents al país. De fet, hi ha elements d'aquest marc europeu –com ara el discurs del neutralisme– que es varen prendre de forma gairebé mimètica, i que podien trobar-se a les publicacions espanyoles i catalanes de l'època (com ara *Euroshima*, *Tiempo de paz*, *En peu de pau*, i altres)¹⁶. D'altra banda, les mobilitzacions europees, a més de proveir elements culturals, discursius, també inspiraren –com veurem més endavant– alguns dels repertoris d'acció que desenvolupà el moviment anti-OTAN.

L'existència al llarg del període estudiat (1984-86) de *canals o connexions directes entre les organitzacions* del pacifisme europeu i les de l'antiatlantisme espanyol –especialment, entre la *Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas* (CEOP) i l'*European Nuclear Disarmament* (END)-, pot documentar-se sense problemes¹⁷. També abunden els exemples de fins a quin punt allò que passava més enllà dels Pirineus era considerat com *un model o un exemple a seguir* pels antiatlantistes espanyols¹⁸. Fins i tot, es poden trobar mostres del gran interès que desfermà en els pacifistes europeus la qüestió del referèndum a Espanya, que era vist com una oportunitat per a revifar el moviment després que aquest fracassés a l'hora d'aturar el desplegament dels Cruise i Pershing 2. Per exemple, les

¹⁴ El periodista José Comas, afirmava en un article d'octubre de 1984, en el qual informava sobre un dels actes anuals del pacifisme alemany que “[l]a manifestación de ayer en Bonn fue triste comparada con la de años pasados. En las miradas y conversaciones de los asistentes se palpaba la frustración y resignación.” (*El País*, 21.10.84, p. 4”).

¹⁵ La història dels euromíssils i de l'oposició a aquests s'inicia el 18 i 19 d'abril de 1978, quan se celebren converses secretes sobre el desplegament d'armes nuclears a Europa, per part dels set ministres de Defensa del Grup de Planificació Nuclear de l'OTAN, a Fredrikshavn (Dinamarca). És en aquesta trobada on es posen les bases per convertir el “teatre europeu”, segons la terminologia dels estrategues nord-atlànctics de l'època, en l'escenari possible d'un conflicte nuclear localitzat, “d'abast mitjà”. El desembre de 1979 se celebrarà a Brussel·les una sessió ministerial de l'OTAN on s'aprovaria un programa de “modernització” de l'arsenal nuclear continental europeu, mitjançant la instal·lació de 464 coets Cruise i 180 Pershing 2, com a resposta als SS-20 soviètics, que havien començat a instal·lar-se el 1977. (Vegi's *El País*, 19.04.78; també l'edició del 14.12.79).

¹⁶ Ja a principis de la dècada les publicacions de l'àmbit de l'esquerra comencen a traduir i difondre els textos provinents del pacifisme europeu –tot donant a conèixer el discurs i la pràctica d'aquest- i a produir-ne de propis. Així, per exemple, entre el 1980 i el 1981, i poc després de l'aparició de l'original anglès, la revista barcelonina *Mientras tanto* va publicar, en dues parts, el pamflet de l'historiador Edward P. Thompson “*Protest and Survive*”, traduït per Manuel Sacristán. (Vegi's *Mientras tanto*, 2 i 4, 1980; i 10, desembre de 1981). Thompson era un dels promotors de la campanya pel desarmament nuclear europeu (*European Nuclear Disarmament*) i el seu principal ideòleg.

¹⁷ Vegi's, per exemple, *El País*, 17.01.84, p. 15; també les edicions del 20.05.84, p. 30 (secció “Cataluña”), 25.07.84, etc.

¹⁸ El 16 de maig de 1984 un conjunt de personalitats catalanes va fer públic un manifest en el qual, sota el títol “Recolzem la primavera per la pau” es fa una crida a enfortir el moviment pacifista “para que en Cataluña y en toda España nos pongamos a la altura de los otros países europeos en la promoción de un movimiento plural y multiforme, capaz de estimular al Gobierno, a propiciar el fin de la carrera armamentista, el desarme y la disolución de los dos bloques militares.” (*El País*, 17.05.84, secció “Cataluña”). El dia 3 de juny es va celebrar una jornada de mobilitzacions contra l'OTAN arreu de l'Estat espanyol. A Madrid, es va realitzar una manifestació multitudinària, al comunicat final de la qual, llegit pel filòsof Javier Sádaba, s'afirmava que aquesta es trobava inscrita “dentro de las crecientes movilizaciones por la paz y contra la guerra en Europa”. (*El País*, 04.06.84, p. 13).

declaracions que a principis de 1985 feia a *El País* el secretari general de la principal OMS del pacifisme holandès, el Consell Holandès Interesglésies (IKV), amb motiu de la celebració a Madrid d'una trobada del comitè d'enllaç de l'END: “[e]l haber celebrado la reunión en España demuestra asimismo el interés que despierta en Europa el anunciado referéndum sobre su permanencia en la OTAN, porque se trata de un avance democrático importante el que los ciudadanos puedan pronunciarse sobre las cuestiones de paz y seguridad que afectan a su futuro.”¹⁹

L'ingrés a l'OTAN i la promesa del referèndum

La principal oportunitat política que va afavorir les protestes va ser el compromís del PSOE davant l'opinió pública, quan era el primer partit de l'oposició, de convocar una consulta popular que legitimés la decisió de sortir de l'OTAN. L'ingrés a l'organització militar nord-atlàntica s'havia produït a finals de 1981, impulsada pel govern de la UCD, encapçalat aleshores per Leopoldo Calvo-Sotelo. Va ser aquesta una decisió presa a esquenes de la majoria de la població espanyola, que estava posicionada àmpliament en contra. Una decisió, de fet, bloquejada per Adolfo Suárez durant els anys que va estar al front del partit i del govern, conscient com era de la seva impopularitat. Suárez va intentar congelar aquesta qüestió durant el màxim temps possible, malgrat les pressions internacionals²⁰, per a no trencar el consens polític amb el PSOE i el PCE al llarg del procés de transició, considerant que eren més importants els temes de política interior. Àdhuc en alguns moments va concebre la possibilitat d'una mena de “tercera via” neutralista i tercermundista pel que fa a la projecció exterior de la política espanyola, fins el punt que l'agost de 1979 va decidir que una delegació espanyola participés a la cimera dels països no alineats de l'Havana en qualitat de convidada. Però el decidit decantament per l'opció atlantista de l'ala dreta de la UCD (encarnada en dirigents com Rupérez, Camuñas, Ballarín, o el mateix Calvo-Sotelo) va fer que aquesta qüestió es resolgués finalment –i no sense tensions internes- amb la integració espanyola a l'OTAN²¹.

Val a dir que, si més no des de l'adveniment de la democràcia, el PSOE havia reiterat sempre una posició contrària a l'adhesió al bloc militar occidental. Algun dirigents, com Tierno Galván, fins i tot havien utilitzat en públic el terme “pacifista”²². Encara el 1981, el programa aprovat en el congrés del partit incloïa una declaració de neutralitat i estipulava que

¹⁹ *El País*, 13.02.85, p. 4.

²⁰ Pressions gens disimulades i que es van produir des dels primers moments. Ja el 29 d'abril de 1977, en el marc d'una visita oficial de Suárez als EUA –la primera d'un cap de govern espanyol des de la mort de Franco-, Jimmy Carter va declarar que “el camino hacia la democracia en España es un elemento fundamental para reforzar la seguridad y la cooperación entre las democracias de Occidente.” (*El País*, 30.04.77, p. 1). El 5 d'abril de 1979, poc després de l'entrada en vigor de la Constitució, Joseph Luns, secretari general de l'OTAN, mostrava la predisposició de l'organització a acollir l'Estat espanyol al seu si, tot declarant a la premsa que “[s]i da muestras de querer entrar en la organización, España obtendrá el visto bueno de todos los países miembros” (*El País*, 05.04.79).

²¹ Com diu Charles Powell (2001:221): “[Suárez] era reaci a permetre que els partits de l'esquerra, enemics declarats de l'ingrés a l'OTAN, gaudissin en exclusiva de la causa de la neutralitat i la no alineació, que tenia un atractiu electoral indubtable. Finalment, és possible que tingués por que una presa de posició inequívocament favorable a l'ingrés a l'OTAN limités les seves possibilitats de jugar un paper diplomàtic rellevant a Amèrica Llatina i al món àrab”. Suárez, efectivament, va rebre crítiques per les seves tendències “tercermundistes”, i no eren cap secret les seves discrepàncies amb el seu propi ministre d'Exteriors, Marcelino Oreja, explícitament partidari de l'OTAN. Poc abans de dimitir, Suárez va substituir Oreja per Pérez Llorca, però ja tenia la partida perduda al si de la UCD. Aquest fenomen és un indicatiu de fins a quin punt una persona molt sensible a l'opinió pública de la societat espanyola creia que el neutralisme era àmpliament acceptat per la ciutadania del país.

²² En un míting celebrat a Huelva el 1979 havia afirmat que el PSOE era un partit pacifista i que, per tant, no desitjava l'ingrés d'Espanya a l'OTAN. (*El País*, 02.02.79). Dos anys abans, el desembre de 1977 una delegació del PSOE presidida per Felipe González va visitar Moscou i va signar amb el PCUS un comunicat conjunt en què es proclamava “la necessitat de superar la divisió del món contemporani en blocs político-militars” i es propugnava la no ampliació dels blocs existents (Powell 2001:216). Aquest fet confirma la solidesa de la convicció neutralista del PSOE en aquells moments.

l'Estat espanyol havia de tenir una política exterior independent²³. Per això no ha d'estranyar gens que el partit s'oposés fermament aleshores a la decisió de l'ingrés. En el debat d'investidura de Calvo-Sotelo, en el qual aquest va anunciar la seva intenció d'obrir un debat parlamentari sobre l'adhesió a l'OTAN, Felipe González va afirmar que si l'entrada en el bloc militar occidental no era refrendada pel poble espanyol, el futur govern socialista en sortiria. A mitjans de juny de 1981 el PSOE va fer pública la seva sol·licitud d'una consulta a la ciutadania sobre aquest tema, amb un document on s'afirmava que per a decidir l'ingrés a l'OTAN calia un referèndum o una clara explicitació programàtica en un procés electoral.²⁴. L'ingrés, però, ja estava decidit, i es va materialitzar l'últim dia d'aquell mes.

Després d'aquest i per a expressar públicament el seu rebuig, el PSOE va convocar una manifestació a Madrid el novembre de 1981, que aplegà unes 300.000 persones, i comptà amb el suport de més de 200 organitzacions. L'acte va ser el primer precedent de les accions col·lectives de masses que es realitzarien posteriorment, durant el període 1984-86. En el míting final de l'acte, celebrat a la ciutat universitària, Felipe González, realitzà un discurs en el qual va criticar en un tó força dur la decisió del govern de Calvo-Sotelo (Adell, 1989).

El realineament polític de 1982 i el canvi de posició del PSOE

No és d'estranyar, doncs, que quan es va produir l'accés del PSOE al poder, a l'octubre de 1982, la major part d'aquells que l'havien votat, i la població en general, pensessin que el referèndum es realitzaria amb tota normalitat i que es sortiria de l'OTAN sense traumes, de la mateixa manera que s'havia entrat un any abans. Ben lluny d'això, però, van haver de ser les mobilitzacions i la pressió ciutadana la que obligués els socialdemòcrates a convocar el referèndum, a contracor, ja a les acaballes d'aquella legislatura i després que, en un espectacular exercici de malabarismes polítics i discursius, canviessin el seu posicionament inicial per a acabar defensant la permanència a l'organització militar nord-atlànica.

Val a dir, que els primers símptomes del progressiu canvi de postura del PSOE són paral·lels ja a l'augment del seu espai polític electoral i, per tant, a les seves possibilitats reals de governar. Això ho posa de manifest la seva ambigüitat entorn aquesta qüestió en la campanya electoral de 1982, que va quedar patentitzada en un dels eslògans acunyats per Alfonso Guerra: "*OTAN: de entrada, no*". Aquesta fórmula ambivalent volia conciliar la seva oposició inicial a l'ingrés, amb una postura que s'estava obrint pas en el nucli de dirigents que envoltaven Felipe González: la consideració que l'adhesió era un camí només d'anada i que qualsevol intent de marxa enrere no era políticament viable, en el context de la política internacional de l'època. Juntament amb això, hi havia el convenciment que la permanència podia reportar avantatges a l'Estat espanyol en matèria tecnològica i industrial, a banda de contribuir –com ja hem assenyalat– a “domesticar” l'exèrcit.

La disponibilitat d'aliats polítics en l'esfera institucional

L'altra oportunitat que generà l'emergència de la dinàmica de protestes va ser la reacció de les forces de l'esquerra institucional al canvi de posicionament del PSOE en aquesta qüestió. Val a dir que l'efecte, en aquest cas, va anar en una doble direcció. D'una banda, l'escenificació pública de divisions clares entre les elits polítiques sobre aquest tema, especialment per part del PCE i del PSUC, però també d'altres forces menors com ERC, EE,

²³ Vegi's en *En Peu de Pau*, 2, juliol-setembre de 1984, p. 5.

²⁴ Vegi's *La Vanguardia*, 09.06.81, i *El País*, 17.06.81.

PA, etc, i, també, dins del mateix partit del govern i les organitzacions del seu camp d'influència, varen ser un element facilitador de les mobilitzacions, en obrir un ampli espai de debat públic sobre la qüestió de l'OTAN. D'altra banda, un cop iniciada la seqüència d'accions col·lectives, aquestes provocarien –ahora- oportunitats per a aquesta esquerra institucional, que es va deixar arrossegar en bona part per una dinàmica contenciosa de caràcter –principalment- movimentista, la qual cosa la va portar a veure's immersa en una lògica d'acció que li era, en principi, aliena.

4.2. La dinàmica política del molt curt termini

ELS ACTORS

Els actors presents en l'episodi del referèndum poden ser classificats en funció de la seva postura, favorable, o bé desfavorable, a la permanència a l'OTAN, que va constituir la línia principal de confrontació en aquest conflicte.

Els actors favorables a la permanència

Pel que fa al “bloc pro-OTAN” tenim, d'una banda, la cúpula de l'exèrcit, sobretot a mesura que els alts comandaments franquistes van anar essent substituïts, tot situant el ministre de defensa de l'època, Narcís Serra, militars demòcrates de la seva confiança. Un moment clau en aquest procés va ser el nomenament, a principis de 1984, de l'Almirall Àngel Liberal –un declarat atlantista- com a cap de l'Estat Major de la Defensa. També influí en aquesta actitud el decidit impuls “modernitzador”, sobretot en la vessant tecnològica i armamentista (programa FACA, etc.), que els governs del PSOE imprimiren a la seva política de defensa²⁵. La continuïtat d'aquest impuls es vinculava clarament, a ulls dels militars, amb la permanència a l'OTAN i, fins i tot, amb una futura integració plena.

En segon lloc, dins d'aquest bloc trobem també –com ja hem dit- la direcció del PSOE i, a partir de la celebració del XXXè Congrés (desembre de 1984), en el qual el partit va rectificar de forma oficial la seva posició respecte l'OTAN, el mateix PSOE *com a organització*, malgrat que alguns sectors es varen resistir a acceptar aquest viratge i participaren a la campanya pel “No”. Aquest posicionament del partit en el govern i del mateix govern a favor de la permanència influirà en la presa de postura d'un seguit d'intel·lectuals de l'òrbita socialdemòcrata i dels mitjans de comunicació, tant els directament controlats per l'executiu, sobretot TVE, com altres afins, que emprengueren una descomunal campanya de propaganda amb l'objecte de decantar la població vers el “Sí”.

Finalment, entre els actors del bloc pro-OTAN cal destacar també la dreta política i econòmica, que va jugar –però- un paper menor en l'episodi de referèndum, almenys des del moment en què es va fer evident que la consulta se celebraria.

Els actors contraris a la permanència

Dins del “bloc anti-OTAN”, com veurem més endavant, trobem el conjunt de l'esquerra política del país, tant parlamentària com extraparlamentària, en un ventall que anirà

²⁵ Ja el 1983 Espanya era, d'entre els països membres de l'OTAN, el primer client comercial dels EUA en el terreny militar (Vegi's *El País*, 29.01.85). Val a dir, però, que alguns aspectes de la política de defensa d'aquells anys, i del conjunt de reformes militars empreses pel PSOE, també causaren força malestar entre els uniformats. Això és especialment cert pel que fa a la política de reducció dels efectius, que va implicar –entre altres coses- la limitació dels ascensos.

des de la socialdemocràcia (el corrent crític del PSOE, *Izquierda Socialista*, i fins i tot algunes agrupacions locals o regionals d'aquest partit, el PASOC...) i el republicanisme (IR, ARDE...), fins a l'extrema esquerra (LCR, MC...), passant pel comunisme convencional (PCE, PSUC...) i la seva perifèria (PCPE, MUC, PCEml., PCC...) i l'esquerra nacionalista (ERC, EE, HB, BNG, INC...). També hi hauran els principals sindicats dels països (CCOO, UGT, USO, CNT, INTG...), alguns dels quals estaven vinculats de forma estreta amb organitzacions polítiques.

Però el fet més novedós i destacat serà la implicació en les protestes d'un conjunt d'organitzacions i col·lectius de l'esquerra no institucional, imbuits d'una lògica d'acció estranya des del punt de vista d'aquesta, i que és el que donarà a les protestes anti-OTAN un caràcter diferent a la de dinàmiques de mobilització anteriors. Ens referim a OMS com ara el MOC, el CANC, el FAGC, i un llarg etcètera, i també a un bon grapat de col·lectius autoanomenats "pacifistes" que –amb l'excepció dels més veterans, com el *Colectivo por la Paz y el Desarme de Zaragoza*- començaren a sorgir en aquells anys gairebé com si fossin bolets.

Tota aquesta diversitat d'actors confluirà, juntament amb intel·lectuals afins i personalitats independents del camp de la cultura, en diverses coordinadores o plataformes unitàries que seran les veritables impulsores i sostenidores de la dinàmica d'oposició a la permanència a l'OTAN. La més important d'aquestes serà la *Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas* (CEOP), nascuda el 1983 (tot i que no adoptarà aquest nom fins a ben entrat l'any 1984), i que es convertirà en l'autèntic motor de la protesta –tant pel que fa a nombre d'accions com a capacitat de convocatòria-, tot integrant la majoria dels NMS involucrats en aquesta, però també un bon grapat d'organitzacions polítiques, principalment de l'extrema esquerra. També cal fer esment a plataformes d'àmbit geogràfic més restringit, com la *Comisión anti-OTAN* de Madrid o la Coordinadora pel Desarmament i la Desnuclearització Total (CDDT) de Barcelona (ambdues integrades, per la seva banda, en la CEOP), que van jugar un paper molt destacat en els seus respectius territoris.

D'altra banda, les forces –tant polítiques com sindicals- més vinculades a l'estructura institucional formal constituïran l'any 1984 una *Mesa por el Referéndum*, que es convertirà també en un dels pols principals d'impugnació de la posició defensada pel govern, tot i que amb una dinàmica d'actuació de caràcter menys movimentista i una major tendència vers accions convencionals. Aquesta *Mesa* es convertirà, ja al final del període estudiat, en la *Plataforma Cívica por la Salida de España de la OTAN*, l'única instància que –en els mesos immediatament anteriors al referèndum- podia disputar-li a la CEOP el seu protagonisme indiscutible entre els actors contraris a la permanència.

Finalment, cal assenyalar també que la dinàmica de les mobilitzacions arribà a involucrar també a nombroses entitats de la societat civil que no són, en sentit estricte, institucions d'acció col·lectiva. Aquestes es veieren empeses, però, en aquella conjuntura, a posicionar-se sobre la qüestió que ens ocupa, i –per tant- varen tenir un cert paper en les protestes, tot i que menor. Ens estem referint a organismes com ara col·legis professionals, universitats, i altres, o fins i tot institucions de l'Estat on les forces polítiques del bloc anti-OTAN eren presents i tenien influència, principalment en l'àmbit local (ajuntaments i, en menor mesura, diputacions...).

ELS TEMES DE DEBAT PÚBLIC

Cinc són els temes de debat públic que varen tenir una especial incidència en l'episodi del referèndum. En primer lloc, i com a principal qüestió en disputa, *la sortida de (o permanència a) l'OTAN*. Aquesta es trobava vinculada, però, a altres aspectes de la política internacional i de defensa espanyola, fet que va ser aprofitat de forma intel·ligent (i maquiavèl·lica) pel PSOE per a transmetre a l'opinió pública que la permanència a l'organització nord-atlàntica era –en realitat– un mal menor o, en tot cas, acceptable, si es donava en unes determinades condicions i dins d'un esquema general “progressista” pel que fa a les relacions exteriors, que incloïa la integració en la CEE. Això és el que farà Felipe González amb el seu “decàleg”, al voltant del qual s'articularà tot el discurs legitimador del govern pel que fa al referèndum.

La primera de les qüestions vinculades a la permanència a l'OTAN era *la continuïtat (o no) de les instal·lacions militars d'utilització conjunta i la presència de tropes nord-americanes en territori espanyol*. No per casualitat l'eslògan més difós i més corejat entre els manifestants anti-OTAN els anys 1984-86 va ser “OTAN no, bases fora”, la qual cosa ens indica fins a quin punt una i altra qüestió es trobaven imbricades en l'imaginari popular i en el discurs dels activistes del moviment anti-OTAN. Felipe González va aprofitar aquest fet tot fent creure a la població que la reducció de la presència militar a Espanya seria un dels preus que els EUA pagarien a canvi de la permanència, i, fins i tot, va fer incloure aquesta qüestió en la pregunta que es va sotmetre a referèndum.

Un altre dels temes que influïren en l'episodi es derivava del context de la política internacional del moment, d'extrema tensió entre els dos blocs hegemònics, fins el punt que la primera dècada dels anys 80 s'estava donant una escalada armamentista que no tenia precedents en la memòria popular. Tot plegat explica l'extraordinària difusió de la preocupació al voltant de les *armes nuclears*, en un moment en què a diversos països de l'Europa occidental s'estaven instal·lant noves armes de destrucció massiva (el projectils d'abast mitjà Cruise i Pershing-2), amb una forta oposició per part de les societats civil respectives. Aquestes armes, segons els estrategues de l'OTAN i els propagandistes de l'atlantisme, havien de fer el continent més segur davant “l'amenaça soviètica”. No costa d'entendre –però– que, malgrat arguments d'aquesta mena, amplis sectors socials al Regne Unit, la RFA, Holanda, Bèlgica, o Itàlia, veiessin en els euromíssils allò que els portaria a ser un objectiu militar segur en cas d'una conflagració bèl·lica entre les dues superpotències. Així, doncs, l'oposició a la nuclearització (civil i militar), i a –per fer servir un terme acunyat per E. P. Thompson– la *lògica exterminista* en la qual aquesta s'inscrivia, va ser un dels elements que varen moure la gent a la protesta, tant al conjunt d'Europa com també a casa nostra. Més tenint en compte que ningú no garantia que artefactes d'aquesta mena no poguessin ser instal·lats –o ja hi fossin– a territori espanyol si aquest continuava a l'OTAN. També el PSOE va saber instrumentalitzar aquest estat d'opinió, tot vinculant –en la pregunta del referèndum– la permanència a l'organització nord-atlàntica a la no-presència d'armament nuclear a Espanya.

El que acabem de dir enllaça directament amb una quarta qüestió, també derivada del context internacional i, en bona part, importada del discurs d'aquells sectors socials que, més enllà dels Pirineus, s'estaven enfrontant de forma activa al rearmament nuclear als països de l'OTAN. Ens referim al *neutralisme* i a l'oposició activa a la política de blocs, és a dir, al repartiment del món en zones d'influència controlades directa o indirectament per les dues grans potències imperialistes. En el discurs dels opositors a l'OTAN, i també de molts

pacifistes europeus, la victòria del “No” al referèndum i l’ulterior retirada espanyola de l’OTAN, havia de suposar un esdeveniment polític internacional de primer ordre que contribuiria a afeblir aquesta lògica bipolar, tot enfortint –ahora- el camp de les forces no alineades a nivell mundial. Pels dirigents del PSOE i els sostenidors del discurs del govern, en canvi, la permanència a l’OTAN “amb condicions” era la manera més “eficaç” de treballar “des de dins” per la distensió i per la pau mundial.

Per últim, una darrera qüestió, sobre la que ja hem fet incidència abans, era *l’avenç democràtic que suposava el simple fet de la celebració de la consulta*. Aquest va ser un tema recurrent a l’opinió pública, sobretot tenint en compte que fins a ben entrat l’any 1985 tampoc estava clar que el referèndum promès s’acabés convocant, més observant l’espectacular canvi de posició del PSOE. Si, després del que havia promès en el seu programa electoral, el partit en el govern podia maniobrar políticament per fer creure a l’opinió pública que l’opció de la permanència era l’única raonable, també ho podia fer –i, de fet, així va ser en alguns moments- per haver-se d’evitar el mal tràngol d’un referèndum que li havia de suposar un desgast considerable. Només la pressió popular reclamant la realització de la consulta, i que aquesta fós “clara”, “sense trampes” i “vinculant”, va evitar que el PSOE deixés esgotar la legislatura passant de puntetes sobre aquest tema.

Val a dir que aquesta exigència de profundització democràtica es troba explicitada en alguns dels textos d’aquells anys dels activistes anti-OTAN, com ara Ibarra Robles, que un mes abans de la celebració de la consulta sobre la permanència escrivia el següent: “..., *el mismo hecho de que se llegue a convocar el referéndum comporta un efecto ... importante para el camino hacia una democracia avanzada: que quienes detentan el ejercicio del poder del Estado se ven abocados a reconocer que la construcción de la paz mundial y la selección de medios aptos o inhábiles para procurarla se han convertido, ya, en objetivos sobre los que la ciudadanía exige y obtiene un protagonismo directo y dirimente.*” (Ibarra Robles, 1986:25, subratllats nostres). El darrer punt del “contradecàleg” elaborat l’any 1985 per les organitzacions pacifistes espanyoles, expressa perfectament aquesta exigència, en postular que “[l]os gobernantes han de cumplir la voluntad del pueblo.”²⁶

ELS ESDEVENIMENTS

Ja hem fet esment als dos esdeveniments que es troben a l’origen de les mobilitzacions anti-OTAN: l’ingrés a aquesta organització (juny de 1981) i l’accés del PSOE al poder (octubre de 1982). Més enllà d’aquests, en l’episodi estudiat hi ha cinc esdeveniments clau, que determinaran fases diferenciades dins la seqüència de les protestes. Es tracta de moments que determinaran la trajectòria posterior de la dinàmica contenciosa al voltant de la qüestió de la permanència. Excepte el primer, tots ells van estar vinculats amb el procés polític, i escaparen –per tant- al control del “moviment”, tot i que aquest els va aprofitar pel desencadenament de l’acció col·lectiva. No és pas casualitat, com veurem més endavant, que aquests esdeveniments coincideixin amb les conjuntures de màxima mobilització al llarg del període 1984-86.

El primer d’aquests esdeveniments va ser la celebració durant maig i juny de 1984 d’un seguit d’actes de protesta organitzats per la CEOP, en el marc de la campanya europea “Primavera per la pau”. Dins d’aquests van ocupar un lloc destacat les mobilitzacions contra la celebració a Valladolid del dia de les FFAA (el maig). Al voltant d’aquest acte d’exaltació militarista es va organitzar una important campanya de protesta dins de la qual proliferaren les

²⁶ Vegi’s *El País*, 11.11.85, p. 15.

accions de resistència no violenta (“sentades”, dejunis, etc.). Curiosament, l’any següent no es donarà una reacció tan virulenta davant la celebració de la desfilada militar, que es realitzarà a La Corunya. Aquest fet es pot atribuir, parcialment, a què a mitjans de 1984 el PSOE mantenia una *ambigüitat calculada* sobre la qüestió de la permanència i, malgrat els indicis cada cop més evidents, encara no s’havia produït el gir de 180 graus que acabaria donant a l’últim trimestre de l’any. A partir d’aquell moment, la qüestió de l’OTAN passarà a ocupar un espai central dins dels debats que es produeixin a l’esfera de la política institucional, i la dinàmica movimentista, que fins llavors s’estava desenvolupant de forma relativament autònoma, i vinculada als ritmes del pacifisme europeu, adquirirà un caràcter més reactiu respecte al que passi en aquesta.

El segon esdeveniment va ser la celebració, el 23 d’octubre d’aquell any, del *debat parlamentari sobre l’“estat de la nació”*, en el decurs del qual Felipe González es declararà públicament partidari, per primera vegada, de la permanència a l’OTAN, i donarà a conèixer els 10 punts de la seva proposta de consens en política exterior (conegut com a “decàleg”). En aquells moments el president de govern s’havia posicionat en contra dels acords congressuals del seu partit i del mateix programa electoral que el va dur a la victòria al 1982. El “decàleg” no només seria criticat per les organitzacions pacifistes²⁷, sinó per un ampli sector del PSOE i del sindicat socialdemòcrata, la UGT.

Les discrepàncies i la contestació interna es varen “resoldre” en *el XXXè congrés del PSOE*, que constitueix el tercer dels esdeveniments que varen configurar la dinàmica de les protestes. Aquest es va realitzar, si considerem també tot el procés precongessual, entre novembre i desembre d’aquell any. Al final del Congrés, i malgrat l’oposició d’*Izquierda Socialista* i altres sectors crítics, aglutinats al voltant de la figura del veterà dirigent, i també líder sindical, Nicolás Redondo, González va aconseguir que el “decàleg” esdevingués doctrina oficial del partit, tot alterant profundament els plantejaments que fins aleshores el PSOE havia mantingut en matèria de política exterior. En aquells moments, el gir s’havia completat, i el partit del govern iniciava la fase de “mentalització” dels seus quadres i militants, i del conjunt de la opinió pública, en general, de cara convertir un referèndum que havia estat concebut inicialment com una consulta per a legitimar la sortida de l’OTAN, en un plebiscit per a ratificar-ne la permanència.

El quart esdeveniment es va produir el maig de 1985, amb la *visita oficial del president nord-americà, Ronald Reagan*, a Espanya. Aquesta visita fou interpretada com una forma de pressionar el govern espanyol, i desfermà una campanya molt intensa de protestes arreu de l’Estat. Mai abans s’havien realitzat tantes accions, ni aquestes havien mogut tanta gent, per protestar contra la presència a l’Estat d’un mandatari estranger. Val a dir que la visita de Reagan es va produir en el context d’una gira europea especialment polèmica, en un moment en el qual els governs belga i holandès estaven sent sotmessos a fortes pressions aliades per a acceptar el desplegament dels euromíssils als seus respectius territoris. Durant la seva estança a la RFA, la presència de Reagan havia estat objecte de fortes protestes, especialment a Berlín, on les manifestacions degeneraren en un batalla campal amb la policia.

Per últim, el darrer dels esdeveniments que cal destacar en aquest apartat va ser la mateixa celebració del referèndum, a mitjans de març 1986, que va determinar l’embranzida final de les protestes. Després d’un aminorament del nombre d’accions i dels participants en

²⁷ La CEOP va fer pública una “*Carta abierta del movimiento pacifista al Presidente del Gobierno*”, en la qual s’afirmava que no acceptaven ni la permanència a l’OTAN ni els “9 punts complementaris” proposats per González. (Vegi’s *En peu de pau*, 3, 1984, pàgs. 26-27).

aquestes, posterior a la campanya anti-Reagan, als mesos previs a la celebració de la consulta es va donar una escalada conflictiva, essent aquest el moment de contestació més fort del període estudiat. El referèndum –per a ser més exactes, els seus resultats- també va determinar la dissolució posterior del “moviment”, que no va poder sobreviure l’esvaïment de les oportunitats polítiques que va suposar la derrota de l’opció antiatlantista i la inesperada victòria del “Sí”. D’aquesta manera, les expectatives d’aconseguir la sortida de l’OTAN a les urnes, i continuar pressionant després per a aconseguir el desmantellament de les bases, es varen rebel·lar un il·lusió.

L’ACCIÓ COL·LECTIVA

Les formes d’acció col·lectiva que sorgeixen en aquells moments són innovadores respecte les del període immediatament anterior i generaren canvis en el repertori general de les protestes a Espanya. D’una banda, varen irrompre per primer cop amb força accions de caràcter confrontacional –sobretot als inicis de la conjuntura més forta de mobilitzacions, és a dir, a l’any 1984-, com són els boicots, les vagues de fam i altres tipus d’accions (sovint il·legals) de resistència no violenta, que formaven ja part de l’arsenal dels NMS però que aviat es varen difondre a altres grups. D’aquesta manera, accions que abans eren fetes servir només per nuclis força minoritaris van ser adoptades per un ampli espectre de contendents polítics. També aparegueren accions importades del repertori del pacifisme europeu, com ara les consultes populars, que aviat es modularitzaren, fins al punt que varen transcendir el moment que les va veure néixer i han sobreviscut fins avui (només cal recordar la consulta ciutadana de la Xarxa per l’Abolició del Deute Extern l’any 2000, o l’organitzada per la Plataforma Aturem la Guerra aquest mateix any).

D’altra banda, però, el que cal assenyalar és que l’episodi va ser, principalment, un període *d’acció col·lectiva de masses*, en el qual hi van predominar les manifestacions multitudinàries amb un contingut fortament expressiu, pel que fa a les demandes dels organitzadors i dels participants en aquestes. L’alt grau de participació ciutadana en aquesta mena d’actes ho mostra el fet que, com veurem més endavant, en la majoria d’elles –i especialment a partir de 1985- totes les previsions de les organitzacions convocants es veuran desbordades manifestació rere manifestació, sobretot en els moments àlgids de la protesta. La massivitat de les mobilitzacions també explica, en gran part, l’escàs pes relatiu que tindran al llarg del període les accions de caràcter més disruptiu –confrontacionals i violentes-, més enllà de la fase inicial de les protestes. Val a dir que un dels aspectes més innovadors de la protesta apareix en els seus marges i es dona al si d’aquestes manifestacions multitudinàries. Aquestes accions adquiriran en aquests moments un caràcter lúdic i festiu que mai havien tingut abans. Els músics, les disfresses, els ninots i els capgrossos, les escenificacions satíriques, seran aspectes que es faran freqüents aleshores a les manifestacions i que també han romàs fins a l’actualitat.

Per últim, un altre aspecte a destacar és l’important pes relatiu que varen tenir a les protestes les accions de caràcter més convencional, aquelles que troben canals “normalitzats” per a ser vehiculades, adhuc dins de les institucions estatals. És un tret que cal atribuir, sobretot, a la participació en la dinàmica de mobilitzacions de les forces de la vella esquerra, sobretot d’aquella que formava part de l’estructura institucional formal, atès que aquest repertori convencional s’avenia més amb la seva lògica d’acció. Ara bé, i com ja hem dit abans, no cal inferir d’aquí que els partits i els sindicats de l’esquerra tradicional es limitaren només a accions d’aquesta mena, ja que la pròpia dinàmica movimentista del moment els va

portar, en molts casos a trobar-se implicats en formes de protesta que anaven molt més enllà del que era el repertori hereditat de l'antifranquisme i la transició.

4.2. Les estructures de mobilització

DE L'ESQUERRA TRADICIONAL ALS NOUS MOVIMENTS SOCIALS

La recerca dels orígens del moviment anti-OTAN duu tant cap a la “vella” esquerra com cap als NMS. Tothom admet que l'esquerra va ser el sector polític que més va lluitar contra el franquisme. Aquest fet es pot establir en funció del nombre d'afusellats, detinguts, empresonats i, en general, represaliats per la dictadura. Dintre de l'esquerra cal distingir: (a) el sector *socialdemòcrata* (PSOE i les organitzacions del seu àmbit, i UGT), molt poc actiu; (b) el sector *comunista convencional*, és a dir, PCE, PSUC i CCOO; i (c) el sector de l'*esquerra radical*, que comprèn les altres forces comunistes (LCR, MC, PCEm-I, UCE, PT, etc.), l'anarquisme, els nacionalismes perifèrics radicals d'esquerra i altres. Quan parlem d'"*esquerra tradicional*" o de "*vella esquerra*" ens referim als sectors procedents de l'època franquista

El moviment anti-OTAN va ser un “*moviment de moviments*”, un dens conglomerat on es produí l'agregació d'organitzacions i cultures polítiques vinculades a diferents àmbits d'intervenció política i social. Gràcies a la seva capacitat d'integrar dintre d'una mateixa xarxa sectors i preocupacions originalment inscrits en línies diferents de treball i en orientacions polítiques no coincidents, va esdevenir un punt alhora de continuïtat i d'innovació. *Continuïtat*, en tant que va heretar bona part de la tradició política de l'esquerra vinculada a l'antifranquisme. *Innovació*, en tant que el moviment es va nodrir també de noves generacions que no havien viscut l'experiència de la lluita clandestina, i la cultura política de les quals començava a moure's en unes altres coordenades, al voltant de temàtiques relacionades amb els NMS: pacifisme, antimilitarisme, feminisme, ecologisme, alliberament sexual, etc. Dit d'una altra manera: la *morfologia* del moviment inclou *el conjunt de la vella esquerra política i sindical del país –en totes les seves versions– i els NMS en formació o ja plenament constituïts*.

La *composició* de la xarxa d'organitzacions que constueixen el moviment es troba caracteritzada, en termes generacionals, a Otero Carvajal (1986) i d'altres textos de l'època. En concret, Otero afirma que les protestes contra l'OTAN van suposar “*la recuperación y vuelta a la actividad social y política de un amplio sector activo, que en los últimos años habían sido presos del desencanto y la frustración, junto a la incorporación a la práctica social de un amplio sector de la juventud*” (Otero, 1986:5). Aquest punt és important, atès que –amb tota probabilitat– Espanya és un dels pocs països occidentals on es produeix, al llarg d'una bona colla d'anys, una *confluència* entre “vella” esquerra i NMS. Pel cantó de la “vella” esquerra, la disposició a la confluència té a veure amb el fet que l'esquerra parlamentària no tenia cap tradició de viure instal·lada en les institucions, i conservava encara uns hàbits i una cultura de confrontació heretats de la lluita antifranquista. Moltes expectatives generades durant el procés de transició es van veure frustrades, començant per la impossibilitat de la *ruptura democràtica*. La “vella” esquerra va creure que no havia obtingut uns resultats polítics corresponents al sacrificis que havia fet durant la lluita contra la dictadura, i aquesta creença va alimentar impulsos al radicalisme que afavorien una entesa amb el nou radicalisme dels NMS.

Un element de la cultura política va contribuir probablement a l'esmentada confluència: el PCE i el PSUC havien fet una revisió crítica de la pròpia tradició, i això va facilitar la seva col·laboració no sols amb els NMS, sinó també amb sectors de l'extrema esquerra –actius en els NMS—amb els quals la seva relació sempre havia estat conflictiva, com el trotsquisme i l'anarquisme. Aquesta revisió crítica es concreta en dos episodis esdevinguts el 1968. El primer és l'actitud de simpatia del PCE i el PSUC amb el moviment dels estudiants i obrers francesos de maig-juny de 1968 (que va contrastar amb la del PC francès), associada amb una política d'obertura a les capes intel·lectuals. La segona és la condemna per part de la direcció del PCE i del PSUC de la invasió de Txecoslovàquia per les tropes del Pacte de Varsòvia, que va inaugurar un distanciament respecte del comunisme soviètic. Sense considerar aquests fets, és difícil entendre la relativa facilitat amb què es va produir la col·laboració dels comunistes –i del moviment obrer més organitzat i mobilitzat, en què els comunistes eren hegemònics— amb la resta de l'esquerra radical i amb els NMS en organismes unitaris o en iniciatives conjuntes del moviment anti-OTAN.

LA "VELLA" ESQUERRA: SINDICATS I PARTITS

Pel que fa a l'esquerra tradicional existent en aquells moments al país, podem diferenciar dos tipus principals d'organitzacions, els partits polítics i els sindicats, els quals per la seva tradició històrica recent tenen en aquells moments un caràcter menys “laboral” i més “sociopolític” que el que es pot trobar en la majoria de les centrals sindicals de les poliarquies avançades. El mapa sindical de la post-transició està dominat per dues centrals àmpliament majoritàries, CCOO i UGT. La primera, hereva de la tradició del moviment de les “comissions obreres” que es va configurar al llarg del franquisme, i del qual es derivava bona part del seu capital polític, havia esdevingut en gran mesura la corretja de transmissió del PCE en l'àmbit laboral, de la mateixa manera que la UGT ho era del PSOE (de manera més evident en el cas de la central socialdemòcrata, donada l'existència de vincles orgànics com la doble afiliació obligatòria al partit i al sindicat).

De fet, la UGT era una força escassament implantada en el teixit socioproductiu del país a les acaballes del franquisme, i havia estat absent al llarg dels anys de la lluita contra el règim. Durant la transició va poder adquirir el paper de força majoritària gràcies, precisament, a aquesta vinculació amb el PSOE. També cal dir que ja durant el període de la UCD va comptar amb el suport indirecte o directe de les èlits polítiques –per exemple, rebent un tracte de favor pel que fa a la devolució del patrimoni que posseïa abans de 1936-1939, que contrasta amb el que varen rebre altres sindicats històrics, com la CNT—, interessades en recolzar una opció sindical “moderada” enfront del possible ascens d'altres organitzacions. Com veurem més endavant, tant CCOO com UGT tindrien un paper destacat en les protestes contra l'OTAN i, en el cas de la segona, la central es convertiria en el principal pol d'oposició –pel que fa a aquesta qüestió— dins del bloc socialdemòcrata governant, tot iniciant així un procés de desencontres i de divorci progressiu amb el PSOE que serà un dels factors que portaran, dos anys després del referèndum, a la vaga general del 14-D.

El panorama sindical del país el completaven una central d'inspiració catòlica, la USO; una CNT que, malgrat semblar renéixer amb força els anys 1976-1979, no havia pogut superar els debats sobre quin model d'acció havia d'adoptar l'anarcosindicalisme en l'etapa postfranquista, i, finalment, algunes centrals de caràcter nacionalista majoritàries en zones com Euskadi (ELA, catòlica, i LAB, vinculada a l'esquerra *abertzale*) i Galícia (INTG, l'embrió de l'actual CIG). La USO, malgrat el seu indubtable pedigrí antifranquista, i una certa implantació social a les acaballes del franquisme, va quedar reduïda de forma

progressiva a una força més aviat marginal, degut a l'embranchada de la UGT, quedant ferida de mort quan una part important dels seus dirigents, amb José María Zufiaur al capdavant, se'n van anar al sindicat socialdemòcrata. La CNT no va poder superar el final de l'efímer esclat "llibertari" de finals dels 70, ni la repressió estatal, i es trobava a principis dels 80 enmig d'un procés de disputes faccionals i sectàries, amb diferents nuclis organitzats que, amb línies d'acció social i sindical diferents i enfrontades, reclamaven les sigles i l'herència històrica del vell sindicat. Aquestes organitzacions també varen participar en les protestes contra l'OTAN, tot i que pel seu caràcter minoritari, varen tenir un pes menor.

Pel que fa als partits polítics, dins d'aquests hem de fer una distinció principal. En primer lloc, trobem aquelles forces que havien participat en el procés de negociació institucional de la transició, i que es trobaven integrades en l'estructura institucional formal de la poliarquia postfranquista, tot formant part del nou sistema de partits. Ens referim al PSOE i al PCE, juntament amb el referent català d'aquest, el PSUC.

Pel que fa al PCE i el PSUC, les forces al voltant de la qual es va nuclear la resistència antifranquista, des dels inicis del procés constituent no havien sinó perdut gran part de la implantació social de la qual havien gaudit, i en cap cas van obtenir mai el suport electoral que el capital polític acumulat durant el règim feia suposar. De fet, els comunistes no van fer més que perdre base electoral consulta rere consulta. A començaments dels 80 els dos partits es trobaven al mig d'una profunda crisi interna. La crisi es va manifestar en primer lloc al PSUC i va portar a l'escissió de l'anomenat sector "prosoviètic" i la constitució del PCC, que participaria, poc temps després, en el procés de constitució d'un nou partit d'àmbit estatal conformat també per un grup d'escindits del PCE encapçalats per Ignacio Gallego. Aquest va prendre el nom de PC i, posteriorment, PCPE. Finalment, el relleu del líder històric, Santiago Carrillo, en la secretaria general, i l'accés a aquesta d'un jove Gerardo Iglesias, va ser el detonant d'un procés d'enfrontament faccionals que portà a la constitució per part dels carrillistes de la MUC.

Com a conseqüència de tot plegat, el PCE no es trobava en les millors condicions possibles en els moments de l'arrencada de les mobilitzacions al voltant del referèndum, però –i, precisament, per aquest fet—va poder aprofitar les oportunitats que aquesta conjuntura li oferia per a iniciar un procés de confluència amb altres forces de l'esquerra que va evitar una decadència electoral i política que s'albirava imparable. Com veurem més endavant, el PCE va ser una de les organitzacions principals en la conformació de la *Mesa por el Referéndum* i, posteriorment, de la *Plataforma Cívica por la Salida de España de la OTAN*, dues de les estructures de mobilització que van tenir un important paper en el cicle de protesta anti-OTAN.

També cal fer referència a altres *forces parlamentàries de l'esquerra nacionalista*, la vinculació de les quals amb el procés de transició va ser més distant, fins al punt que en molts casos no varen tenir res a veure-hi i, més que protagonitzar-lo, el van patir. Malgrat tot, havien trobat la manera d'acomodar-se al nou escenari i esdevenir actors importants a les institucions de les noves Comunitats Autònomes i, en menor mesura, a les estatals. Ens referim, bàsicament, a organitzacions com ERC a Catalunya, Euskadiko Eskerra a Euskadi, o la UPG a Galícia, al voltant de la qual va néixer en aquells anys un nou front electoral, el BNG. El cas de HB a Euskadi és diferent, atès que en cap cas podem afirmar que aquesta força s'hagués acomodat –ni tingués voluntat de fer-ho—al nou escenari, fins al punt que la coalició *abertzale* mantenia en aquells moments una estratègia de deslegitimació del marc polític sorgit de la transició donant suport, d'una banda, a una organització armada (ETA m) i

negant-se, d'una altra, a ocupar els escons a les Corts, i a les institucions de les comunitats autònomes basca i navarresa, aconseguits a les successives consultes electorals.

D'altra banda, tenim tot un seguit de *forces extraparlamentàries*, algunes francament minoritàries i testimonials, però altres amb una certa implantació i un notable grau d'activitat en les lluites socials del moment. Aquí el panorama és força complex, però el simplifiquem tot fent referència al camp d'organitzacions que es movien en l'àmbit de relacions del PCE, d'una banda, i les organitzacions eixides de la tradició de l'extrema esquerra trotskista i maoísta. Pel que fa a les primeres, trobem forces com la *Federación Progresista*, el PASOC, IR o ARDE, juntament amb aquelles que havien sorgit arran d'escissions recents del PCE i del PSUC, com els prosoviètics PCPE i PCC, a més de l'efímera MUC de Santiago Carrillo. Entre les segones destaquen la LCR i el MC.

EL PAPER DELS MUNICIPIS EN RELACIÓ AMB EL MOVIMENT

L'àmbit municipal permet a l'esquerra anti-OTAN ocupar algunes posicions de govern inabastables en àmbits més amplis. Un cas, freqüent a les rodalies de Barcelona, Madrid i algunes altres ciutats grans, és el de municipis amb una població majoritàriament obrera, socialment molt homogènia, on el PCE o el PSUC tenen una implantació forta. En altres casos es troben coalicions electorals progressistes diverses. Fins i tot en municipis governats pel PSOE, els governants locals s'atreveixen a adoptar posicions anti-OTAN, antinuclears o neutralistes desaprovades pel seu partit a escala estatal. A vegades els consistoris ni s'adhereixen a les iniciatives dels grups locals ni les prohibeixen, mantenint-se en una posició d'una certa imparcialitat.

Els repertoris d'acció dels ajuntaments que es van incorporar al moviment es redueixen a tres grans tipus. El primer és la *declaració del territori municipal com a zona desnuclearitzada*. El segon és la *celebració de referèndums locals*. El tercer és l'adopció de *mesures demostratives destinades a manifestar una determinada posició en el tema de l'OTAN o en temes afins*, com apagades de llums. A part de les accions directament empreses pels ajuntaments, aquests de vegades faciliten accions d'entitats de la societat civil local, col·laborant amb elles de manera més o menys implicada. Cal dir també que sovint les iniciatives dels consistoris es prenen sota la demanda o la pressió de grups pacifistes locals. Hi ha, en general, una interacció i una cooperació entre societat civil i ajuntaments.

LA XARXA ORGANITZATIVA DELS NOUS MOVIMENTS SOCIALS

El moviment anti-OTAN va articular-se parcialment gràcies a iniciatives dels partits i dels sindicats i al seu suport organitzatiu, com també al dels ajuntaments. Però les estructures essencials de mobilització que van entrar en joc fins aconseguir els nivells de sensibilització i d'acció col·lectiva que es van assolir en el període estudiat van ser les d'una *societat civil* que es descobria a si mateixa i que es desenvolupava amb unes formes fins aleshores inèdites.

Un sector més polititzat i disposat a l'activisme sociopolític experimenta aviat una decepció davant de les formes de fer política que es van imposant i que comporten una instrumentalització de les persones socialment actives per part dels equips dirigents de partits i sindicats. Després de pocs anys de "lluna de mel" entre població i polítics, en què alguns d'aquests encara estaven aureolats del prestigi d'haver encapçalat la lluita contra la dictadura i d'haver-se exposat a la repressió franquista, neix i s'escampa una creixent desconfiança en els aparells de poder, i la societat civil busca formes noves d'expressió, independents de les

estructures político-sindicals tradicionals. El moviment anti-OTAN serà la primera expressió massiva d'aquest canvi. Efectivament, l'observació de la seva història i de la seva trajectòria multiforme indica que *es produeix un canvi important i molt visible en les maneres d'intervenir políticament*, sobretot per part dels joves, però també per part de gent madura que s'havia retirat de l'activitat cívico-política després d'uns anys d'activisme. Aquestes persones que es reincorporen o s'incorporen de bell nou a la política ho fan amb objectius diferents dels tradicionals, molt lligats a *valors postmaterialistes*, i amb procediments també diferents. Al si de la societat espanyola comencen a sorgir l'equivalent d'uns moviments que ja s'havien desenvolupat als Estats Units i a la resta d'Europa des dels anys 60: lluita pels drets civils, moviment *hippy*, resistència contra la guerra del Vietnam, revoltes d'estudiants, feminisme, pacifisme, ecologisme, etc. En suma, allò que es coneixerà com a *nous* moviments socials (NMS).

El moviment anti-OTAN es va formar gràcies a la convergència de centenars de grups, col·lectius i organitzacions que van sorgir d'origens molt dispersos. Aquí no se'n farà la història detallada, sinó un inventari i un mapa que permetin copsar el seu pluralisme, la seva implantació geogràfica i els seus estils de treball.²⁸ Per entendre aquest episodi de constitució de la nova societat civil espanyola, és fonamental adonar-se de la construcció d'una *xarxa social* en la qual coexistiran i es complementaran una multitud d'organitzacions de signe molt variat.

Les organitzacions de la societat civil que juguen un paper important en el moviment anti-OTAN pertanyen a un espectre molt ampli. Un cop inventariades, es poden classificar, en primer lloc, pel contingut de les seves reivindicacions, que és el tret definitori de cadascuna d'elles, en les següents categories:

1. **Anti-OTAN, pacifistes i pro-desarmament.** Les organitzacions autoanomenades "anti-OTAN" van sorgir específicament per aconseguir la sortida d'Espanya de l'OTAN i per demanar la celebració del referèndum propugnat en el programa i en la campanya electoral del PSOE que va precedir l'accés d'aquest partit al govern de l'Estat. Sovint, però no sempre, es tracta d'estructures de coordinació d'organitzacions que es defineixen per objectius més amplis (en particular, pacifistes, pro-desarmament, antimilitaristes i antinuclears). Les anomenades "pacifistes i pro-desarmament" es defineixen per la lluita per la pau i a favor del desarmament. Propugnen formes alternatives de resolució de conflictes. Derivadament, s'oposen als augments de despeses militars, a la cursa d'armaments i a la política de blocs militars. Aquí hem agrupat unes i altres en una única categoria per la seva íntima afinitat. De fet, la principal entitat pacifista, la *Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas* (CEOP), es va constituir i va existir com a eina per lluitar contra l'OTAN i pel referèndum.
2. **Antimilitaristes.** Contraris als exèrcits en general, a l'armamentisme i la cursa d'armaments. Comparteixen moltes de les aspiracions dels pacifistes. A l'Espanya anterior

²⁸ Després de fer un seguiment de les notícies aparegudes al diari *El País* i a la revista *En Peu de Pau*, referides a accions de protesta al voltant de la qüestió de l'OTAN esdevingudes entre gener de 1984 i març de 1986, hem enregistrat un total de 336 col·lectius o organitzacions arreu de l'Estat espanyol, que van estar involucrats (com a convocants i/o participants) en les mobilitzacions. A efectes d'aquest paper., compta el mateix un col·lectiu que ha estat present en un esdeveniment de protesta que un que ho ha estat en 5, un que ho ha estat en 15, etc. Cal tenir en compte que algunes d'aquestes organitzacions eren plataformes unitàries o coordinadores que, per tant, reunien diverses organitzacions al seu si. El càlcul s'ha fet de tal manera que dins d'aquestes 336 s'inclouen col·lectius de caràcter local, provincial o autonòmic, però també –i de forma separada— entitats com la CEOP, on aquests col·lectius estaven integrats. En altres paraules, l'inventari inclou tant les plataformes o coordinadores com les organitzacions locals, autonòmiques, etc. que en formaven part.

a la supressió del servei militar obligatori, s'han oposat al manteniment d'aquesta institució, sobretot a través d'una forma de desobediència civil: l'objecció de consciència.

3. **Ecologistes i antinuclears.** Tots els ecologistes es declaren antinuclears. Però alguns grups ecologistes es defineixen per la seva oposició específica a l'ús de l'energia nuclear, tant en la indústria de producció d'electricitat com en la fabricació i ús de bombes atòmiques.
4. **Organitzacions "alternatives" de tipus diversos.** En el moviment anti-OTAN es detecta la participació d'organitzacions molt variades que s'oposen de maneres diverses a les formes convencionals d'exercici del poder. Entre elles figuren, per exemple, algunes *organitzacions no violentes* (entre les quals figura, a Catalunya, una organització *d'alliberament nacional*, la Crida a la Solidaritat), organitzacions *d'alliberament sexual* (com el Front d'Alliberament Gai de Catalunya) i altres.
5. **Organitzacions de solidaritat internacional.** Es tracta especialment de grups solidaris amb països d'Amèrica Llatina (especialment Nicaragua, en aquest període), amb una càrrega clarament anti-imperialista i antinordamericana, que es pot associar amb la cultura política de la vella esquerra, i que, per això mateix, s'oposen a les polítiques militars de gran potència nocives als països del Tercer Món. Pertanyen a un àmbit que, posteriorment, donarà origen a moltes ONG solidàries.
6. **Organitzacions feministes i/o de dones.** El feminisme, com a NMS, comparteix una orientació "alternativa" que l'inclina cap a formes de col·laboració amb altres NMS. Un punt doctrinal de convergència amb el pacifisme i l'antimilitarisme és la crítica feminista de la *cultura de la guerra* com a expressió del domini patriarcal i masclista. Un nombre notable dels grups aquí inventariats es defineixen com a pacifistes, antimilitaristes o contraris a l'OTAN.

Fora de les organitzacions pròpiament dites, es poden considerar pertanyents també al moviment anti-OTAN

7. alguns **centres de recerca**,
8. i algunes **publicacions periòdiques** que van funcionar com a plataformes de debat, elaboració i difusió del marc cultural i discursiu del moviment.

En segon lloc, l'observació de les mobilitzacions mostra que hi ha altres actors col·lectius de la societat civil que hi van jugar un paper destacat. Es tracta de components de *xarxes socials* preexistents o que es constitueixen *ad hoc* sobre la base de xarxes preexistents (com "Universitaris per la Pau", que aprofiten estructures organitzatives o certes condicions existents a les universitats per constituir organitzacions orientades a lluitar contra l'OTAN). Com diu Tarrow, "*la organización óptima de la acción colectiva se apoya en las redes sociales en las que normalmente vive y trabaja la gente, ya que es más fácil transformar su confianza mutua en solidaridad*" (1997:236). Entre els components d'aquestes xarxes socials destaquen:

9. les **Associacions de Veïns**;
10. algunes **organitzacions professionals o culturals** (estudiants, metges, enginyers, mestres i altres treballadors de l'ensenyament, etc.) que adopten postures actives en la lluita per la pau;

11. **entitats defensores dels drets humans**, de vegades lligades a organitzacions del sistema de Nacions Unides;

12. **organitzacions cristianes progressistes**, algunes definides com a pacifistes.

Aquí s'adoptarà aquesta classificació en 12 categories per ordenar les organitzacions del moviment. A la figura 9.2 aquesta variable de contingut o caràcter de la xarxa es creua amb la distribució geogràfica en comunitats autònomes.

Figura 9.2. Xarxa d'organitzacions del moviment anti-OTAN. Distribució geogràfica i per tipus.

	Anti-OTAN / Pacifistes	Antimilitaristes	Ecologistes	Alternatives	Solidàries	Feministes / Dones	Centres de recerca	Revistes	AAVV	Professionals / Culturals	Drets humans	Cristianes	Total	Pes relatiu (%)
Andalusia	17	2	2	3	0	1	0	0	0	0	1	0	26	7,70%
Aragó	5	0	1	0	0	0	3	0	1	2	0	0	12	3,60%
Astúries	6	1	1	0	0	0	0	0	0	2	0	0	10	3,00%
Balears	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	1,20%
Canàries	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	4	1,20%
Cantàbria	4	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	1,50%
Castella-La Manxa	4	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	1,80%
Castella-Lleó	11	2	2	2	0	0	0	0	1	0	0	0	18	5,40%
Catalunya	71	6	17	4	2	4	2	2	1	12	2	2	125	37,20%
Euskadi	5	2	5	2	1	0	0	0	0	0	0	0	15	4,50%
Extremadura	4	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6	1,80%
Galícia	2	1	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	6	1,80%
Rioja	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,60%
Madrid	21	1	6	1	1	2	2	1	1	4	1	1	42	12,50%
Múrcia	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	9	2,70%
País Valencià	9	3	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	42	12,50%
Sense classificar	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,30%
Estatat	7	2	5	0	2	4	0	0	0	1	3	6	30	8,90%
Total	179	25	48	14	6	11	7	3	4	22	7	10	336	100,00%
Pes relatiu (%)	53,30%	7,40%	14,30%	4,20%	1,80%	3,30%	2,10%	0,90%	1,20%	6,50%	2,10%	3,00%	100,00%	-

Font: El País i En peu de pau.
Elaboració pròpia.

Pel que fa a la distribució geogràfica de la xarxa, *totes* les comunitats autònomes hi estan representades. L'ordre de les set primeres per nombre d'organitzacions detectades és el següent: Catalunya (125), Madrid (42), Andalusia (26), Castella-Lleó (18), País Valencià (15), Aragó (12), Astúries (10).

Les xifres aquí recollides no han d'interpretar-se com una mesura de la importància quantitativa de la xarxa de cada territori. El biaix que suposa l'ús de fonts publicades a Catalunya (l'edició catalana de *El País* i les revistes *En Peu de Pau* i *Mientras tanto*) obliga a la cautela. Tot i així, aquestes xifres es poden considerar indicatives de situacions reals. A Catalunya la concentració urbano-industrial i la resistència a la política franquista d'anul·lació de la personalitat nacional catalana expliquen la densitat i la vitalitat de la societat civil. Madrid és també una gran concentració urbano-industrial, i la capitalitat li dona un potencial mobilitzador superior al normal perquè hi estan ubicades les institucions de poder que són els destinataris de les demandes del moviment. El cas de Castella-Lleó s'explica per la presència

a Valladolid d'un nucli molt actiu (el *Colectivo de Ciudadanos por la Paz y el Desarme*) i pel fet d'haver estat aquesta ciutat l'epicentre de la campanya de 1984 contra la celebració del Dia de les Forces Armades. El cas d'Aragó també s'explica per la presència d'uns nuclis intel·lectuals actius en qüestions de pacifisme (*Centro de Documentación por la Paz y el Desarme de Aragón* i el seminari de recerca per la pau del *Centro Pignatelli*, de Saragossa) i l'empenta del *Colectivo por la Paz y el Desarme de Zaragoza*, que justament va ser el promotor de les assemblees que havien de desembocar en la creació de la CEOP.²⁹

Figura 9.3. Xarxa d'organitzacions del moviment anti-OTAN. Distribució per tipus i àmbit d'actuació

	Estats	Autonòmiques	Provincials	Comarcals	Locals	De barri	Treb.	Educ.	Altres	Total	Pes relatiu (%)
Anti-OTAN / Pacifistes	6	22	48	5	53	35	4	5	1	179	53,30%
Antimilitaristes	2	6	13	0	4	0	0	0	0	26	7,70%
Ecologistes	5	9	14	3	16	2	0	0	0	49	14,60%
Alternatives	0	4	7	0	1	0	0	0	0	12	3,60%
Solidàries	2	2	2	0	0	0	0	0	0	6	1,80%
Feministes / De dones	5	2	3	0	1	0	0	0	0	11	3,30%
Centres de recerca	0	5	2	0	0	0	0	0	0	7	2,10%
Revistes	0	2	1	0	0	0	0	0	0	3	0,90%
AAVV	0	1	3	0	0	0	0	0	0	4	1,20%
Professionals / Culturals	1	6	4	0	0	0	0	0	0	22	6,50%
Drets humans	4	2	1	1	0	0	0	0	0	7	2,10%
Cristianes	6	1	2	0	1	0	0	0	0	10	3,00%
Total	30	62	101	9	87	39	4	7	2	336	100,00%
Pes relatiu (%)	8,90%	18,50%	30,10%	2,70%	25,90%	11,60%	1,20%	2,10%	0,60%	100,00%	-

Font: *El País* i *En peu de pau*. Elaboració pròpia.

La pluralitat i la dispersió geogràfica del moviment anti-OTAN es pot apreciar en les taules adjuntes. La gran majoria de les organitzacions que figuren a la primera categoria ("Anti-OTAN, pacifistes i prodesarmament") van sorgir en el curs de les mobilitzacions com a instrument per lliurar la batalla de l'OTAN i el referèndum. *Són més de la meitat de les enregistrades: 179 d'un total de 336*. Les restants es poden considerar part de la xarxa social preexistent de moviments, entre els quals predominen de manera clara els de caràcter "alternatiu", que es quantifiquen així: ecologistes (48), antimilitaristes (25), alternatius diversos (14), feministes (11).

Les organitzacions més tradicionals ocupen un paper menor però també destacat. Entre elles figuren entitats diverses de caire cultural (22), les de caràcter cristià (10) o les de defensa dels drets humans, com les vinculades al sistema de les Nacions Unides (7). A aquestes caldria sumar els partits i sindicats (veure apartat anterior), que no han estat quantificats en

²⁹ De fet sabem que les xifres d'entitats corresponents a Aragó subestimen la realitat de la xarxa aragonesa. Entre les dades proporcionades per *En Peu de Pau*, núm. 5-6 (gener-febrer de 1985) sobre la xarxa pacifista figuren 26 adreces de particulars, de les quals 2 corresponen a una capital de província, Terol, i les altres 24 a pobles diferents de les tres províncies aragoneses. Tres d'aquestes 26 persones consten com a regidors municipals dels seus respectius pobles. Aquests activistes no s'han comptabilitzat a la nostra taula --que només conté organitzacions--, però representen de fet una part no menyspreable de la xarxa. El cas aragonès invita a pensar que en el conjunt de l'Estat la xarxa real es componia també d'activistes individuals no integrats en organitzacions o que actuaven com a representants o coresponsals a nivell local d'organitzacions d'abast més ampli.

aquestes taules però que van jugar un paper molt important com a transmissors, organitzadors i impulsors d'accions entre els treballadors i la ciutadania, actuant com a caixa de resonància. Com es veurà més endavant, es pot avaluar el seu paper amb les dades relatives a la seva capacitat de convocatòria.

La dispersió geogràfica es pot estimar també segons l'àmbit territorial d'actuació de les organitzacions. Les quantitats d'organitzacions, classificades segons els àmbits d'actuació, són les següents: *estatals* (30), *autonòmiques* (62), *provincials* (capital de província o àmbit provincial) (101), *comarcals* (9), *locals* (localitat que no sigui capital de província) (87), *de barri* (39).³⁰

Es pot dir que en els seus pocs anys d'existència el moviment anti-OTAN va estendre's per tot el territori articulant-se a nivells molt diferents, de manera que la seva capacitat no sols per treure gent al carrer, sinó també per fer participar en activitats organitzades a milers de persones, va arribar a ser considerable, constituint una xarxa relativament estable i extensa. Observi's que les organitzacions d'àmbit local o quasi local —és a dir, les corresponents a ciutats, províncies, comarques, pobles i barris— pugen a 236.

NIVELLS DE PARTICIPACIÓ I CAPACITAT DE CONVOCATÒRIA.

En els còmputos anteriors s'ha considerat com una unitat *qualsevol* organització que hagi tingut algun paper en el moviment anti-OTAN, de manera que tenim una aproximació molt grollera al moviment. Per establir una jerarquia de la importància dels components de la xarxa, s'ha fet una classificació segons dues dades relatives a la seva intervenció en les lluites. La primera és segons la seva participació —com a convocant o com a simple participant— en esdeveniments de protesta, independentment de la magnitud d'aquests esdeveniments. Retenint només les organitzacions més actives, tenim els resultats següents:

³⁰ La resta, fins al total de 336, s'han classificat com a "col·lectius de treballadors", "centres educatius" i "altres".

Figura 9.4. Participació en esdeveniments de protesta. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL
Coordinadora Pacifista del Estado Español / Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas [Estatal]	6	11	14	31
Partido Comunista de España [Estatal]	5	9	7	21
Comisiones Obreras [Estatal]	5	9	6	20
Comisión Anti-OTAN de Madrid [Madrid]	5	7	5	17
Partit Socialista Unificat de Catalunya [Catalunya]	9	4	3	16
Mesa por el Referéndum [Estatal]	4	9	1	14
Plataforma Cívica para la Salida de España de la OTAN [Estatal]	0	1	13	14
Coordinadora pel Desarmament i la Desnuclearització Total [Catalunya]	4	5	4	13
Asociación Pro Derechos Humanos [Madrid]	5	2	3	10
Esquerra Republicana de Catalunya [Catalunya]	3	2	1	6
Federación Progresista [Estatal]	1	1	4	6
Izquierda Socialista [Estatal]	5	1	0	6
Juventudes Socialistas [Estatal]	4	2	0	6
Partit dels Socialistes de Catalunya** [Catalunya]	5	1	0	6
Unión General de Trabajadores [Estatal]	5	1	0	6
Colectivo de Ciudadanos por la Paz y el Desarme de Valladolid [Castella-Lleó]	5	0	0	5
Comissió Obrera Nacional de Catalunya [Catalunya]	3	2	0	5
Die Grünen [República Federal Alemanya]	2	0	3	5
Euskadiko Ezkerra [Euskadi]	2	0	3	5
Partit Comunista de Catalunya [Catalunya]	4	1	0	5

* L'any 1986 només inclou el primer trimestre.

** Agrupacions locals/regionals o grups de militants a títol individual.

Font: El País. Elaboració pròpia.

La segona és segons la quantitat total de persones mobilitzades per cada organització durant el període estudiat. Els resultats són els següents:

Figura 9.5. Capacitat de convocatòria en esdeveniments de protesta (estimació). 1984-1986*

Persones mobilitzades per organització	1984	1985	1986*	TOTAL
Coordinadora Pacifista del Estado Español / Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas [Estatal]	657.500	991.920	585.300	2.234.720
CEOP + Plataforma Cívica [Estatal]	0	0	304.500	304.500
Comisión Anti-OTAN de Madrid [Madrid]	54.050	100.850	0	154.900
Coordinadora pel Desarmament i la Desnuclearització Total [Catalunya]	0	0	132.500	132.500
Comisiones Obreras [Estatal]	103.750	0	4.000	107.750
Comissió Obrera Nacional de Catalunya [Catalunya]	33.000	70.000	0	103.000
Comissions per la Pau i la Llibertat [Catalunya]	0	0	51.500	51.500
Col·lectiu per la Pau i el Desarmament de l'Hospitalet [Catalunya]	24.000	0	0	24.000
Colectivo por la Paz y el Desarme de Zaragoza [Aragó]	20.000	0	0	20.000
CDDT + Comitè per la Pau i el Desarmament de Catalunya [Catalunya]	17.500	0	0	17.500
Acción por la Paz [Aragó]	0	7.890	0	7.890
Colectivo de Ciudadanos por la Paz y el Desarme de Valladolid [Castella-Lleó]	5.410	0	0	5.410
Ajuntament de Santa Margarida de Montbui [Catalunya]	5.300	0	0	5.300
Comitè per la Pau i el Desarmament de les Comarques Gironines [Catalunya]	0	5.000	0	5.000
Manifiesto por la Soberanía Nacional [Euskadi]	0	0	5.000	5.000
Plataforma Cívica para la Salida de España de la OTAN [Estatal]	0	0	4.700	4.700
Plataforma de Andalucía para la Salida de España de la OTAN [Andalusia]	0	0	4.000	4.000
Comitè per la Pau i el Desarmament de Ripollet [Catalunya]	0	3.018	0	3.018
Comité Anti-OTAN de Cádiz [Andalusia]	13	0	3.000	3.013
Mesa Galega pola Paz [Galícia]	0	2.500	0	2.500

* L'any 1986 només inclou el primer trimestre.

Font: El País. Elaboració pròpia.

En tots dos casos queda clar que la CEOP va ser la principal estructura de mobilització de què es va dotar el moviment en el conjunt de l'Estat. La seva capacitat de convocatòria destaca per damunt de la dels altres organismes d'àmbit estatal. L'altre organisme estatal unitari, la *Plataforma Cívica para la Salida de España de la OTAN* (hereva de la *Mesa por el Referéndum*), arriba a mobilitzar uns 300.000 manifestants quan convoca conjuntament amb la CEOP, però només 4.700 persones quan convoca sola. Aquesta diferència s'ha de relacionar amb el fet que la Plataforma —i abans la Mesa por el Referéndum—era una organització creada i hegemnitzada pel PCE, mentre que la CEOP era el resultat de la convergència unitària de la constel·lació d'organitzacions locals, provincials i autonòmiques del moviment. La CEOP representa els *nous moviments socials*, mentre que la *Mesa* i la *Plataforma* representen l'esquerra tradicional i les velles maneres de fer política.

A part de la CEOP, trobem a escala autonòmica o en algunes grans ciutats, en particular a Madrid i Barcelona, altres coordinadores i comitès que encarnen igualment els NMS i destaquen també per la seva capacitat de convocatòria. A Madrid la *Comisión Anti-OTAN* de la capital va treure 154.900 persones al carrer just abans de la celebració del referèndum. A Catalunya la principal instància unitària, la Coordinadora pel Desarmament i la Desnuclearització Total va treure 132.500 persones, sobretot durant el 1984 (i unes 17.500 el mateix any en convocatòria conjunta amb el Comitè per la Pau i el Desarmament de Catalunya), i les Comissions per la Pau i la Llibertat (integrants també de la CDDT) va mobilitzar unes 50.000 persones durant 1986.³¹

³¹ En aquest estudi els càlculs són de la participació en "esdeveniments de protesta", és a dir, no sols en manifestacions i altres accions de masses al carrer, sinó també en accions col·lectives diverses. En el cas de les Comissions per la Pau i la

Fora de Madrid i Barcelona les xifres, lògicament, baixen molt. Però també trobem una mobilització excepcional a l'Aragó, amb 20.000 participants, convocada pel *Colectivo por la Paz y el Desarme de Zaragoza*, organització pacifista pionera. I una més modesta, però important, a Valladolid, amb més de 5.000 manifestants, convocada el 1984 pel *Colectivo de Ciudadanos por la Paz y el Desarme de Valladolid*. A Andalusia, el *Comité Anti-OTAN* de Cádiz, treient al carrer uns 3.000 manifestants l'any 1986, mostra la força de convocatòria d'una organització local de nou tipus. Però en aquesta comunitat autònoma, excepcionalment, la *Plataforma de Andalucía para la Salida de España de la OTAN* mostra capacitat per mobilitzar 4.700 persones el mateix any 1986. Aquest fet es pot interpretar com un indicatiu de la capacitat mobilitzadora de l'esquerra tradicional (la Plataforma andalusa és una versió regional de la Plataforma estatal, creada i promoguda, com aquesta, pel PCE) a Andalusia, o com a símptoma d'un menor desenvolupament dels NMS en aquesta regió.

En suma, la comparació quantitativa mostra una clara superioritat –excepte a Andalusia– dels NMS sobre la Plataforma unitària hegemònitzada pel PCE pel que fa a capacitat de mobilització entorn de reivindicacions pacifistes i anti-OTAN. ¿Com caldria avaluar el nombre de manifestants convocats pel sindicat CCOO durant aquest mateix període estudiat? Les úniques manifestacions convocades per CCOO i enregistrades en el període són les del Primer de Maig de 1984 i 1985, i les reivindicacions i protestes formulades en aquestes accions col·lectives són bàsicament de caràcter laboral i polític (tant de polítiques socials com de política general). Habitualment, el volum de les desfilades del Primer de Maig varia molt d'un any a un altre en funció del clima de conflictivitat laboral i social en el país o la regió o localitat. En els dos anys estudiats, la central sindical de Comissions Obreres treu al carrer més de 100.000 persones durant 1984, i a Catalunya unes 33.000 persones el 1984 i 70.000 l'any 1985. En relació a l'objecte del nostre estudi, allò que és significatiu en aquestes desfilades és que s'hi van expressar --amb crits i amb pancartes-- el rebuig obrer i sindical de l'OTAN i la reclamació del referèndum, i que aquestes reivindicacions van ocupar un lloc molt destacat. Aquest fet revela que CCOO no sols no va girar l'esquena al moviment anti-OTAN, sinó que es va deixar influir i penetrar per les seves aspiracions i consignes,³² i, asumint-les com a pròpies, les hi va donar un ressò molt superior en el conjunt de la població espanyola que el que haguessin tingut si només les organitzacions alternatives, pacifistes i ecologistes, haguessin impulsat de manera exclusiva el moviment.

Aquesta *ampliació de l'abast del moviment*, fruit de la confluència, ja esmentada, entre la vella esquerra sindical i política i els NMS, és un fet destacable que marca una diferència entre el pacifisme de l'Estat espanyol i el d'altres països europeus, especialment França i Itàlia, on el moviment obrer també estava hegemònicat per partits comunistes convencionals. Efectivament, s'observa que la col·laboració de l'esquerra tradicional contribueix a augmentar la massivitat de les mobilitzacions.

Els pronunciaments d'ajuntaments d'esquerres contra l'OTAN i les bases, pel neutralisme i a favor del referèndum són altres exemples de l'ampliació de l'abast del moviment protagonitzats per l'esquerra tradicional. Un altre exemple, més significatiu encara,

Libertat aquí esmentades, es tractava de signatures recollides per un procediment "en cadena" (10.000 persones que recullen 5 firmes cadascuna). En altres casos, es tracta de participació en referèndums, etc.

³² La UGT també va prendre posició --fins i tot oficial, per boca del seu secretari general, Nicolás Redondo, i d'altres dirigents-- contra l'OTAN i a favor del referèndum. Aquesta posició va tenir sens dubte la seva importància i va ser un símptoma important de la ruptura interna del bloc socialdemòcrata entorn de la política exterior. Si no consta en el present context, és perquè la capacitat de convocatòria de la UGT era molt inferior.

és el protagonisme de col·lectius de treballadors, que formen grups pacifistes³³ o que fan pronunciaments en el marc del moviment anti-OTAN. El cas més destacat, per la seva amplitud, és la *Campaña de Comisiones Obreras ante la visita a nuestro país del presidente de los Estados Unidos, Ronald Reagan*. El manifest de la campanya, publicat en alguns diaris com a publicitat pagada,³⁴ conté un text molt breu que diu així:

"Los trabajadores somos los primeros interesados en la salida de España de la OTAN, en el desmantelamiento de las bases norteamericanas que se encuentran en suelo español, en la disolución de los bloques militares. El propósito de CC.OO. no es otro que el de destinar buena parte de los presupuestos militares a la creación de empleo. Por ello, las asambleas, secciones sindicales o comités de empresa de los centros de trabajo que a continuación se detallan declaramos a Reagan persona non grata".

Segueix una llista de 451 empreses de tot Espanya, entre les quals figuren les més importants del país en volum de negoci i nombre de treballadors, de pràcticament tot els rams i sectors industrials: metal·lúrgia, automòbil, electrodomèstics, banca, assegurances, telefònica, correus, energia, sanitat, calçat, hostaleria i altres.

LA COMPOSICIÓN DE LA XARXA.

Entre 1982 i 1986 el moviment anti-OTAN es col·loca al centre de la dinàmica contenciosa de caràcter alternatiu, i, com a tal, esdevé catalitzador i punt de convergència de les mobilitzacions alternatives. Això no exclou que cada sector específic continuï desenvolupant les seves pròpies lluites. Però s'observa que els diferents sectors juguen sovint un paper en el moviment anti-OTAN, proporcionant-li temes de protesta, suport logístic, reforç humà i estructures de mobilització.

El moviment d'objectors de consciència

Els orígens de l'objecció de consciència es remunten a 1958, amb les primeres negatives aïllades de membres dels Testimonis de Jehovà a fer el servei militar. La protesta contra la mili, però, no va començar a adquirir una dimensió política i social fins al cas de Pepe Beúnza, d'extracció catòlica, que el 1971 es negà a incorporar-se a files i va estar tres anys en presons militars.

L'aprovació de la Llei d'Objecció de Consciència (LOC), el 1984, va fer revifar les organitzacions antimilitaristes ja existents, com ara el *Movimiento de Objetores y Objetoras de Conciencia* (MOC), fundat el 1977, i en va fer aparèixer de noves, com ara la coordinadora catalana Mili-KK, nascuda el 1984, alhora que va generar una important dinàmica d'acció col·lectiva sobre aquest tema, que confluirà amb les protestes contra l'OTAN. A cavall entre els finals dels 70 i començaments dels 80 la principal OMS de l'antimilitarisme espanyol, el MOC, havia publicat la seva primera declaració ideològica, havia llençat la primera campanya d'objecció fiscal, i els seus militants havien participat en la VII Marxa Internacional No Violenta per la Desmilitarització, que l'any 1982 va transcórrer per terres andaluses. Era ja, per tant, una OMS raonablement assentada, la forma d'organització de la qual —horitzontal i assembleària—contrastava d'allò més amb les formes d'estructuració orgànica dels partits i sindicats de la vella esquerra.

³³ Exemples: col·lectiu de treballadors de Banca per la Pau i el Desarmament (Barcelona), col·lectiu MTM, de la Maquinista, per la Pau (Barcelona), *Comisión por la Paz y la Libertad de Trabajadores de Banesto* (Madrid), *Trabajadores por la Paz y el Desarme, colectivo Miniwatt* (Barcelona).

³⁴ *El País*, 06.05.85, p. 16.

El juliol de 1981 hi ha la primera campanya de devolució de les cartilles militars, en la qual 20 persones en situació de reservistes van enviar les seves cartilles al Ministeri de Defensa i van crear el Col·lectiu d'Objectors Post-Servei Militar (COPS), grup integrat dintre del MOC. El maig de 1982 unes altres 70 persones retornen la seva cartilla de forma col·lectiva. Una altra devolució col·lectiva és secundada per 400 persones de tot l'Estat el gener de 1984. Aquest seguit d'esdeveniments de protesta consoliden el Moviment d'Objectors de Consciència (MOC).³⁵ El 1984 practicaven l'objecció fiscal (negativa a pagar els impostos corresponents a despesa militar) unes 500 persones a tot Espanya. El 1985 hi havia 6.400 joves que des de 1977 esperaven que un tribunal examinés el seu cas, i uns 15.000 pròfugs anuals enregistrats a les estadístiques militars.³⁶

El projecte de LOC va relançar el moviment, amb manifestacions diverses i més devolucions de cartilles.³⁷ El 20 de desembre de 1984 el MOC demana al Defensor del Pueblo que presenti un recurs d'inconstitucionalitat contra la llei d'objecció de consciència, amb el suport d'un centenar de firmes de persones vinculades a la vida social i política.³⁸ La simbiosi entre l'objecció de consciència i el pacifisme fa un salt endavant a partir de principis de 1985. El MOC proposa a la CEOP que inclogui l'oposició al servei militar com a eix de treball, i durant els mesos següents hi haurà manifestacions a Madrid, Sevilla i Barcelona contra el servei militar obligatori.³⁹

L'ecologisme i els grups antinuclears

Ja sota la dictadura s'havien començat a formar organitzacions ecologistes a escala local (defensa dels Aiguamolls de l'Empordà, dels volcans d'Olot, del delta de l'Ebre i de l'albufera d'Alcúdia).⁴⁰ Després de la mort de Franco apareix, el 1977, el Comitè Antinuclear de Catalunya (CANC), i es comencen a publicar revistes (*Integral*, *Userda*, etc.). Van passar uns quants anys abans que no es fessin intents d'unificar un panorama molt fragmentat.

És convenient destacar aquí també el precoç desenvolupament a l'Estat espanyol d'un altre dels "iniciadors" que facilitarien després l'extensió de les protestes anti-OTAN, com és el moviment d'oposició a la nuclearització civil, especialment en zones com Euskadi i Catalunya. Al primer d'aquests territoris esperonat per tot el conflicte desfermat arrel de la construcció de la central de Lemóniz, i a casa nostra, com a reacció a les quatre instal·lacions nuclears ubicades a les terres de l'Ebre (Ascó i Vandellòs), que fan del Principat un dels països més nuclearitzats del món. L'extensió d'aquest moviment es va veure impulsada per un important corrent internacional d'opinió, sobretot a partir del greu accident esdevingut el 1979 a la central de Harrisburg (EEUU). Des d'aquell any els col·lectius antinuclears començaren a proliferar al nostre país, a partir dels reduïts nuclis prèviament organitzats, especialment a les dues CCAA abans esmentades, i altres com l'Aragó.⁴¹ Entre aquests nuclis originaris es trobava la més veterana de les OMS antinuclears de l'Estat, el Comitè Antinuclear de Catalunya (CANC), fundat el 1977. El CANC el trobarem anys després plenament integrat en la xarxa de les organitzacions involucrades en la protesta anti-OTAN, per exemple, distribuint a Catalunya un llibre editat pel *Colectivo por la Paz y el Desarme de Zaragoza*, promovent la publicació de la revista barcelonina *En peu de pau*, o participant com

³⁵ *En Peu de Pau*, núm. 3-4 (novembre-desembre de 1984), p. 23.

³⁶ *El País*, 19.03.85, p. 17 "Cataluña".

³⁷ *El País*, 29.01.84, p. 25 secc. "Cataluña", i 20.05.84, p. 30, secc. "Cataluña".

³⁸ *El País*, 21.12.84, p. 19.

³⁹ *En Peu de Pau*, núm. 5 (gener de 1985), *El País*, 21.01.85, 25.03.85 (p. 18) i 03.06.85 (p. 26, secc. "Cataluña").

⁴⁰ Vicent Casals i Antoni Farràs, "La lucha antinuclear dos años después de Harrisburg", *mientras tanto*, núm. 8 (1981), p. 94.

⁴¹ *Ibidem*.

una de les organitzacions representants de l'Estat espanyol a la trobada a Helsinki de l'*International Peace Communication and Coordination Center* (IPCC) l'any 1984⁴².

La constitució de *Die Grünen* ("Els Verds") a la República Federal d'Alemanya va estimular l'aproximació, així com el debat sobre el futur de l'ecologisme espanyol. Els dies 11 i 12 de desembre de 1983 es va celebrar a Sevilla la primera assemblea de grups alternatius. S'hi va acordar de celebrar 4 assemblees en diversos punts de l'Estat per estendre el moviment i preparar per al juny de 1984 una conferència federal. El 28 de gener de 1984, 50 representants de grups i col·lectius ecologistes inicien la segona assemblea-trobada prèvia a la conferència federal que ha de celebrar-se el proper mes de juny. L'objectiu és l'estructuració i coordinació del *moviment verd*. Segons Marc Viader, d'Alternativa Verda (encarregada de preparar l'assemblea), hi ha dues tendències: una partidària de mantenir el moviment al marge de qualsevol actuació institucional i política, i una altra partidària d'intervenir en la vida pública a través dels canals convencionals de participació, i en particular les eleccions polítiques. Entre els participants figuren: Asamblea Ecologista y Antinuclear de Alicante, Movimiento Ecologista del Valle de la Orotava, GOB, Federación de Amigos de la Tierra, Centro de Estudios de los Movimientos Sociales, Asamblea Independiente de Sevilla i 16 grups de Catalunya.⁴³

El 21 de juny del mateix any comença a Málaga la conferència dels *Verds*, amb l'assistència de 200 representants de grups ecologistes de tot Espanya. Es discuteix la possibilitat de convertir-se en un partit polític, segons el model de *Die Grünen*. És la primera conferència d'aquest estil que se celebra a Espanya, i revela que, malgrat l'atomització i dispersió de l'ecologisme espanyol i la seva impotència política, existeix ja en el país una xarxa d'organitzacions.⁴⁴

El feminisme i les organitzacions de dones

El moviment feminista comença a desenvolupar-se ja sota la dictadura. Quan apareixen els moviments contra la guerra, siguin antimilitaristes, prodesarmament o antinuclears, els grups feministes s'hi incorporen de diverses maneres. En el marc del moviment d'objectors, es forma a Catalunya el grup de dones lligades al MOC, que s'anomena Dones Antimilitaristes (DOAN). Trobem una Asociación de Mujeres por la Paz i una xarxa de Centros de Cultura Popular y Promoción Femenina d'àmbit estatal, una Coordinadora de Mujeres de Barrio i la Federación de Asociaciones de Mujeres "Flora Tristán" a Madrid, Mujeres por la Paz de Sevilla, i, a Catalunya, l'Associació Catalana de la Dona i diversos grups i coordinadores locals, com les dones de la CDDT, la Coordinadora de Vocalies de Dones de les AAVV de Barcelona, la Comissió Pro-Avortament, també de la capital catalana, o la Coordinadora de Dones de Mollet, entre moltes altres.

La protesta exclusivament de dones contra la instal·lació d'euromíssils a la base militar britànica de Greenham Common, iniciada el 1982, va tenir a Espanya un ressò important. D'una banda, vincula lluita feminista amb lluita per la pau. D'altra banda, proporciona un repertori d'acció col·lectiva –l'acampada—que serà àmpliament utilitzat. Les acampades de Saragossa, Santa Coloma de Gramenet y Oviedo, totes el setembre de 1984, o la de Tortosa del maig de 1985, es són exemples. Apart de les acampades, les organitzacions

⁴² Vegi's *En Peu de Pau*, 2, primera època, 1984, pàg. 32, i també *En Peu de Pau* 3, primera època, 1984, pàg. 37.

⁴³ *El País*, 29.01.84, p. 25 (secció "Cataluña").

⁴⁴ *El País*, 22.06.84, p. 12.

de dones, feministes o no, juguen un paper directe en el moviment anti-OTAN, contra les despeses militars i el militarisme, en suport dels objectors de consciència, etc.

El moviment pacifista

El moviment pacifista apareix i actua segons uns esquemes propis dels NMS. No és el resultat d'una iniciativa centralitzada que s'aplica de dalt a baix. Al contrari, és producte de diverses iniciatives locals disperses que en un determinat moment, *en funció sobretot de l'oportunitat política que representa la victòria electoral socialista i la viabilitat de reclamar el referèndum promès pel PSOE*, es plantegen anar a una coordinació i a una unitat d'acció.

Val la pena destacar que el sorgiment de col·lectius de caràcter antimilitarista i/o pacifista que es definien *explícitament* com a anti-OTAN també va ser força precoç, la qual cosa ens fa observar que existia un ferment d'activisme bastant rodat quan van arribar els anys de confrontació forta sobre aquest tema (1984-1986). Ja el 1978, dos anys abans de l'ingrés efectiu de l'Estat espanyol a l'organització nord-atlàntica, es trobava constituït a Barcelona l'anomenat Grup d'Acció Directa Noviolenta Anti-OTAN (GANVA), impulsor d'una revista, *La puça i el general*, que tindria força anomenada en els ambients alternatius de l'època. El 1980, a Madrid, s'iniciaria el procés que va portar a la constitució, l'any següent, de la *Comisión Anti-OTAN*, una organització composta per diversos comitès locals, i a la qual varen tenir un paper destacat els militants de la LCR i, sobretot, del MC (Val del Cid, 1996). La *Comisión Anti-OTAN* va ser la OMS pionera en la campanya contra les instal·lacions militars d'utilització conjunta (hispano-nordamericana), tot organitzant una marxa anual de dotze quilòmetres entre la capital de l'Estat i la base de Torrejón de Ardoz, que els anys 1984 i 1985 —ja en el marc de les protestes al voltant del referèndum— esdevindrà una convocatòria multitudinària.

Entre els focus impulsors de la coordinació dels grups pacifistes es poden assenyalar Saragossa, Valladolid, Madrid i Catalunya. La “primera trobada d'organitzacions pacifistes” de tot l'Estat que va inaugurar el procés de convergència va ser convocada el maig de 1983 per iniciativa del *Colectivo por la Paz y el Desarme de Zaragoza* (CPDZ). Aquest grup tenia ja una breu història anterior. Els dies 28 i 29 de maig de 1983 havia convocat un “Pont per la Pau” que havia d'unir la base militar amb el casc urbà de la ciutat. El 1984 Saragossa torna a destacar amb la fundació del *Seminario de Investigación por la Paz* del Centro Pignatelli.

Un altre focus del moviment pacifista és Valladolid, on el *Colectivo Ciudadano por la Paz y el Desarme* juga un paper impulsor de manifestacions múltiples, com la cadena humana celebrada el 18 de març de 1984 per protestar contra la celebració del Dia de les Forces Armades. Aquest col·lectiu està format fonamentalment per feministes, objectors de consciència i associacions de veïns.⁴⁵ L'aprofitament del Dia de les Forces Armades per llençar una campanya antimilitarista, amb l'epicentre a Valladolid (lloc on se celebrava la diada, amb la presència del rei), va afavorir el protagonisme d'aquesta ciutat i del seu col·lectiu pacifista.

A Catalunya, la primera organització pacifista coneguda va ser una entitat d'un barri de Barcelona, el Guinardó. L'octubre de 1982 es constitueix el Comitè del Guinardó per la Pau i el Desarmament, que serà un nucli difusor i impulsor d'aquesta causa. El 16 d'octubre de 1983 aquest Comitè de barri inaugura l'“Exposició del Guinardó per la Pau”, que posteriorment esdevindrà itinerant i es donarà a conèixer a d'altres barris de Barcelona i a

⁴⁵ *El País*, 19.03.84, p. 14.

diverses ciutats de l'àrea metropolitana.⁴⁶ El mateix any es constitueix la Coordinadora del Maresme per la Pau i el Desarmament, que l'octubre de 1984 compta amb més de 200 inscrits.⁴⁷ A Girona funcionen els Comitès per la Pau de les comarques gironines.⁴⁸ El col·lectiu comarcal "Anoia per la Pau", format per més d'una trentena de persones, va organitzar a Igualada una cadena humana de 500 persones el 14 de juliol de 1984.⁴⁹

La primera coordinadora que es constitueix a Catalunya és la Coordinadora per Desarmament i la Desnuclearització Totals (CDDT), que agrupa nombrosos col·lectius pacifistes de Barcelona i del seu cinturó industrial. El 1984 surt al carrer el butlletí d'aquesta coordinadora, que duu per títol *Desarmament i Desnuclearització Totals*.⁵⁰ Una altra organització coordinadora d'àmbit català és el Comitè Català per la Pau i el Desarmament (CCPD), que el 26 d'octubre de 1984 convoca una manifestació juntament amb el CDDT per la sortida de l'OTAN i la dissolució dels blocs militars. En aquella manifestació abundaven les pancartes firmades per col·lectius pacifistes dels barris de Barcelona i de poblacions de les rodalies.⁵¹

El juliol de 1984 un conjunt d'entitats catalanes de signe divers (ecologistes, pacifistes, d'ensenyants i altres) donen suport a la publicació de la revista *En Peu de Pau*, que serà un nucli articulador del moviment pacifista a Catalunya i, després, a tot Espanya. Entre les entitats destaquen l'Associació de Mestres Rosa Sensat, el Centre de Treball i Documentació, els Comitès per la Pau de les comarques gironines i el CANC.

En aquest període es pot constatar l'existència creixent d'una xarxa d'organitzacions per tot el territori de l'Estat amb característiques de NMS. A Madrid les dues organitzacions locals que es van constituir en capdavanteres del moviment van ser el *Comité Anti-OTAN de Madrid* i el *Comité de Acción por la Paz y el Desarme*. A la resta de l'Estat tenim la *Comisión Anti-OTAN* de Cadis, el grup pacifista lleonès anomenat "Por la Paz", la *Mesa Galega pola Paz*, formada per grups pacifistes, nacionalistes i radicals. Tenim enregistrades 176 organitzacions a tot el país, amb noms com Assemblea per la Pau, Col·lectiu Pau i Desarmament, Comissió per la Pau, Coordinadora per la Pau i el Desarmament, Plataforma per la Pau, i altres, corresponents a àmbits que van des de l'estatal i l'autonòmic fins al local i de barriada.

L'articulació unitària del moviment pacifista tindrà una fita important en la *Primera Trobada del Moviment per la Pau*, celebrada el maig de 1983 a Saragossa, amb l'assistència de 50 grups. El 9 d'agost de 1983 es reuneixen a Madrid diversos grups pacifistes que formaran més endavant una coordinadora estatal. La trobada es repetirà els dies 12 i 13 de novembre, també a Madrid. El 14 de gener de 1984 es constitueix a Madrid la Coordinadora Pacifista del Estado Español (CPEE), en el curs d'una reunió convocada pel *Colectivo por la Paz y el Desarme* de Saragossa, a la qual assisteixen 80 delegats de diferents grups pacifistes de tot el país. La Coordinadora, que canvia el seu nom pel de *Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas* (CEOP) es declara explícitament "assembleària". Serà impulsora de la "primavera per la pau".

⁴⁶ *En Peu de Pau*, núm. 3.

⁴⁷ *El País*, 21.05.84, p. 16 (secció "Cataluña").

⁴⁸ *El País*, 31.10.84, p. 19 (secció "Cataluña").

⁴⁹ *En Peu de Pau*, núm. 2, p. 34.

⁵⁰ *En Peu de Pau*, núm. 3, p. 42.

⁵¹ *El País*, 27.10.84, p. 18 (secció "Cataluña").

Del dissabte 16 al dimarts 19 de març de 1985 se celebra a Barcelona la *Segona Trobada del Moviment per la Pau*, amb l'assistència d'uns quants centenars de persones de 158 (o 168) organitzacions pacifistes de tot Espanya. Es calcula que a tot Espanya hi ha uns 350 grups pacifistes. Es constata poca assistència de partits, tot i que havien estat convidats a la trobada. Això no obstant, una bona part dels activistes del moviment són membres de partits, tant de l'esquerra radical com de l'àrea comunista. L'objectiu principal era estructurar i organitzar el moviment per la pau, però també s'hi aborda el tema de l'OTAN. Altres punts discutits són l'objecció de consciència, la militarització del territori, la crisi econòmica i la cursa d'armaments. Es decideix demanar un referèndum clar i pronunciar-se contra l'ingrés d'Espanya a la CEE.⁵²

Les plataformes unitàries promogudes per l'esquerra tradicional.

El 26 de juliol de 1984 es presenta a Madrid davant de la premsa la *Mesa por el Referèndum*. Aquesta associació, presidida per Ramón Tamames, està integrada per personalitats independents i dirigents de partits d'esquerra. La seva finalitat és pressionar el govern a fi que se celebri el referèndum sobre la pertinença d'Espanya a l'OTAN. Entre els seus integrants figuren: Francesc Vicens (ERC), Juan Mª Bandrés (EE), Àngel Benito (PA), Fernando Castedo (CDS), José Mª Mohedano (APDH), Alonso Puerta (PASOC), i representants d'altres agrupacions, com Izquierda Nacionalista Canaria, Colectivo Socialista Pablo Iglesias (Granada), Izquierda Republicana, Partit Socialista de Mallorca, Partit Socialista de Menorca, UJCE (Josep Palau), Justicia y Paz (Alberto Rodríguez) i Iniciativa Vasca por el Referèndum (Josu Ugarte). La representació més nombrosa és la del PCE: Marcelino Camacho i Julián Ariza (CCOO), Gregorio López Raimundo (PSUC) i Enrique Curiel. Hi ha hagut contactes amb les JJSS i la UGT, però aquestes organitzacions no hi estan integrades. El PSOE no li dóna suport.⁵³ La CEOP i altres pacifistes tampoc no donen suport a aquesta Mesa: la consideren massa ambígua i la critiquen perquè no pren partit clarament contra la permanència d'Espanya a l'OTAN. La Mesa promourà durant la tardor campanyes pro referèndum a totes les CCAA i col·laborarà amb els pacifistes i amb totes les plataformes que tinguin els mateixos fins. S'hi han adherit alguns socialistes aïllats --no el corrent Izquierda Socialista, que va estar present a les converses preliminars per constituir la mesa, però se'n va retirar-- i artistes com Luis Eduardo Aute, Aurora Bautista, Pi de la Serra, Lola Gaos, Genovés, i escriptors i periodistes.

El 2 d'octubre es fa pública la constitució de la Mesa Catalana per la Celebració del Referèndum sobre l'OTAN a partir de la convocatòria dels representants de diferents sectors socials i polítics feta per Francesc Vicens (ERC) i Gregorio López Raimundo (PSUC). La Mesa està integrada per Pere Portabella (exsenador), Albert Alay (ERC), Àngel Alcazar (HOAC), Eduardo Alonso (alcalde socialista de Sant Joan Despí), Antoni Badia (rector de la UB), Josep Benet (exsenador), Moisès Broggi (president de la Reial Acadèmia de Medicina), Francisco Candel (exsenador), Santiago Dexeus (metge), Ricard Fernández, Joan Gomis (Justícia i Pau), Francesc Noguero (Amics de NNUU), Miguel Núñez (PSUC), Arcadi Oliveres (Pax Christi), Sebastià Vives (CCOO), Agustí Osset (CNT), Josep Ribera (CIDOB), Felip Solé Sabarís (exsenador, Entesa de l'Esquerra Catalana), Antoni Senillosa (exdiputat) i Pere Vilanova.⁵⁴

⁵² *El País* dels dies 17, 18, 19 i 20 de març del 1985, secció "Cataluña"

⁵³ *El País*, 27.07.84, p. 15, i 18.10.84, p. 16.

⁵⁴ *El País*, 02.10.84, p. 15 (secció "Cataluña").

La *Mesa por el Referéndum* i la seva versió catalana expressen la voluntat dels comunistes d'incorporar sectors moderats de l'espectre polític a l'exigència de celebrar el referèndum, especialment els sectors socialdemòcrates que no accepten el viratge anti-atlantista de la direcció del PSOE i alguns partits parlamentaris com ERC i el CDS d'Adolfo Suárez.⁵⁵ El PCE i el PSUC volen donar prioritat a la reivindicació del referèndum sobre el rebuig de l'OTAN, pensant que pot aconseguir un consens més ampli, i volen combatre la imatge esquerranista que la CEOP reflecteix del rebuig de l'OTAN, i per això intenten arrossegar aquests sectors a la seva política. Però també volen influir en alguns objectius del moviment. Un cas clar d'això és la polèmica que es va produir al si de la pròpia CEOP (20 de maig de 1984) entorn de la conveniència o no de les mobilitzacions contra el Dia de les FFAA de 1984, celebrat a Valladolid. Les opinions es van polaritzar entre els antimilitaristes més radicals, partidaris de les accions (argumentant que la idea no era provocar l'exèrcit, sinó mostrar a l'opinió que hi ha altres opcions de defensa diferents dels exèrcits), i els adversaris, que pensaven que el pacifisme espanyol “no saldrá de la marginalidad si se empeña en ser radical a toda costa, o si quiere realizar en España el mismo listón de crítica [anti]militarista que se hace en otros países del norte de Europa”.⁵⁶ L'ala més possibilista del pacifisme se situa prop dels partits parlamentaris d'esquerra, que, amb la inhibició oficial del PSOE, queden reduïts a les JJSS i a membres del PSOE a títol particular –alguns d'ells integrats al MPDL--, i al PCE, llençat en el tema pacifista, disposat a donar suport a nous grups pròxims, i que anima els seus militants a integrar-se en grups pacifistes o a formar-ne de nous, com l'Asociación Paz y Desarme de Madrid. “El flanco radical [...] está representado por objetores y no violentos activos. Un tercer sector, también radical, pero fuertemente politizado, es el de los más rojos que nadie, ocupado por la Comisión Anti-OTAN, próxima al Movimiento Comunista (MC).”⁵⁷ Al si de la CEOP, en definitiva, la gent del PCE-PSUC o pròxima als seus plantejaments portava una posició de moderació que serà l'eix dels plantejaments de la *Mesa* i de la *Plataforma*.

Un aspecte important de l'activitat de la *Mesa* i després de la *Plataforma* és la participació destacada d'intel·lectuals que promou, buscant el pronunciament públic de persones conegudes dels diferents àmbits de la vida social i cultural, especialment professionals, intel·lectuals i artistes. Seran freqüents les recollides de centenars de signatures, els actes públics amb intel·lectuals notoris o les assemblees de professionals, intel·lectuals, científics i artistes, com la que va reunir uns 2.500 persones a Madrid en un acte convocat per la *Plataforma* poc abans del referèndum.⁵⁸

L'estiu de 1985, però, el secretari general del PCE, Gerardo Iglesias, anuncia un canvi en la seva política respecte de la *Mesa* i anticipa que el PCE vol passar a exigir la sortida de l'OTAN sense ambigüitats.⁵⁹ Tres mesos després es constituïa la *Plataforma Cívica para la Salida de España de la OTAN*, que perllongava l'activitat de la *Mesa por el Referéndum* però pronunciant-se clarament pel *NO* a l'OTAN. Quedaven exclosos aquells que havien posat l'accent en la reivindicació democràtica del referèndum, però que no tenien una postura clara a favor del *no* o fins i tot podien ser favorables al *sí*, com era el cas del CDS. Segons les primeres informacions de premsa, la *Plataforma* neixia constituïda per “una treintena de grupos pacifistas, ecologistas, partidos y sindicatos de izquierda”. D'entrada es planteja recollir un milió de firmes i proposa, apart de manifestacions, actes menys convencionals com

⁵⁵ El fet que també hi figuri algun membre de la CNT en algun moment és una excepció.

⁵⁶ *El País*, 21.05.84, p.17. La crònica ve firmada per Inmaculada de la Fuente.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *El País*, 22.02.86, p.15.

⁵⁹ *El País*, 22.07.85.

“cassolades”.⁶⁰ Des de la seva fundació, la Plataforma donarà suport a les convocatòries de la CEOP i fins i tot en farà de conjuntes amb ella.

LA NOVETAT DEL PACIFISME COM A MOVIMENT SOCIAL

¿Què caracteritza aquest nou moviment pacifista del punt de vista de les idees polítiques i de les formes d'organització i treball polític?

Un dels líders del moviment aragonès, Pedro Arrojo,⁶¹ feia una observació probablement extrapolable als altres activistes del moviment espanyol. Els protagonistes d'aquest nou moviment --deia Pedro Arrojo-- són "*las personas más activas del tejido social progresista que aún quedaba [...] Algunos militando todavía en partidos como el PCE, la mayoría ex-militantes de la izquierda o simplemente militantes en ciudadanía activa*".⁶² Uns i altres tenien en comú la poca confiança en el potencial transformador dels partits polítics i de l'activitat política convencional. En el moviment es defensaven posicions de democràcia radical, és a dir:

1. *l'assemblearisme*: la sobirania del moviment resideix en l'assemblea, oberta a tothom, i no en cap organisme permanent capaç de prendre decisions entre assemblea i assemblea ni situat per damunt dels reunits; els que parlen en nom de la OMS no és president, secretari general o altre càrrec formal, sinó simple *portaveu, coordinador*, etc.;
2. la desconfiança davant dels lideratges personals. Així, per exemple, a la manifestació del 3 de juny de 1984 a Madrid, per decisió de la Coordinadora, la capçalera va estar formada per membres de base de grups procedents de tot l'Estat, sense el protagonisme de cap figura destacada. Tot i així, en la reunió de la CEOP on es va valorar la manifestació, alguns assistents van sostenir que no era acceptable que hi hagués una capçalera de la manifestació, fos la que fos la seva composició. També es van formular altres crítiques, com la de que hi havia hagut un excés de protagonisme de les personalitats polítiques assistents. La proposta de crear coordinadores regionals va ser considerada per alguns com una via a la burocratització, és a dir, podia inaugurar una tendència a constituir organismes permanents que podien substituir la iniciativa espontània.⁶³

En un article de balanç de l'acció de la CEOP, un dels dirigents a Catalunya del moviment per la pau, Toni Pigrau, el caracteritza amb les següents paraules: "*Sin una formulación teórica acabada, pero con algunas ideas claras y movidos casi siempre por una necesidad primaria de reaccionar, individual y colectivamente, han ido surgiendo una multitud de pequeños --y no tan pequeños-- grupos de personas que, bajo denominaciones muy variadas, y junto a veteranos colectivos de objetores de conciencia, entidades culturales y ciudadanas de diverso tipo, algunas comunidades religiosas o sectores del movimiento feminista y ecologista, etc., han hecho con su actividad que hoy sea posible hablar de la existencia de un Movimiento por la paz en el Estado español. Un movimiento con una capacidad de motivación y de movilización de la población que sorprende, muchas veces a sus propios 'militantes'*".⁶⁴

⁶⁰ *El País*, 30.10.85, p.14.

⁶¹ Significativament, Pedro Arrojo serà el 2001 i 2002 un dels economistes que jugarà un paper destacat en la crítica del Pla Hidrològic Nacional i presidirà la fundació "Por una Nueva Cultura del Agua".

⁶² P. Arrojo, "Lo que pudo ser y no fue... ¿pero será?", *En Pie de Paz*, 2ª època, núm. 2 (juny-juliol de 1986), p. 4

⁶³ "Coordinadora estatal d'organitzacions pacifistes: resum i crònica", *En Peu de Pau*, núm. 2 (agost-setembre de 1984), p. 31

⁶⁴ Toni Pigrau, "Reflexiones en torno a la pequeña historia de la Coordinadora Estatal de Organizaciones Pacifistas", *En Peu de Pau*, núm. 5 (gener-febrer de 1985), p. 15.

Respecte a la seva configuració política, l'autor diu: "*La CEOP no se configura como un organismo por encima de los colectivos, o, por lo menos, existe un amplio consenso acerca de que no debería hacerlo*". Això es tradueix en una manera d'entendre el programa i la unitat d'acció: "*Por ello su programa, por así llamarlo, no es más que una relación de planteamientos más o menos comunes al conjunto de grupos que la forma. Ese cuerpo común de ideas suele formularse, a veces con demasiada insistencia, en forma de consignas, que no siempre pueden reflejar la riqueza de su contenido*". La fragmentació dels seus objectius, diu, pot atribuir-se a la joventut del moviment o a les dificultats per aprofundir la discussió degut a "*su peculiar estructura organizativa*", però no s'ha d'atribuir a cap manca de consciència sobre el caràcter global dels problemes que es plantegen. És significativa una manera de procedir en la pràctica: "*A partir de estos mínimos [es refereix al programa mínim comú], cada colectivo orienta su trabajo concreto en función del enfoque que le dan sus miembros, cargando las tintas en este o en aquel aspecto[...]*". La sorprenent unitat i capacitat mobilitzadora de la CEOP es deu, segons Pigrau, al fet que la unitat es fa en la pràctica. Les possibilitats que la Coordinadora sigui manipulada per algun grup que "desembarqui" a la reunió amb un nombre desproporcionat de representants no és un perill greu. Els acords es prenen de manera consensuada de manera que "*[e]mpieza a ser evidente para la gran mayoría de participantes que sirve de poco 'ganar' una votación en torno a las propias posiciones, cuando se discuten propuestas de ámbito estatal; por tanto, obtener más votos no siempre garantiza más aplicación posterior de la decisión, al menos en todo su alcance. Igualmente, haciendo una traslación del mismo problema, una decisión, incluso consensuada, que no se corresponda con el sentir del movimiento realmente existente en cada lugar va a ser dudosamente aplicable*".⁶⁵

Aquest estil de treball contrasta amb la cultura política de la vella esquerra, basada en estructures organitzatives estables, amb nivells de comandament formal que donen un poder de les cúpules sobre les bases. La representació és visible i personalitzada. Es funciona segons el centralisme democràtic, amb jerarquia i compromisos vinculants, amb una tendència acceptada a la burocratització. El programa és més formal i elaborat, la unitat es basa més en la doctrina i menys en la pràctica.

Víctor Viñuales (CPDZ) diu que un dels millors indicadors de salut del moviment pacifista espanyol és la condició de "rojos reconvertits" dels seus dirigents, que planteja un repte als partits de l'esquerra convencional. Mariano Aguirre subratlla el caràcter de "moviment social" del pacifisme, que el diferencia dels partits polítics, tot i que tots ells en volen tenir representants a les pròpies files. Xavier Rius (MOC) destaca el poder de mobilització del pacifisme, envejat pels partits.⁶⁶ Ara bé, el paper jugat per militants de forces de l'extrema esquerra en els moviments ens porta a destacar un aspecte important dels NMS d'aquella època, que ha de ser tingut molt en compte per a la seva comprensió. En primer lloc, en molts casos no es pot fer una separació taxativa entre les forces polítiques i aquests MS nous, atès que sovint els segons es trobaven, per dir-ho d'alguna manera, "pluralment participats" per les primeres, ja sigui mitjançant vinculacions orgàniques més o menys explícites, o a través de la participació, a títol individual, dels seus militants en les OMS. Es tracta d'un fenomen que no era pas nou al país i que comptava amb una llarga tradició dels temps de la lluita antifranquista. Ja en aquella època les dinàmiques movimentistes (en l'àmbit sociolaboral, estudiantil o veïnal) es trobaven sovint imbricades amb les estratègies

⁶⁵ *Ibidem*, pp. 15-16.

⁶⁶ Declaracions fetes en el transcurs de les Jornades per la Pau i el Desarmament celebrades a Barcelona els 21 a 27 de maig de 1984, *El País*, 28.05.84, p. 23.

partidàries d'organitzacions clandestines com ara el PSUC o el FOC, als anys 60⁶⁷, i altres, posteriorment, com OCE-BR, OIC, ORT i un llarg etcètera, als anys 70.

En conseqüència, moltes de les organitzacions dels NMS de principis dels 80 tenien un caràcter més “politicista” del que hom podria suposar en una primera aproximació. De fet, en aquells moments el marc cultural i de discurs provinent de la vella esquerra tenia encara molt de pes al si de moltes de les OMS que ja existien. Un exemple d'aquest fet és la controvèrsia d'aquests anys al voltant de l'adopció (o el rebuig) del terme “pacifisme”. Manuel Sacristán ironitzava sobre aquesta qüestió en una de les notes editorials del número d'abril de 1982 de la revista *Mientras tanto*, tot deplorant que el vint-i-quatrè exemplar de *La puça i el general* (que aleshores ja era la revista del Grup Antimilitarista de Barcelona, successor del GANVA), dediqués part del seu contingut a “... *ilustrar a sus lectores acerca de la gran diferencia que hay entre el antimilitarismo, que es lo bueno, y el pacifismo, que es lo malo porque “carece de una óptica de clase”, lo cual –suponemos que hay que entender- les llevará al desviacionismo revisionista de confundir los efectos de una bomba de hidrógeno burguesa con los de una bomba de hidrógeno proletaria.*” (Sacristán, 1982:12).

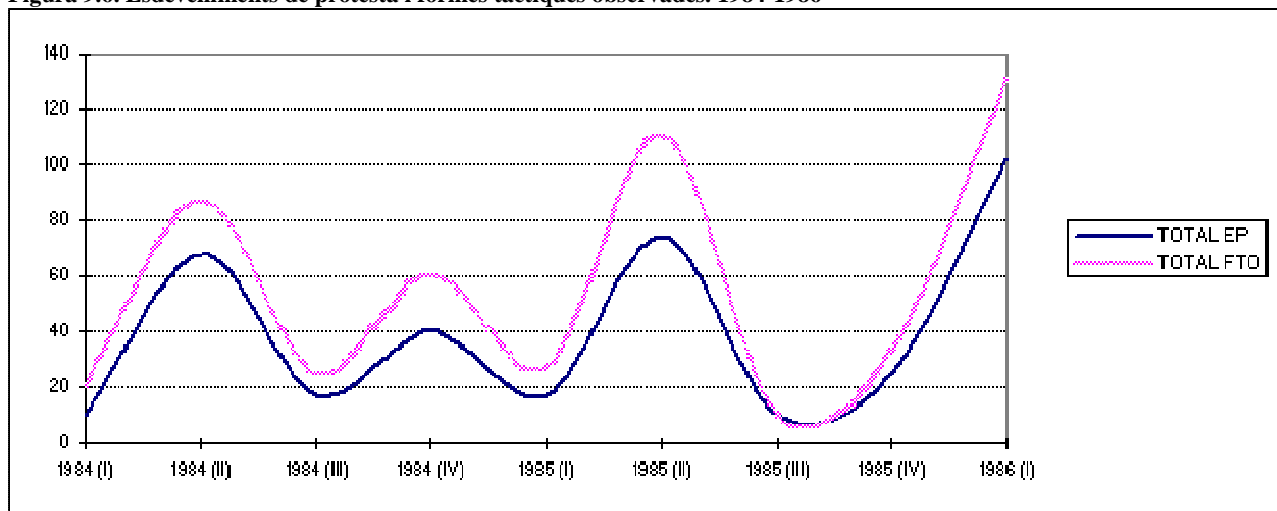
4.3. La seqüència dels esdeveniments de protesta⁶⁸.

Dins la seqüència de les protestes contra la permanència a l'OTAN entre gener de 1984 i març de 1986, mes en el qual es va realitzar el referèndum, s'observen diverses fases. A principis de 1984 es produí un augment progressiu dels esdeveniments de protesta, que va assolir el seu màxim el segon trimestre, quan se'n registraren 68. Aquest màxim coincideix amb un dels esdeveniments que hem destacat en apartats anteriors, la celebració del dia de les FFAA, el mes de maig, a Valladolid, i la campanya més àmplia (“Primavera per la pau”) convocada per la CEOP a nivell de tot l'Estat, que va desencadenar multitud d'actes en aquells mesos. Als mesos següents, coincidint amb el període estiuenc, disminuí la intensitat de les mobilitzacions, per a tornar a augmentar el darrer trimestre d'aquell any, en el qual es registraren 40 esdeveniments de protesta. La nova revifada va coincidir amb l'escenificació pública del canvi de posicionament del PSOE, en el debat parlamentari sobre l'“estat de la nació” (a l'octubre) i el XXXè Congrés del partit socialdemòcrata (novembre-desembre, si considerem també tot el procés precongressual). Els primers tres mesos de 1985 foren relativament tranquils, però el segon trimestre, en el qual es produí la visita oficial del president nord-americà Ronald Reagan a l'Estat espanyol, les mobilitzacions s'intensificaren, arribant-se a registrar 74 esdeveniments. Posteriorment a la campanya anti-Reagan es produí una desmobilització important –novament coincidint amb l'estiu-, que no es recuperaria fins al primer trimestre de 1986, és a dir, el període immediatament anterior a la celebració del referèndum, en el qual el nombre d'esdeveniments de protesta assolí el màxim del període, amb 102.

⁶⁷ Vegi's, al respecte, Díaz (1977).

⁶⁸ La font de les dades és el diari *El País*. S'han inclòs les accions per a reclamar el referèndum i/o per a protestar contra la permanència a l'OTAN, però també altres sobre temes relacionats amb aquesta qüestió: contra l'exèrcit i el servei militar, contra la política d'exters dels EUA, contra la presència de tropes nord-americanes a territori espanyol, per la pau i el desarmament, etc.

Figura 9.6. Esdeveniments de protesta i formes tàctiques observades. 1984-1986*

* L'any 1986 només inclou el primer trimestre

Font: El País. Elaboració pròpia.

En total, es registraren 135 esdeveniments de protesta al llarg de l'any 1984 (el 37,2% del total dels registrats), 126 el 1985 (34,7%) i 102 els primers tres mesos de 1986 (el 28,1%). La seqüència de les protestes disminuï abruptament després de la victòria del "Sí" a la consulta, en donar-se una contracció de les oportunitats polítiques que havia generat la seva emergència, i només la inèrcia i algunes accions que es realitzaren els mesos següents, amb motiu de l'agressió militar nord-americana contra Líbia, varen evitar que el final del cicle no tingués un ritme de descens més acusat.

(A). FASE 1 (ASCENDENT). GENER-MAIG DE 1984:

Ordint la trama:

El cap de setmana del 14 i 15 gener de 1984 l'assemblea de la "Coordinadora Pacifista", que aleshores encara no havia adoptat el nom de CEOP, es va reunir a Madrid i decidí iniciar una campanya a tot l'Estat a favor d'"un referéndum immediato y claro para la salida de la OTAN". També es va acordar començar aquella setmana la recollida de 500.000 signatures de suport, i la realització d'actes informatius per part dels diferents col·lectius membres. Es va fixar la data del 20 de maig per a la realització de manifestacions a les principals ciutats de l'Estat, i un marxa a Madrid pels volts de juny-juliol. En aquelles reunions es va decidir també enviar adhesions al comitè d'enllaç de l'END i participar en la propera convenció d'aquesta, prevista pel juliol a Peruggia (Itàlia). Això evidencia l'existència, ja en aquells moments, no només d'una alt grau de vertebració entre les col·lectius d'arreu de l'Estat, sinó també de *vincles organitzatius formals* entre la campanya pel desarmament nuclear europeu, que aglutinava organitzacions de tot el continent i les illes britàniques, i la principal OMS del pacifisme espanyol⁶⁹. No coneixem la data exacta, però tenim coneixement de la celebració d'una nova assemblea de la CEOP el mes d'abril a Madrid, en la qual es va prendre l'acord d'organitzar la marxa a Madrid el dia 3 de juny, tot

⁶⁹ El País, 17.01.84, p. 15.

fent coincidir en aquesta la reivindicació del referèndum amb la del desmantellament de les bases⁷⁰.

Igual que el pacifisme, l'ecologisme també es trobava en procés de coordinació i confluència. El 28 de gener va començar a Barcelona la segona assemblea de col·lectius alternatius de caràcter ecologista, amb assistència de 50 representants de diferents grups. L'assemblea era per a preparar una conferència federal abans de l'estiu⁷¹. Seria el 21 de juny quan s'iniciaria a Màlaga aquesta trobada, de quatre dies, on participaren representants de 200 grups ecologistes de tot Espanya, amb l'objectiu d'establir bases de coordinació i debatre la possibilitat d'avançar en la conformació d'un partit d'àmbit estatal, sota la inspiració de *die Grünen*⁷².

Les accions de solidaritat amb Nicaragua:

El suport a la revolució nicaragüenca i el rebuig a l'assetjament que aquesta patia per part dels EUA eren també un component important dins les protestes anti-OTAN. El 18 de gener, desenes d'activistes del *Comité de Solidaridad con Centroamérica* del País Basc es manifestaren amb pancartes davant la seu de la Diputació Foral de Biscàia, tot protestant per la presència de l'ambaixador nord-americà Thomas Enders, que es trobava fent una visita a les autoritats polítiques basques. Els manifestants llençaren crits contra la "*invasión yanqui en Centroamérica*" i contra el govern de Ronald Reagan⁷³.

El 18 d'abril un grup d'uns 50 activistes de diverses organitzacions polítiques, veïnals i cristianes de base, s'encadenaren durant dues hores, tallant el trànsit, davant del consultat dels EUA a Barcelona –que es convertí en un dels destinataris principals de les accions del període–, per a protestar pel minatge dels ports nicaraguencs i la intervenció nord-americana en aquest país. Vint-i-sis d'aquestes persones serien processades posteriorment per escàndol públic, càrrec del qual foren absoltes el 27 de juny d'aquell any pel jutjat de districte número 11⁷⁴.

L'inici de l'oposició a la llei d'objecció de consciència (LOC):

El 18 de gener es va iniciar la Trobada del Moviment d'Objectors i Objectores de Consciència (MOC) de Catalunya, a la qual participaven més de 100 militants de 15 col·lectius locals d'arreu del Principat. Els debats van girar al voltant del projecte de la LOC⁷⁵. Com ja hem dit abans, aquesta era la qüestió de l'agenda política d'aquells moments que més obsessionava els col·lectius antimilitaristes, i centrava l'acció del moviment. El 5 de febrer, unes 50 persones es manifestaren a les Rambles de Barcelona per a protestar contra aquest projecte. L'acció coincidia amb altres que es realitzaven el mateix dia arreu d'Espanya. Alguns dels manifestants anaven encartellats, amb consignes com "no a la mili" i "no volem treballs forçats". També es repartiren octavetes a les quals es qualificava de "servei paramilitar" la proposta de servei civil substitutori del govern socialista.⁷⁶

⁷⁰ El País, 21.05.84, p. 17.

⁷¹ El País, 29.01.84, p. 25 (secció "Cataluña").

⁷² El País, 22.06.84, p. 12.

⁷³ El País, 19.01.84, p. 12.

⁷⁴ El País, 27.06.84.

⁷⁵ El País, 29.01.84, p. 25 (secció "Cataluña").

⁷⁶ El País, 05.02.84, p. 1.

El 14 d'abril, en una nova acció per a protestar contra la LOC, que en aquells moments s'estava tramitant a les corts, prop de 100 activistes del MOC es varen encadenar a la reixa de la caserna general de l'exèrcit, a Madrid. En aquesta acció novament alguns dels objectors anaven encartellats amb lemes que feien referència a aquest projecte de llei. Mitja hora després de l'inici de la protesta, la policia començà a tallar les cadenes i detenir els manifestants⁷⁷. Aquest tipus d'acció disruptiva (i il·legal), però no violenta, iniciada pel moviment d'objectors i objectores, i també utilitzada –com hem vist– pel col·lectiu de solidaritat amb Nicaragua, era un repertori que s'estava difonent ràpidament en aquells moments.

La IV Marxa a Torrejón:

El dia 11 de febrer prop d'unes 100 persones, principalment joves, va realitzar una "sentada" davant l'accés principal de la base militar de Torrejón de Ardoz (Madrid), en un acte preparatori de la marxa anual que s'havia de celebrar aquella mateixa setmana. Els manifestants portaven una pancarta en la que s'expressava el rebuig a l'OTAN i l'estacionament de tropes dels EUA a territori espanyol. Hi hagué llançament de pedres quan la policia procedí a desallotjar els joves⁷⁸.

El dia 19 va tenir lloc el que ha de ser considerat com el primer episodi d'*acció col·lectiva de masses* del període. Entre 50.000 (segons el diari) i 55.000 persones (segons l'organització) participaren a la "*IV Marcha a Torrejón*", organitzada per la *Comisión anti-OTAN* de Madrid i secundada per diverses organitzacions polítiques i socials. La manifestació va començar al barri madrileny de Canillejas i finalitzà a la plaça de l'ajuntament de Torrejón, després d'una marxa de poc més de dues hores. La pancarta de la capçalera deia: "*El referéndum lo vamos a ganar. Fuera OTAN y bases ya*". L'acte comptà amb la presència, entre d'altres, d'António Rosa Coutinho (exalmirall portuguès), Pablo Castellano (*Izquierda Socialista*), Francisca Sauquillo (MPDL), i Luis Otero (excomandant i membre de la UMD). Al llarg de la marxa es cridaren consignes com "*Felipe, Guerra, el cambio es una mierda*", "*Felipe, de entrada, traidor*", "*Felipe, idiota, no queremos OTAN*", i d'altres al·lusionant a la situació centreamericana i d'oposició a les despeses militars. El recorregut va tenir un caràcter festiu i va ser amanit per xarangues, orquestres i joves difressats. A la plaça de l'ajuntament de Torrejón es realitzà un simulacre de bombardeig nuclear. Finalment, un centenar de joves van intentar aproximar-se a les immediacions de la base militar, acció que es va saldar amb la detenció de 2 militants de la CNT⁷⁹.

La campanya contra la desfilada militar a Valladolid:

El 18 de març s'inicià la dinàmica de protestes a Valladolid, amb motiu de la celebració a la ciutat del dia de les FFAA. Aquell dia es va formar una cadena humana, organitzada per un recentment constituït *Colectivo de Ciudadanos por la Paz y el Desarme*, a les medianes del passeig de Zorrilla, que havien de ser retirades per l'ajuntament de la ciutat castellana per tal de facilitar la desfilada militar que s'havia de celebrar el dia 27 de maig. Alguns dels participants de la cadena anaven encartellats amb consignes com "*Medianas, sí; militarismo no*" i "*Por la paz y el desarme, OTAN no*"⁸⁰. El 25 d'aquell mes unes 300 persones, principalment joves, es van manifestar tot portant globus i pancartes amb lemes

⁷⁷ *El País*, 15.04.84, p. 21.

⁷⁸ *El País*, 12.02.84, p. 23.

⁷⁹ *El País*, 20.02.84, pàgs. 1 i 4.

⁸⁰ *El País*, 19.03.84, p. 14.

pacifistes i cridant consignes com ara “OTAN no, bases fuera”, “El paseo para pasear y no para desfilar”, “Más escuelas y hospitales, menos gastos militares” i altres. Paral·lelament, hi hagué una plantada d’arbres a les medianes del passeig de Zorrilla⁸¹.

La confrontació continuà, i de forma cada cop més virulenta. El 13 de maig unes 10.000 persones participaren en una manifestació contra la política fiscal de l’ajuntament de la ciutat. Al llarg d’aquesta hi hagué crits contra la celebració del dia de les FFAA. Hores després, unes 300 persones del *Colectivo* intentaren formar una cadena humana a les immediacions de l’acadèmia de cavalleria. La cadena fou dissolta per la policia quan alguns manifestants començaren a insultar als militars, titllant-los de “*parásitos sociales*”⁸².

La nit del 21 uns 60 pacifistes realitzaren una “sentada” silenciosa davant la capitania de la VII regió militar. Els participants foren dispersats per la policia, que va detenir 40 persones. La intervenció de les forces de seguretat de l’Estat en el conflicte havia augmentat aquella setmana, en la qual el *Colectivo* havia fet una crida a mobilitzar-se *cada dia* contra la desfílada, i s’havia convocat una concentració amb altres sectors pacifistes pel dia 27. El mateix dia de la “sentada”, 12 membres d’un grup antimilitarista van iniciar una vaga de fam en protesta per la presència de l’exèrcit a la ciutat⁸³.

La dimensió de les protestes d’aquells mesos es fa palesa en el fet que el 27 de maig, data de la celebració del dia de les FFAA, *El País* dedicava un apartat a asenyalar l’augment del que anomenava “*proliferación de polémicas sobre la OTAN y el pacifismo*”. Destacava l’anunci del secretari general de la UGT, Nicolás Redondo, que havia afirmat públicament que el sindicat faria campanya contra la permanència a l’OTAN, així com la convocatòria a Madrid, aquella mateixa jornada, d’un “dia de les forces desmilitaritzades”, organitzat per diversos col·lectius pacifistes. També es ressaltava que 250 persones havien estat detingudes a Valladolid per participar en alguna de les “sentades” de protesta que es venien realitzant diàriament al llarg de la setmana; que el *Colectivo* havia convocat per aquell dia una festa als afores de la ciutat; i, finalment, que la FAV de Valladolid havia rebutjat la invitació de la casa reial per a participar a la recepció oficial⁸⁴. El moviment veïnal va ser, de fet, un dels sectors ciutadans que més suport varen donar a les protestes.

L’edició del dia següent es feia ressò de diferents mobilitzacions arreu de l’Estat aquell dia 27. La concentració de Valladolid reuní unes 4.500 persones, segons el diari, i fou la més nombrosa de les que es realitzaren. L’acte consistí en un festival amb grups musicals, teatre, titelles, etc. En el decurs d’aquest es va llegir un manifest de rebuig a l’armamentisme, l’OTAN i la presència de tropes nord-americanes a territori espanyol. A Madrid, unes 200 persones es concentraren al parc del Retiro. Aquestes accions es desenvoluparen de forma pacífica. A Euskadi, en canvi, les protestes foren més virulentes. A Pamplona, Vitòria i Sant Sebastià hi hagué enfrontaments violents entre els manifestants i la policia. A la capital guipuscoana, els antidisturbis dissolgueren les 500 persones que pretenien concentrar-se davant del govern militar, mentre que a Pamplona, 20 persones que s’havien encadenat a la reixa del govern militar navarrès, foren detingudes⁸⁵.

⁸¹ *El País*, 26.03.84, p. 15.

⁸² *El País*, 14.05.84, p. 15.

⁸³ *El País*, 22.05.84, p. 17.

⁸⁴ *El País*, 27.05.84, p. 15.

⁸⁵ *El País*, 28.05.84, pàgs. 1 i 15.

La campanya “Primavera per la pau”.

El 23 de març el diari anunciava que un grapat de col·lectius pacifistes aragonesos havien començat una “*Marcha por la paz*” de Terol a Saragossa, en el marc de la campanya estatal “*Primavera por la paz*”. L’objectiu de la marxa, la qual estava previst que acabés el 20 de maig a la capital aragonesa, era sol·licitar un referèndum clar i immediat i denunciar la presència de la base militar hispanonord-americana de Saragossa. També era objectiu de la campanya ajudar a recollir 500.000 signatures per a demanar un referèndum clar i immediat⁸⁶.

El dia 10 de maig el diari anunciava la convocatòria, per part de diversos grups pacifistes catalans, de diferents mobilitzacions el 20 de maig enmarcades en aquesta campanya de primavera de la CEOP. Entre els actes previstos, destacava una concentració a la platja de Pals (Baix Empordà), davant de les instal·lacions de l’emissora nord-americana *Radio Liberty*, així com una cadena humana que havia de recórrer el centre de Barcelona tot unint els consulats dels països membres de l’OTAN, i que finalitzaria a la plaça de la Catedral, davant la seu diplomàtica dels EUA a la capital catalana⁸⁷.

Sis dies més tard els diferents partits catalans d’esquerra amb representació parlamentària (excepte el PSC), anunciaren el seu suport a la cadena humana, tot sumant-se a la convocatòria realitzada per diverses organitzacions, agrupades en la Coordinadora pel Desarmament i la Desnuclearització Total (CDDT). El diari informava que els organitzadors havien fet públic el manifest convocant i havien editat també 150.000 bònus de 50 pessetes, corresponents cadascun d’ells a un metre de la cadena, per a facilitar la participació i autofinçar l’acte. Aquell cap de setmana hi havia previstes també accions a Tarragona, Pals, Mataró, Sabadell, Santa Coloma de Gramenet i altres ciutats del principat⁸⁸.

Que la posició al si del bloc socialdemòcrata distava molt de ser monolítica en aquells moments ho exemplifica el fet que el dia 17 la comissió executiva de l’agrupació gironina del PSC va anunciar públicament el seu suport a la celebració de la cadena humana convocada pel diumenge següent a la platja de Pals, tot reclamant –alhora- la convocatòria immediata d’un referèndum clar⁸⁹. Al dia següent es realitzaren quatre manifestacions paral·leles a Santa Coloma de Gramenet, a les quals van participar unes 500 persones, portant espelmes, torxes i llanternes. L’anomenada “marxa de la llum”, organitzada per un col·lectiu anti-OTAN local i per l’ajuntament colomenc (amb majoria del PSUC) i amb participació de diverses organitzacions polítiques, sindicals i veïnals, confluí al peu de la torre de Balldovina, on se celebrà una festa per a demanar la sortida de l’OTAN. Ja en aquells moments algunes institucions de l’Estat controlades per les forces polítiques de la vella esquerra, sobretot a nivell local, estaven realitzant una tasca –com es veu en aquest cas- de facilitació de les protestes⁹⁰.

El dia 19 la federació barcelonina del PSC es va adherir públicament a la “cadena humana per la pau” que s’havia de realitzar el dia següent, tot remarcant la seva oposició a la permanència a l’OTAN, congruent amb les resolucions congressuals vigents fins aquells moments al partit. El mateix dia, diverses associacions de caràcter professional-corporatiu (com la Reial Acadèmia de Medicina, el Col·legi de Metges, etc.) i altres, com l’Associació de Mestres Rosa Sensat, el Club d’Amics de la UNESCO i el Consell Nacional de la Joventut

⁸⁶ *El País*, 23.04.84, p. 16.

⁸⁷ *El País*, 10.05.84, p. 25 (secció “Cataluña”).

⁸⁸ *El País*, 17.05.84 (secció “Cataluña”).

⁸⁹ *El País*, 18.05.84, p. 19 (secció “Cataluña”).

⁹⁰ *El País*, 19.05.84, p. 17 (secció “Cataluña”).

de Catalunya, adreçaren una carta oberta a l'alcalde de la capital catalana, Pasqual Maragall, demanant-li l'adhesió del govern local a la campanya pacifista i, també, que es dirigís al president del govern espanyol sol·licitant-li la ratificació del tractat de no proliferació nuclear (TNP)⁹¹.

El 20 de maig es va publicar al diari un article d'Emili Álvarez, militant del Comitè Antinuclear de Catalunya (CANC), i membre de la comissió organitzadora de la "cadena humana per la pau", en el qual es convidava a la participació en les mobilitzacions organitzades dins la campanya de la CEOP⁹². El moviment tenia aleshores ja prou força i presència pública com per a que un mitjà com *El País* li cedís un espai a les seves pàgines per a exposar els seus posicionaments.

El mateix dia 20 es va celebrar a Barcelona l'anunciada cadena humana, la qual hem de considerar com la segona **acció col·lectiva de masses** del període. En aquesta participaren entre 60.000 (segons l'ajuntament) i 100.000 persones (segons els organitzadors), desbordant totes les previsions i convertint-se –d'aquesta manera– en *la major concentració pacifista que s'havia realitzat fins aleshores a Catalunya*. La gran afluència de persones al recorregut previst va fer que la cadena s'hagués de formar fent zig-zag, i que aquesta acabés convertint-se en un riu de gent, que marxava fins el punt de concentració a la plaça de la Catedral, on s'aplegaren uns 60.000 manifestants. Allà es llegí un manifest unitari reclamant la convocatòria d'un referèndum "sense trapes" i el desmantellament de les bases militars. A la roda de premsa posterior els organitzadors ressaltaren l'èxit de la convocatòria, i negaren les acusacions llençades per part del PSC d'haver intentat marginar-lo d'aquesta.

D'altra banda, el mateix dia hi hagué mobilitzacions a altres viles catalanes, com Pals, Mataró i Manresa. A la platja de Pals, dues columnes procedents de Girona i Figueres, reuniren entre 2.000 (segons l'ajuntament) i 5.000 persones (segons els organitzadors) que formaren la frase "OTAN no, bases fora". Al final de l'acte s'intentà lliurar (sense èxit) un manifest al director de *Radio Liberty*. A Manresa, es realitzà una cadena humana d'unes 2.000 persones, que expressaren amb crits el seu rebuig a la possible instal·lació d'un complex de l'exèrcit de terra a la comarca. L'acte fou el més multitudinari dels que s'havien fet a la capital del Bages des de l'11 de setembre de 1978. A Mataró, convocades per la Coordinadora del Maresme per la Pau i el Desarmament, unes 1.000 persones formaren també una cadena, de prop de dos quilòmetres de llargària⁹³.

La jornada de protesta del 20 de maig va tenir ressò també a altres ciutats de l'Estat, convertint-se en una mena de "manifestació simultània" al conjunt d'Espanya. A Saragossa entre 15.000 (segons el diari) i 25.000 persones (segons els organitzadors) participaren en una manifestació organitzada pel *Colectivo por la Paz y el Desarme de Zaragoza*, i que suposava l'acte de tancament de la "*Marcha a Aragón por la paz*". La manifestació comptà amb la participació de diverses organitzacions polítiques, socials i sindicals, entre elles UGT i les *Juventudes Socialistas de Aragón*. A Bilbao es manifestaren unes 4.000 persones. A València, una cadena humana d'unes 500 persones uní el consolat dels EUA amb una entitat bancària del mateix país, tot posant fi a una campanya d'actes que havia durat tota la setmana. 2.000 persones sortiren al carrer a Valladolid, ciutat on hi hagué enfrontaments amb provocadors feixistes que s'encararen als manifestants. A Logroño es realitzaren diversos simulacres

⁹¹ *El País*, 20.05.84, p. 2 (secció "Cataluña").

⁹² *El País*, 20.05.84, p. 2 (secció "Cataluña"). Pel que fa als articles publicats al diari, només hem registrat com a esdeveniments de protesta aquells que –al nostre parer– poden ser considerats com a representatius de l'opinió d'un col·lectiu o organització, i no pas reflexions de caràcter personal.

⁹³ *El País*, 21.05.84, p. 16.

d'explosió nuclear, organitzats pel *Colectivo Riojano por la Paz y el Desarme* (CRIPAZ). Finalment, a Pamplona es manifestaren 2.000 persones sota el lema “OTAN ez, yankis kampa”, en una marxa festiva amanida per xarangues musicals.⁹⁴

El dia 21 de maig *El País* informava de la convocatòria de diferents actes a Barcelona i altres viles catalanes per cloure la campanya “Primavera per la pau”. Entre aquests destacava una acampada de dones a la plaça del Rei en suport del campament de dones de Greenham Common (Anglaterra), prevista pel dia 24. Això ens mostra fins a quin punt en aquells moments, el pacifisme europeu no era només un “exemple a seguir”, sinó que s’emprenien accions *explícitament* de solidaritat amb aquest –el campament de Greenham estava essent assetjat pel govern i la policia britànica, amb la intenció de desallotjar-lo-, i s’adoptava un dels seus repertoris d’acció més característics⁹⁵.

El dia 27 es varen clausurar les “Jornades per la pau i el desarmament” que es venien realitzant des del dilluns 21 al palau de congressos de Barcelona, amb la participació de representants del *Colectivo por la Paz y el Desarme de Zaragoza*, el *Grupo de Información sobre Paz y Desarme* de l’*Asociación Pro Derechos Humanos* de Madrid, el Moviment d’Objectors i Objectores de Consciència (MOC), el Comitè Antinuclear de Catalunya (CANC), el PSUC, els Verds alemanys (*die Grünen*), l’END i les dones de Greenham Common, entre altres⁹⁶. Al dia següent, el diari publicava un article de Mariano Aguirre, membre del *Grupo de Información sobre Paz y Desarme* de l’APDH, i participant a les jornades de Barcelona, que portava per títol “*Construyendo el discurso de la paz*”. El text evidencia la voluntat *explícita* del moviment de construir i difondre un marc cultural propi, vinculat al del pacifisme europeu. En aquest es reflexiona, entre altres aspectes, sobre la necessitat de socialitzar el coneixement sobre la “seguretat” i la “defensa” per a que no fos un domini exclusiu de “tècnics” i “experts”, i també es posa l’èmfasi en la vinculació del discurs de la pau amb el del feminisme i altres MS⁹⁷.

A principis de juny es realitzarà una manifestació a la capital de l’Estat, que tancarà la campanya “Primavera per la pau”. Aquesta va ser la més multitudinària d’aquesta primera fase i constitueix el nostre tercer episodi d’*acció col·lectiva de masses*.

El 29 de maig el diari informava que les organitzacions pacifistes catalanes havien fletat un tren especial amb capacitat per a 1.500 persones, per tal de traslladar des de Barcelona les persones que volguéssin participar a la manifestació contra l’OTAN que s’havia de celebrar el següent diumenge a Madrid. També s’havien organitzat altres trens especials des de Saragossa i Oviedo⁹⁸. Dos dies més tard es publicava un anunci de la CEOP tot convocant per al diumenge 3 de juny “*una marcha a Madrid, para exigir del Gobierno UN REFERÉNDUM CLARO Y YA POR LA SALIDA DE LA OTAN, así como EL DESMANTELAMIENTO DE LAS BASES AMERICANAS*”, i exposant –ahora- la resta d’objectius de la *Coordinadora* (neutralitat, dissolució dels blocs mitars, etc.). La convocatòria era secundada per prop de mig centenar de col·lectius i organitzacions d’arreu de l’Estat (Madrid, Aragó, Andalusia, Catalunya, País Valencià, etc.)⁹⁹. També recolzaren la manifestació pacifista diverses forces de l’esquerra institucional, àdhuc del bloc

⁹⁴ *El País*, 21.05.84, p. 17.

⁹⁵ *El País*, 21.05.84, p. 19 (secció “Cataluña”).

⁹⁶ *El País*, 28.05.84, p. 23; vegei’s també l’edició del 21.05.84, p. 19 (secció “Cataluña”).

⁹⁷ *El País*, 28.05.84, p. 23.

⁹⁸ *El País*, 29.05.84, p. 21 (secció “Cataluña”).

⁹⁹ *El País*, 31.05.84, p. 17.

socialdemòcrata: el mateix dia 31, UGT i les JJSS donaven suport públicament a la marxa¹⁰⁰, i el 3 de juny el diari recollia tres noves declaracions públiques de suport, per part de CCOO, el PCE i EE¹⁰¹.

Aquell mateix dia 3, entre 100.000 (segons l'Ajuntament) i 500.000 persones (segons els organitzadors), es manifestaren a Madrid tot responent a la crida de la CEOP. La marxa va transcórrer entre el passeig de les Delicias i la plaça de Neptuno. La gran afluència de gent va fer que s'hagués d'alterar el recorregut inicial, i que quan la capçalera de la manifestació ja havia arribat al final del recorregut, encara hi hagués participants sortint de les Delicias, a tres quilòmetres de distància. Entre els assistents, el diari destacava la presència de Gerardo Iglesias i Nicolás Sartorius (PCE), Marcelino Camacho (CCOO), José María Mohedano (APDH), Ignacio Gallego (PC), Pablo Castellano i Carlos López Riaño (*Izquierda Socialista*), Donato Fuejo i Enrique Tierno (PSOE), José María Zufiaur (UGT) i Federico Mañero (JJSS). Al llarg de la marxa es cridaren diversos lemes, especialment “*OTAN no, bases fuera*” i “*ni OTAN ni bases, Felipe no te pases*”. La protesta va tenir un caràcter festiu, amb xarangues, orquestres i joves disfressats de Ronald Reagan, Manuel Fraga i Felipe González. Al final de l'acte, el poeta Rafael Alberti recità uns poemes relatius a la pau i el desarmament i, posteriorment, el filòsof Javier Sádaba llegí un manifest en les quatre llengües oficials de l'Estat, en el qual s'afirmava el següent: “*El Gobierno ha tomado ya una clara opción por nuestra pertenencia a la OTAN. De las últimas declaraciones de Felipe González en el extranjero se desprende que el referéndum no sólo no planteará claramente la cuestión de la salida de la OTAN, sino que se afirma que no tendrá carácter decisorio, lo que marginará una vez más la voluntad popular en aras de los intereses políticos, económicos y militares dominantes.*”¹⁰².

Els primers simulacres de referèndum:

A l'abril es registrarà la primera d'un seguit d'accions que es difondran ràpidament en els mesos posteriors, els simulacres de referèndum. Tot i que no sabem el dia exacte de la seva celebració, hi ha constància documental de la realització aquell mes d'una consulta popular sobre la permanència a l'OTAN a la facultat de lletres de la UB. En aquesta participaren 2.357 universitaris, dels quals 2.214 es van pronunciar a favor de la sortida de l'organització nord-atlàntica¹⁰³. El 20 de maig es va realitzar una altra consulta popular sobre la permanència, en aquest cas a la localitat madrilenya de Pinto. Aquesta va ser organitzada per una comissió proreferèndum local i l'ajuntament, controlat pel PCE. Dels 1.922 sufragis recollits, 1.911 van ser partidaris de la sortida d'Espanya de l'organització nord-atlàntica¹⁰⁴.

Les manifestacions del primer de maig:

L'1 de maig d'aquell any es realitzaren les tradicionals i rutinàries manifestacions sindicals a tot l'Estat. En aquestes s'observa com la qüestió de l'OTAN comença a prendre espai en les reivindicacions de la vella esquerra. A Barcelona, CCOO aplegà entre 25.000 (segons el diari) i 40.000 persones (segons l'organització), amb nodrides representacions del PSUC i del PCC. Al llarg de la marxa es cridaren consignes com “menys canons i més inversions”, “fora ianquis d'Amèrica Llatina” o “Felipe, Guerra, el canvi és una merda”. Una altra de les manifestacions on es cridaren lemes contra l'OTAN va ser la de Girona, que

¹⁰⁰ *El País*, 01.05.84, p. 17.

¹⁰¹ *El País*, 03.06.84, p. 23.

¹⁰² *El País*, 04.06.84, pàgs. 1 i 13.

¹⁰³ *El País*, 11.11.84, p. 26 (secció “*Cataluña*”).

¹⁰⁴ *El País*, 21.05.84, p. 17.

aplegà unes 500 persones, convocades per CCOO, i amb la participació del PSUC, PCC, LCR i JCC. La manifestació de CCOO a Madrid reuní 30.000 (segons el govern civil), 35.000 (segons l'ajuntament) i 250.000 persones (segons l'organització). El diari ofereix una xifra aproximada de participació d'uns 100.000 manifestants. Al llarg de la marxa, el lema que es va cridar amb més força fou “*OTAN no, bases fuera*”¹⁰⁵.

L'assemblea de municipis desnuclearitzats de Catalunya:

Les protestes no prenen només el carrer, sinó que també es desenvolupaven per vies més convencionals i tenien com a escenari les institucions. El dia 3 de juny es reuní a Vilanova i la Geltrú (Garraf), la primera assemblea de municipis catalans que havien declarat el seu terme municipal com a “zona desnuclearitzada”, arran de la proposta que en aquest sentit havia fet la Federació Mundial de Ciutats Unides el juny de 1983. L'encontre comptà amb representants dels ajuntaments de Castelldefels, Sitges, Vilanova, Molins de Rei, l'Hospitalet de Llobregat, Cubelles i Sant Pere de Ribes, entre altres. A proposta de Francesc Nogueró, secretari general de l'Associació d'Amics de les Nacions Unides, i membre del Comitè per la Pau i el Desarmament de Catalunya, l'assemblea va acordar convidar tots els ajuntaments del Principat a aprovar mocions que sol·licitessin al govern l'aprovació del TNP. Al dia següent l'ajuntament de Vilanova aprovà una moció en aquest sentit. L'assemblea decidí també iniciar una campanya per a estendre la declaració de zona desnuclearitzada a altres municipis, i una nova reunió dos mesos més tard, amb l'objectiu de conformar una federació de municipis desnuclearitzats de Catalunya, i sol·licitar al parlament la declaració de territori exempt d'armes nuclears a tot el Principat¹⁰⁶.

L'inici de la polèmica Claudín-Paramio.

El dia 20 de juny el diari publicava un article dels membres del *Grupo de Información sobre Paz y Desarme* de l'APDH, Mariano Aguirre, Carlos Iriart i José Manuel M. Medem, titulat “*Intelectuales y la OTAN, la firma es el mensaje*”. En aquest text es replicava un article de Fernando Claudín i Ludolfo Paramio –intel·lectuals vinculats al PSOE–, aparegut recentment en aquelles pàgines, en el qual es justificava amb arguments (suposadament “d'esquerres” el ja evident canvi de postura del govern en matèria de política exterior i es donava suport a la permanència a l'OTAN. L'article avançava la fase de “mentalització” de la opinió pública, i apuntava algunes de les consignes que serien repetides de forma insistent en els mesos posteriors. En aquells moments, la força pública del moviment anti-OTAN permetia que els intel·lectuals a ell vinculats poguessin rebatre els arguments del poder no només en les publicacions pròpies, sinó també en les mateixes pàgines que feien servir els apologetes d'aquest¹⁰⁷. Cinc dies més tard, un article del membre de la secció de pau i conflictes del CIDOB de Barcelona, Pere Vilanova, continuava la polèmica. En aquest text es defensava que, al contrari del que sostenien Claudín i Paramio, en cap cas la permanència d'Espanya a l'OTAN podia ser més eficaç per a la causa de la pau mundial que la sortida de l'organització¹⁰⁸.

¹⁰⁵ *El País*, 02.05.84, p. 40.

¹⁰⁶ *El País*, 04.06.84, p. 19 (secció “*Cataluña*”).

¹⁰⁷ *El País*, 20.06.84, p. 10.

¹⁰⁸ *El País*, 25.06.84.

Més discrepàncies al camp socialdemòcrata:

Com hem vist quan hem fet referència a la “Primavera per la pau”, ja en aquests mesos es produïren moviments dins del partit del govern, alguns sectors del qual es trobaven lluny de restar indiferents davant les mobilitzacions ciutadanes. El 25 de maig l’ajuntament del municipi madrileny de Fuenlabrada va aprovar una moció, a instàncies del grup de socialista (majoritari al consistori), i amb el suport dels regidors del PCE, tot reclamant la sortida de l’OTAN i una posició neutralista pel que fa a la política de defensa espanyola¹⁰⁹. El dia 23 de juny el diari publicava un article del membre d’*Izquierda Socialista* Antonio García Santesmases, titulat “*OTAN: El optimismo fatuo*”, en el qual es defensava la retirada de l’OTAN i una política neutralista per afeblir l’hegemonia de les superpotències i contribuir a la causa de la pau¹¹⁰. Tres dies més tard eren Eduardo Rallo Piqué i dos membres més de la permanent d’Esquerra Socialista de Catalunya els que publicaren un article al diari, en el qual, sota el títol “*Por un pacifismo activo y un socialismo posible*”, reclamaven una alternativa neutralista per a aconseguir una Europa integrada i desnuclearitzada¹¹¹.

Altres accions d’aquesta fase:

El dia 22 d’abril unes 150 persones convocades pel col·lectiu *Por la Paz*, es concentraren al camp de tir militar d’El Teleno (Lleó), tot ocupant-lo de forma il·legal, per a protestar per l’existència d’aquest¹¹². El 10 de juny unes 12.000 persones es concentraren al barri de la Creu Altra de Sabadell (Vallès Occidental), per a formar la figura d’un colom de la pau amb les mans enllaçades. També es llençaren uns 2.000 globus i es tancà l’acte ballant una sardana. L’acció va coincidir amb la celebració de la festa major del barri¹¹³. El 15 d’aquell mes el diari informava que el *Colectivo de Alternativas* de Valladolid havia donat a conèixer, després d’anys de recollir informació sobre els processos d’instal·lació de centres nuclears o militars, un mapa detallat de les instal·lacions d’aquesta mena existents a Castella-Lleó, tot criticant que la regió era una de les més afectades de l’Estat pel cicle nuclear en el seu conjunt, i també per projectes d’expropiació¹¹⁴.

(B). FASE 2 (DESCENDENT). JULIOL-SETEMBRE DE 1984

La prolongació de la polèmica Claudín-Paramio

La segona fase, caracteritzada pel descens de les mobilitzacions –tant pel que fa a nombre d’esdeveniments com a volum de persones– que suposa el parèntesi estival, s’inicià amb la prolongació de la polèmica desfermada per Claudín i Paramio a les pàgines d’*El País*. El 2 de juliol era Manuel Sacristán, membre del col·lectiu redactor de la revista barcelonina *Mientras tanto*, el qui criticava la seva visió proatlantista i desmuntava els seus arguments en un article titulat “*OTAN: la salvación del alma y la lógica*”¹¹⁵.

¹⁰⁹ *El País*, 26.05.84, p. 15.

¹¹⁰ *El País*, 23.06.84, p. 10.

¹¹¹ *El País*, 26.06.84.

¹¹² *El País*, 23.04.84, p. 16.

¹¹³ *El País*, 11.06.84, p. 23 (secció “*Cataluña*”).

¹¹⁴ *El País*, 15.06.84, p. 20.

¹¹⁵ *El País*, 02.07.84, p. 16.

Oportunitats per a la vella esquerra

El dia 15 d'aquell mes, en l'acte central de la festa anual del comitè local del PCC de Santa Coloma¹¹⁶, Pere Ardiaca –president del partit- va realitzar una intervenció en la qual criticà la permanència a l'OTAN, tot referint-se a aquesta com una “*contrapartida para que se realice el ingreso de nuestro país en la Comunidad Económica Europea*”. Ardiaca defensà una política de neutralitat respecte els dos blocs. Segons el diari, el PCC estava preparant una gran concentració anti-OTAN, prevista per a primers d'octubre, sota el lema “per la pau i el socialisme”¹¹⁷. La “Primavera per la pau” havia evidenciat a les forces de la vella esquerra les oportunitats que els oferia la qüestió de l'OTAN.

Tres dies més tard el diari es feia ressò de la constitució de la *Mesa por el Referéndum*, plataforma d'àmbit estatal de la qual eren promotors, entre altres, Ramón Tamames (*Federación Progresista*) i Enrique Curiel (PCE)¹¹⁸. La seva constitució va ser el primer moviment important realitzat per les forces de l'esquerra tradicional per tal d'aprofitar les oportunitats generades per la campanya pacifista de primavera. El dia 26 d'aquell mes es va fer a Madrid l'acte de presentació davant la premsa de la *Mesa*, entitat integrada per diversos partits polítics i associacions ciutadanes, com EE, PA, CDS, APDH, PASOC, PCE, CCOO, PSUC, etc. Els seus representants van criticar unes recents declaracions de Felipe González en el sentit que si se celebrés el referèndum sobre la permanència a l'OTAN els resultats d'aquest no serien vinculants pel govern¹¹⁹.

D'altra banda, el 15 de setembre, en el marc de la festa anual de “Treball”, l'òrgan de premsa del PSUC, celebrada a Barcelona, va tenir lloc un debat sobre l'OTAN, amb la participació de Francesc Casares (PSC), Heribert Barrera (ERC), Gregorio López Raimundo (PSUC), i representants pacifistes com Salvador Lara o Gabriela Serra¹²⁰. Les forces de la vella esquerra començaven a intentar establir vincles o, com a mínim, espais de trobada amb les personalitats i els col·lectius de l'òrbita de la CEOP.

El referèndum de Santa Margarida de Montbui

Continuaven celebrant-se simulacres de referèndum, en molts casos impulsats pels governs locals. El 16 de juliol es realitzà una consula popular sobre la permanència a Santa Margarida de Montbui (Anoia), organitzada per l'ajuntament. En aquesta, 2.626 de les 5.300 paperetes emeses foren contràries a la permanència. Les altres dues qüestions que es formulaven a la consulta (referents a una Europa sense blocs ni míssils, i el desmantellament de les bases) també varen tenir un suport àmpliament majoritari. Després del recompte, l'ajuntament va fer un comunicat, tot exigint al govern del PSOE que complís la seva promesa electoral i convoqués el referèndum¹²¹.

¹¹⁶ Hi ha una incongruència en el cos de la notícia pel que fa al municipi on es celebra aquest acte. Al primer paràgraf es parla de “*la fiesta que anualmente organiza el comité local de Santa Coloma*”, mentre que al tercer paràgraf diu: “*Esta VII Fiesta Anual de los Comunistas de Badalona ...*”.

¹¹⁷ *El País*, 16.07.84, p. 17 (secció “Cataluña”).

¹¹⁸ *El País*, 19.07.84, p. 13.

¹¹⁹ *El País*, 27.07.84, p. 15.

¹²⁰ *El País*, 16.09.84.

¹²¹ *El País*, 17.07.84, p. 20 (secció “Cataluña”).

La convenció de l'END i els vincles amb die Grünen

Aquell mes es va celebrar la convenció de l'END a Peruggia (Itàlia), amb la participació de representants d'organitzacions espanyoles. El dia 31 de juliol el diari publicava un article d'un dels participants, Enrique Gomáriz, director de la revista madrilenya *Tiempo de Paz*. Al text, titulat “*Un pacifismo ‘no alineado’*”, es comentava la situació en aquells moments del moviment pacifista europeu, tot considerant que “... *a pesar de la derrota que supone el inicio de la instalación de los euromisiles para una campaña que nació precisamente para evitarlo, la END no sólo ha pasado el Rubicón que suponía su primera convención tras ese cambio brutal de situación, sino que se enfrenta a la siguiente en la perspectiva que tal derrota es bastante parcial y que aún no se ha dicho la última palabra.*” L'autor destacava el canvi d'estratègia i l'extensió de l'orientació de l'END després de l'inici d'aquest desplaçament, tot accentuant la seva dimensió neutralista i no alineada, de la qual formava part l'esforç de treball conjunt amb els grups pacifistes i dissidents organitzats a l'altra banda del “teló d'acer”¹²².

El dia 19 de setembre el diari publicaria una “*Carta de una pacifista alemana a los ciudadanos españoles*”. El text, escrit per la dirigent de *die Grünen* Petra Kelly –i que ens evidencia l'interès que en aquells moments hi havia respecte la “qüestió espanyola” des del camp de l'ecologisme i el pacifisme europeu-, analitzava la qüestió de la permanència a l'OTAN i criticava la posició adoptada al respecte pel govern del PSOE, tot donant per descomptat el suport a aquesta del partit en el govern. També afirmava que “[e]n los últimos meses he visitado las islas Canarias, Barcelona, Madrid y, en todas partes, he visto claro con qué escepticismo se enfrentan y con razón, a la OTAN.”¹²³

Les acampades de solidaritat amb Greenham Common

Cinc dies més tard trobem un altre vincle amb el pacifisme de més enllà dels Pirineus. Unes 100 dones de diversos col·lectius feministes d'arreu d'Espanya iniciaren en un parc de Saragossa una acampada per la pau i en contra dels blocs, la qual tenia previst perllongar-se mentre duressin les maniobres militars que l'OTAN estava realitzant en aquells moments al territori de la RFA. La protesta es realitzava de forma paral·lela a altres països, sota la inspiració de l'acampada de Greenham Common, i l'objectiu era, segons les participants, que al conjunt d'Europa es mobilitzessin uns 10 milions de dones. El primer dia de l'acampada s'hi afegiren unes 200 dones arribades a la capital aragonesa des de diferents indrets de l'Estat. Segons el diari, es preveia que passessin pel campament fins a un total de 1.000 dones. A banda del campament, s'havien programat dues activitats més: la confecció d'una tela d'aranya amb fils de diversos colors a la glorieta de Sasera, i una marxa fins a la base militar de la capital aragonesa, prevista pel diumenge dia 30¹²⁴. El dissabte 29 unes 70 dones iniciaren a Oviedo una acampada similar a la de Saragossa, a una illeta ajardinada d'una plaça del centre de la capital asturiana. La mateixa nit del dissabte van ser desallotjades de forma violenta per la policia municipal. Malgrat tot, mitja hora després de la intervenció policial, les participants van tornar a muntar el campament¹²⁵.

¹²² *El País*, 31.07.84, p. 4.

¹²³ *El País*, 19.09.84.

¹²⁴ *El País*, 24.09.84, p. 15.

¹²⁵ *El País*, 01.10.84, p. 14.

Altres accions d'aquesta fase

Durant aquests mesos, es varen fer altres accions, entre elles alguna de resistència noviolenta, com la realitzada el 18 de juliol per 13 activistes del *Comité anti-OTAN de Cádiz*, que s'encadenaren davant la base naval d'aquesta ciutat andalusa, on van romandre durant hora i mitja, fins que la policia els va detenir¹²⁶. D'altra banda, l'1 d'agost el diari informava de la celebració del primer curs de la Universitat Internacional de la Pau, a Sant Cugat del Vallès (Vallès Occidental), organitzat per l'ajuntament d'aquesta localitat¹²⁷. Cinc dies més tard, prop de 50 persones, la majoria membres de la *Comisión anti-OTAN*, es concentraren a Madrid per a commemorar el 39è aniversari del llençament de la primera bomba atòmica, tot col·locant una gran pancarta amb el lema “*Nunca más Hiroshima*” a la font de la Cibeles. Els participants portaven altres cartells, amb consignes com: “*Disolución de los bloques militares*”, “*Neutralidad*” o “*Estado español neutral en una Europa desnuclearizada y sin misiles*”¹²⁸. El setembre una visita tant inesperada com indesitjada va generar una altra de les poques manifestacions d'aquesta fase, com les altres, poc nombrosa. El dia 13, amb motiu de la presència a Espanya dels membres del comitè militar de l'OTAN, prop d'un centenar de persones es varen manifestar davant l'ambaixada nord-americana a Madrid, disfressats de toreros, monges i folclòriques, a l'estil de “*Bienvenido Mr. Marshall*”¹²⁹.

Preparant les mobilitzacions de la tardor

Passat l'agost, la xarxa del moviment es començà a activar per a organitzar el nou període de protestes. El cap de setmana del 8 i 9 de setembre es reuní a Madrid l'assemblea de la CEOP i va acordar reemprendre a la tardor la campanya de mobilitzacions contra la permanència a l'OTAN¹³⁰.

(C). FASE 3 (ASCENDENT). OCTUBRE-DESEMBRE DE 1984

L'inici de l'activitat de la “Mesa por el Referéndum”

La tercera fase és la de l'inici de la projecció pública i de la vertebració a nivell estatal de la recentment constituïda *Mesa por el Referéndum*. És impossible no relacionar aquest fet amb el procés polític, en concret, la represa del curs parlamentari i la imminència del debat sobre l'“estat de la nació”, en el qual es preveia que la qüestió de l'OTAN fos un dels temes centrals. El 2 d'octubre el diari es feia ressò de la constitució de la Mesa Catalana pel Referèndum, integrada per 21 personalitats vinculades a entitats com ERC, HOAC, PSC, Justícia i Pau, l'Associació d'Amics de Nacions Unides, PSUC, *Pax Christi*, CCOO, i altres. La Mesa reclamava la convocatòria immediata de la consulta, que se sotmetés amb claredat en aquesta la opció entre “OTAN sí” i “OTAN no”, i que el govern es comprometés a acatar els seus resultats¹³¹. El dia 18 d'aquell mes es publicava un article titulat “*¿Por qué pedimos el referéndum sobre la OTAN?*”, signat per Ramón Tamames i la resta de caps visibles de la Mesa a nivell estatal (Ángel Benito, Fernando Castedo, Enrique Curiel, Luis Daza, Isabelo Herreros, Gregorio López Raimundo, José María Mohedano, etc.). En aquest es reclamava la convocatòria immediata de la consulta i que la pregunta s'ajustés a les dues respostes possibles, sense vincular-la a altres qüestions de política exterior, tal com semblava que volia

¹²⁶ *El País*, 15.09.84.

¹²⁷ *El País*, 01.08.84.

¹²⁸ *El País*, 07.08.84, p. 9.

¹²⁹ *El País*, 14.09.84, p. 11.

¹³⁰ *El País*, 11.09.84, p. 11.

¹³¹ *El País*, 02.10.84, p. 15 (secció “*Cataluña*”).

fer el govern¹³². El 23 d'octubre, pocs dies abans de l'inici del debat parlamentari, *El País* informava de l'aparició, el dissabte anterior, d'un manifest promogut per la *Mesa*, i que va ser inserit com a anunci a tota pàgina en alguns diaris d'àmbit estatal. La presència entre els seus 600 signants de persones considerades properes a l'òrbita del PSOE, havia generat certa inquietud en el govern¹³³.

L'acord d'UGT i CCOO al País Valencià

El 22 d'octubre el diari informava d'un manifest conjunt que havien fet públic UGT i CCOO del País Valencià, en el marc de l'acord (únic en aquells moments, i sense paral·lel a cap altre zona de l'Estat) que les dues centrals sindicals havien assolit per tal de realitzar una campanya conjunta en contra de la permanència a l'OTAN. També es recollia l'anunci de la celebració d'unes properes jornades per la pau, el referèndum i la sortida de l'OTAN a València, els dies 24-26 d'aquell mes¹³⁴.

La revifada de les mobilitzacions pacifistes

El debat parlamentari també va servir per revifar les organitzacions pacifistes. Tres dies més tard, entre 15.000 i 20.000 persones (segons fonts de l'ajuntament) varen realitzar una "marxa de torxes" a Barcelona sota el lema "Referèndum ja per a sortir de l'OTAN; fora bases; per la neutralitat i la dissolució dels blocs militars". La manifestació, convocada pel Comitè per la Pau i el Desarmament de Catalunya i la CDDT, va comptar amb el suport de diferents organitzacions polítiques i sindicals de l'esquerra. El diari destacava també la nombrosa presència de pancartes signades per comitès i col·lectius de barri i de municipis de la perifèria barcelonina. Participaren a l'acte uns capgrossos caracteritzats de Ronald Reagan, Jordi Pujol, Manuel Fraga i Felipe González, així com joves disfressats de dimonis. Al llarg de la marxa es llençaren bengal·les i coets, i es cridaren consignes contra el govern, el PSOE, els EUA, l'exèrcit i la policia¹³⁵.

El 31 d'octubre el diari recollia la convocatòria feta per un col·lectiu anti-OTAN colomenc, juntament amb entitats i agrupacions polítiques locals, per a realitzar una apagada voluntària de llums de cinc minuts a tota la ciutat a les 10 de la nit, en demanda d'una acceleració del referèndum sobre l'OTAN, el desmantellament de les bases i una política de neutralitat activa. També es feia ressò de l'acord de l'ajuntament, controlat pel PSUC, d'apagar l'enllumenat públic per donar suport a la protesta. L'anunci de l'acte per part dels organitzadors va anar acompanyat pel d'altres accions (entre aquestes una consulta popular prevista pel dia 7 de novembre), en el marc d'una campanya a desenvolupar al llarg de la tardor. A la mateixa notícia s'informava de la convocatòria feta pel Comitè per la Pau i el Desarmament de les Comarques Gironines per al dia següent, festivitat de tots sants, consistent en un "enterrament" simbòlic de l'OTAN sota l'eslògan "l'OTAN ha mort"¹³⁶.

Al dia següent el diari informava sobre el desenvolupament de l'apagada a Santa Coloma. Aquesta fou gairebé total, i va ser acompanyada per una cassolada per part dels veïns. L'ajuntament s'adherí a la protesta apagant l'enllumenat públic malgrat les amenaces de denúncia fetes pel governador civil de Barcelona. A la plaça de la Vila es reuní una

¹³² *El País*, 18.10.84, p. 16.

¹³³ *El País*, 23.10.84, p. 13, vegeu també l'edició del 27.10.84, p. 12.

¹³⁴ *El País*, 22.10.84, p. 20.

¹³⁵ *El País*, 27.10.84, p. 18 (secció "Cataluña").

¹³⁶ *El País*, 31.10.84, p. 19 (secció "Cataluña").

concentració espontània de joves que cremaren una bandera nord-americana¹³⁷. El 5 de novembre, la comissió municipal permanent de l'ajuntament de Santa Coloma va aprovar, amb l'oposició del PSC, una moció de solidaritat amb l'alcalde, el comunista Lluís Hernández, per la seva actitud respecte l'apagada anti-OTAN, i reprovant –alhora- les amenaces d'emprendre accions legals contra ell realitzades pel governador civil, les quals es consideraven motivades per raons de política partidista. També des del comitè colomenc del PSUC es va fer pública l'opinió que “*la actitud del gobernador civil es una represión política del movimiento anti-OTAN*”¹³⁸. Començaven, doncs, a intentar-se obstaculitzar les mobilitzacions des d'algunes instàncies de poder controlades pel PSOE, una actitud que s'aguditzaria cada cop més a mesura que s'aproximés la data de celebració del referèndum.

Les reaccions al “decàleg”

L'escenificació pública del canvi de posició del PSOE, i la proposta de “decàleg” en matèria de política exterior que Felipe González havia fet públic al debat sobre l’“estat de la nació” (i que incloïa la permanència a l'OTAN), començà a suscitar reaccions. El 2 de novembre el diari publicava un article de Pere Vilanova (CIDOB) en el qual s'analitzava i es criticava aquest “decàleg”¹³⁹. D'altra banda, començaren a sorgir crítiques dins del propi camp socialdemòcrata. La federació barcelonina de les JSC es va pronunciar públicament contra la permanència i contra el “decàleg” el dia 10 d'aquell mes, tot anunciant –alhora- l'inici d'una campanya activa per a demanar la sortida de l'organització nord-atlàntica¹⁴⁰.

Referèndums a les aules, les fàbriques i els carrers

El dia 7 de novembre es va celebrar una assemblea de diversos col·lectius a la Universitat de Barcelona, a la qual es va decidir constituir l'associació Universitaris per la Pau i convocar consultes populars sobre l'OTAN a la UB i la UAB pel dia 29 de novembre. El comunicat aprovat per l'assemblea, entre altres demandes, exigia la celebració immediata del referèndum, el desmentallament de les bases i la retirada total de projectils nuclears en territori europeu. També es vinculaven les despeses públiques en armament amb el retrocés de les inversions de l'Estat en matèria d'ensenyament universitari. El moviment estudiantil s'involucrava, d'aquesta manera, en la dinàmica de les protestes.

Però no només els estudiants, també els treballadors iniciaven accions als centres de treball. El mateix dia es va celebrar una consulta sobre la permanència a l'OTAN entre els treballadors de l'empresa Siemens, a Cornellà (Baix Llobregat). En aquest simulacre de referèndum, que comptà amb la participació del 70% de la plantilla de l'empresa, 560 dels 602 vots emesos es mostraren favorables a sortir de l'OTAN. Les consultes populars havien esdevingut ja un repertori àmpliament difòs en diferents àmbits, del carrer a les aules, i de les aules a les fàbriques.

També aquell mateix dia es coneixia la convocatòria, per part del Col·lectiu per la Pau i el Desarmament de l'Hospitalet, juntament amb altres entitats i partits, d'una consulta popular a la ciutat riberenca¹⁴¹. Com es pot observar, i almenys pel que fa a la perifèria barcelonina, la trama de la xarxa d'organitzacions i col·lectius pacifistes es feia cada dia més

¹³⁷ *El País*, 01.11.84, p. 18 (secció “Cataluña”); vege's també l'edició del 02.11.84, p. 18.

¹³⁸ *El País*, 06.11.84, p. 23 (secció “Cataluña”).

¹³⁹ *El País*, 02.11.84, p. 14.

¹⁴⁰ *El País*, 11.11.84, p. 26 (secció “Cataluña”).

¹⁴¹ *El País*, 11.11.84, p. 26 (secció “Cataluña”).

tupida¹⁴². La consulta es va celebrar el dia 25. Hi participaren unes 24.000 persones, que representaven prop d'un 20% respecte el volum de votants que hi va haver en aquesta vila a les darrers eleccions autonòmiques. Aquest nivell tant alt de participació va ser valorat com un èxit per part dels organitzadors, que els dies previs s'havien posat com a fita aconseguir 15.000 sufragis. El 97,87% dels vots recollits es mostraven favorables a la sortida de l'OTAN, i el 98,02% al desmantellament de les bases. Després d'haver-se negat inicialment, l'ajuntament hospitalenc, controlat pel PSC, va accedir finalment a la petició del Col·lectiu de posar a la seva disposició les urnes que es feien servir a la ciutat per a les consultes electorals, per tal de fer el simulacre de referèndum¹⁴³.

Les manifestacions de suport a Nicaragua

A mitjans de novembre el diari informava que diversos partits polítics i centrals sindicals havien convocat una marxa de solidaritat amb Nicaragua pel dimecres dia 21 a Madrid¹⁴⁴. Es tracta de l'episodi que considerarem com la quarta **acció col·lectiva de masses** del període. Com a prèvia, el dia 19 uns 60 joves boicotejaren la intervenció de l'ambaixador dels EUA, Thomas Enders, en un debat sobre pau i desarmament organitzat per l'*Ateneo* de Madrid, tot llençant-li crits com ara “*yanquis asesinos*”, “*Nicaragiua vencerá*” i “*fuera yanquis de América Latina*”, alhora que desplegaven banderes sandinistes davant del diplomàtic¹⁴⁵. Dos dies després es van celebrar dues manifestacions simultànies a Madrid i Barcelona per a protestar contra la política nord-americana respecte Amèrica Central i, en concret a Nicaragua. A Madrid participaren entre 30.000 (segons fonts “oficials” sense especificar) i 100.000 persones (segons els organitzadors), en una marxa que no comptà amb el suport del PSOE, que va retirar la seva adhesió inicial a la convocatòria, en incloure's en aquesta la reivindicació del “No” a l'OTAN. A Barcelona unes 10.000 persones participaren en la manifestació, que finalitzà davant del consolat nord-americà. L'acte havia estat convocat pels partits polítics d'esquerra, inclòs –en aquest cas– el PSC, els sindicats i diverses entitats ciutadanes. El diari destacava la presència de diversos dirigents del PSC, UGT, PSUC i CCOO¹⁴⁶.

La jornada de protesta del 2 de desembre

El dia 30 de novembre el diari es feia ressò de la convocatòria pel següent diumenge, dia 2, d'una cadena humana al passeig de la Castellana, organitzada per la *Comisión anti-OTAN* de Madrid i el *Comité de Acción por la Paz y el Desarme*, sota el lema “*OTAN no, bases fuera, neutralidad*”. L'acte coincidia amb altres que es preparaven pel mateix dia a les principals ciutats, en el marc d'una campanya estatal de la CEOP. Tant la UGT com les JJSS, organitzacions discrepants de la posició adoptada pel govern, havien manifestat públicament el seu suport a la convocatòria¹⁴⁷. Al dia següent, el diari recollia els detalls de la convocatòria de manifestació realitzada pel mateix dia per la CDDT de Barcelona (que llavors integrava ja uns 40 col·lectius), sota el lema “*Marxem de l'OTAN*”. Es preveia una marxa en cinc columnes que havien d'iniciar el seu recorregut a Badal, Lesseps, Lluçmajor, Orfila i Santa Coloma, per a confluïr en una concentració al parc de la Ciutadella. El manifest de la

¹⁴² *El País*, 11.11.84, p. 26 (secció “*Cataluña*”).

¹⁴³ *El País*, 26.11.84, p. 24 (secció “*Cataluña*”).

¹⁴⁴ *El País*, 15.11.84, p. 1.

¹⁴⁵ *El País*, 20.11.84, p. 9.

¹⁴⁶ *El País*, 22.11.84, p. 1.

¹⁴⁷ *El País*, 30.11.84, p. 15.

convocatòria comptava amb l'adhesió d'entitats veïnals, sindicats i partits polítics, entre els quals es trobaven absents UGT, ERC i el PSC¹⁴⁸.

Així, el dia 2, a dues setmanes de la celebració del XXXè Congrés del PSOE, es van realitzar manifestacions a les principals ciutats espanyoles. Les més nombroses foren les marxes celebrades a Madrid i Barcelona. A Madrid, entre 35.000 (segons el govern civil) i 500.000 persones (segons els organitzadors) formaren, mitjançant una cadena humana, el lema "*OTAN no, bases fuera, neutralidad*", tot ocupant un tram d'uns dos quilòmetres i mig de la Castellana. L'acte es va tancar amb la cançó "*Habrá un día en que todos*" de José Antonio Labordeta, i la lectura d'un comunicat i una carta oberta a Felipe González, tot convidant-lo a un debat televisiu amb les organitzacions pacifistes. El diari destacava la presència a la manifestació, a banda dels dos convocants locals (CAO i CAPD), de representacions de CCOO, PCE, JJSS, UGT i *Izquierda Socialista*. Els membres del corrent crític del PSOE, entre els quals es trobaven Pablo Castellano i Carlos López Riaño, desfilaren amb un lema propi, tot desafiant la cúpula dirigent del partit: "*Hacia una política exterior de izquierda y socialista. Desarme sí. OTAN no*".

A la capital catalana sortiren al carrer entre 50.000 (segons el diari), 60.000 (segons l'organització) i 70.000 persones (segons l'agència Efe). La manifestació va ser pacífica i els participants de les cinc columnes, que començaren a confluïr a l'alçada de l'Arc de Triomf, desfilaren entre gegants amb la cara de Reagan i Pujol, míssils de cartró, etc. A l'encapçalament de cadascuna de les columnes es va situar una pancarta amb un eslògan diferent. Aquests eren: "Per un referèndum clar i ara", "Desmantellament de les bases nord-americanes", "Dissolució dels blocs militars", "Pressupostos militars per a despeses socials" i "No a la intervenció yanqui a Nicaragua". L'acte es va tancar amb la lectura d'un manifest per part d'un membre de la CDDT i amb el llançament d'un globus aerostàtic amb el text "Marxem de l'OTAN". Aquesta manifestació i la de Madrid consitueixen la cinquena i sisena *accions col·lectives de masses* del període.

El mateix dia, a València, unes 30.000 persones formaren una cadena humana al voltant del centre històric de la ciutat i es concentraren posteriorment a la plaça del País Valencià, on es realitzà un simulacre d'atac nuclear i es cremà un míssil de cartró. A banda de les esmentades, el diari fa referència a altres concentracions a Lleida, Saragossa, Múrcia, Oviedo, Les Palmes, Lleó, Sevilla i Càdis¹⁴⁹.

Altres accions d'aquesta fase

Aquesta tercera fase es tanca el dia 16 de desembre a Màlaga, on unes 2.500 persones es van manifestar per demanar el desmantellament d'uns dipòsits de productes químics de les empreses Empetrol, Campsa, Oxidrica, Butano i Gas Ciudad, ubicats en ple centre de la ciutat. Al llarg de la marxa, organitzada per les associacions de veïns es llençaren crits contra el PSOE i l'OTAN. Alguns dels manifestants anaven disfressats, vestits de negre i amb una calavera com a careta, caracteritzant la mort, en referència a la perillositat dels dipòsits¹⁵⁰.

¹⁴⁸ *El País*, 01.12.84, p. 19 (secció "Cataluña").

¹⁴⁹ *El País*, 03.11.84, pàgs. 1 i 15.

¹⁵⁰ *El País*, 17.12.84, p. 20.

(D). FASE 4 (DESCENDENT). GENER-MARÇ DE 1985

Noves protestes contra la LOC

El 20 de gener més de 2.000 persones es manifestaren a Madrid contra el servei militar obligatori, convocades per diversos col·lectius (MOC, *Federación de los Verdes de Madrid*, JOC, CNT, entre altres) sota el lema “*Mili no*”. La marxa formava part d’una campanya més àmplia en contra de la conscripció militar¹⁵¹, i s’inscriví en la dinàmica de mobilitzacions desfermada per la LOC. El 24 de març uns quants centenars de persones es van manifestar també contra la mili a Sevilla, convocats per una coordinadora local¹⁵².

Més crítiques al “decàleg”

El 31 de gener el diari publicava un article del membre del *Grupo de Desarme* de l’APDH i coordinador del *Centro de Investigación para la Paz*, Mariano Aguirre, titulat “*España y la Unión Europea Occidental de defensa*”. En aquest es criticava la proposta de González referent a la integració a la UEO, inclosa en el seu “decàleg” de política exterior¹⁵³.

Moviments en el PCE i el PSUC

Ja en aquells moments bona part de l’atenció de les organitzacions involucrades en la protesta anti-OTAN se centrava en la projectada visita –el maig- de Ronald Reagan a l’Estat espanyol. El dia 31 de gener el portaveu del PCE, Andreu Claret, va anunciar, en referència a aquesta, que el seu partit “*estudia la convocatoria de alguna iniciativa popular de masas para expresar la oposición de toda injerencia exterior en la vida política española.*”¹⁵⁴ El 4 de febrer, després de reunir-se amb Felipe González en el marc de la segona ronda de converses amb els líders polítics sobre la proposta de “decàleg” del govern, el secretari general del partit, Gerardo Iglesias, va anunciar una campanya de la *Mesa por el Referéndum* amb l’objectiu de pressionar per la seva celebració abans del mes d’agost¹⁵⁵. Val a dir que aquestes declaracions indiquen fins a quin punt els comunistes tenien una actitud instrumental respecte la *Mesa* i la seva participació en aquesta.

Set dies més tard, el diari publicava un article Jordi Solé Tura (PSUC) titulat “*La Constitución y el referéndum sobre la OTAN*”. En aquest es rebatien unes recents declaracions d’un altre dels ponents de la carta magna, Miquel Roca (CiU), que havia afirmat que la celebració de la consulta podria ser inconstitucional¹⁵⁶. El 4 de març, Iglesias va tornar a insistir que el seu partit impulsaria, conjuntament amb altres forces, manifestacions de protesta contra la projectada visita de Reagan¹⁵⁷. Finalment, el dia 15 l’alcalde de la ciutat de Còrdova, el també comunista Julio Anguita, va presentar en públic a Madrid la II Conferència Internacional de Municipis i Zones No Nuclears, prevista pels dies 28-31 d’aquell mes a l’esmentada localitat andalusa. Els organitzadors havien cursat invitació per a participar en l’esdeveniment a tots els municipis del món que, fins aquells moments, s’havien declarat “no nuclears”, en total més d’un miler¹⁵⁸.

¹⁵¹ *El País*, 21.01.85, p. 14.

¹⁵² *El País*, 25/03/85, p. 18.

¹⁵³ *El País*, 31.01.85, p. 15.

¹⁵⁴ *El País*, 01.02.85, p. 13.

¹⁵⁵ *El País*, 02.02.85.

¹⁵⁶ *El País*, 11.02.85, p. 16.

¹⁵⁷ *El País*, 05.03.85, p. 14.

¹⁵⁸ *El País*, 16.03.85, p. 15.

Més consultes populars

El 2 març es va celebrar una nova consulta popular sobre l'OTAN en una altra vila de la perifèria barcelonina. En aquest cas va ser a Ripollet, i l'organitzà el Comitè per la Pau i el Desarmament local, amb la col·laboració de l'ajuntament d'aquesta localitat vallesana. Hi participaren 3.018 persones, és a dir, el 16,87% del cens electoral ripollenc. La opció contrària a la permanència aplegà fins a 2.924 sufragis. També reberen un suport massiu l'oposició a les bases i als blocs militars¹⁵⁹. El 31 de març el diari informava de la celebració, dies enrere, d'un altre referèndum a Saragossa, organitzat pel col·lectiu universitari *Acción por la Paz*. En aquest, varen participar 7.890 persones (sobre un total de 27.000 universitaris censats a la ciutat), dels quals el 83% es pronunciaren contra la permanència¹⁶⁰. El dia 31 de març es va celebrar una consulta a Mollet, organitzada per diverses entitats (les associacions de veïns, Nacionalistes d'Esquerra, CCOO, la Coordinadora de Dones de Mollet, CUT, MCC, PCC, PCOC, PSUC, etc.), i amb el suport de l'ajuntament de la localitat vallesana. Es recolliren un total de 3.126 vots, dels quals 3.062 foren contraris a la permanència al bloc militar nord-atlàntic¹⁶¹.

La II Trobada del moviment per la pau

Entre el dissabte 16 i el dimarts 19 de març es va reunir la CEOP a Barcelona, en el marc de la II Trobada del Moviment per la Pau. Va ser la primera reunió de la *Coordinadora* que se celebrava fora de Madrid, des de la constitució d'aquesta el maig de 1983. L'encontre comptà amb la participació d'unes 300 persones, en representació de 168 col·lectius de tot l'Estat¹⁶². En aquesta trobada es va acordar convocar una jornada de mobilitzacions a tot Espanya pel dia 5 de maig, víspera de l'inici de la prevista visita oficial del president nord-americà, Ronald Reagan. Altres mobilitzacions previstes incloïen la marxa a Torrejón contra les bases (24 de març) i una protesta de dones a Tortosa en oposició a la construcció d'una acadèmia militar femenina (18 i 19 de juny). Entre les conclusions de la trobada, el diari destacava també la crida feta per a la realització de referèndums contra l'OTAN a les empreses¹⁶³.

La V Marxa a Torrejón

El 24 de març el diari recollia els detalls de la la "*V Marcha a Torrejón*", que s'havia de celebrar aquell dia, i informava d'unes declaracions de Carlos Otamendi, secretari del col·lectiu convocant (la *Comisión anti-OTAN*), en les quals assenyalava que s'esperava la participació d'unes 50.000 persones. La manifestació es convocava sota el lema "*Neutralidad. OTAN no. Bases fuera. Referéndum claro y ya*"¹⁶⁴.

A l'edició del dia següent el diari informava àmpliament sobre la marxa a la base militar de la localitat madrilenya, que constitueix la setena *acció col·lectiva de masses* del període. En aquesta participaren 100.000 persones, segons els organitzadors, que varen recórrer per l'autovia Madrid-Alcalá de Henares els 12 quilòmetres que separen el barri madrileny de Canillejas de la plaça de l'ajuntament de Torrejón. A la capçalera de la

¹⁵⁹ *El País*, 03.03.85, p. 26 (secció "*Cataluña*").

¹⁶⁰ *El País*, 31.03.85, p. 19.

¹⁶¹ *El País*, 01.04.85, p. 17 (secció "*Cataluña*").

¹⁶² Segons l'edició del 19 de març. Segons la del 20 de març participaren 600 persones, representant 170 col·lectius.

¹⁶³ *El País*, 19.03.85, p. 17 (secció "*Cataluña*"); vege's també l'edició del 20.03.85, p. 23 (secció "*Cataluña*").

¹⁶⁴ *El País*, 24.03.85, p. 17.

manifestació, juntament amb els representants de la CAO (Carlos Otamedi i Fernando Salas), es destacava la presència d'Andreu Claret (PCE), Marcelino Camacho (CCOO) i Javier Álvarez Dorronsoro (MC). També hi eren presents membres d'*Izquierda Socialista*. Els crits que es llençaren al llarg del recorregut se centraren en la demanda del referèndum per sortir de l'OTAN i, sobretot, en el rebuig a la prevista visita de Reagan a Espanya. Es veieren pancartes amb lemes com "*Reagan non grato*" o "*Reagan al cielo como Carrero*", i samarretes amb el rostre del president dels EUA amb un tret al cap. També hi hagué crits contra la presència policial al llarg de la manifestació i, en concret contra la guàrdia civil ("*Más zonas verdes, menos verdes en la zona*"). Participaren a la marxa capgrossos i ninots disfressats, parodiant Ronald Reagan i Felipe González. Per cloure l'acte el filòsof Javier Sádaba llegí un comunicat en el qual s'afirmava que "*la presencia de bases norteamericanas en nuestro territorio es, además de una violación sistemática del derecho a nuestra propia soberanía, una permanente amenaza, máxime cuando recientes informaciones han revelado la intención de EEUU de instalar armas en nuestro territorio.*" També van intervenir altres oradors, entre ells, el president de la *Federación Progresista*, Ramón Tamames. En la valoració de l'acte, Carlos Otamedi va manifestar al diari que aquest suposava "*el fracaso del proyecto del Gobierno y su intento de cambiar la opinión pública.*" Un cop finalitzada la marxa, prop de 200 joves es van concentrar a les immediacions de la base militar (als accessos de la qual es trobaven fins a 20 furgonetes de la policia nacional i un camió antidisturbis), sense que es registressin incidents¹⁶⁵.

Altres accions d'aquesta fase

El cap de setmana del 23 i 24 de març es va iniciar a Jaca (Osca) la "*II Marcha a Aragón por la Paz*", sota el lema "*Para salir de la OTAN*". La marxa, convocada per una coordinadora de col·lectius pacifistes aragonesos, havia de concloure el 9 de juny a Osca després de recórrer 1.400 quilòmetres, i s'esperava la participació de més de 40.000 persones¹⁶⁶. El 31 de març se celebrà a Girona un acte simbòlic amb la presència de 5.000 persones, que es cruspiren entre tots un míssil de xocolata de 50 quilos. Al final de l'acte, convocat pel Comitè per la Pau i el Desarmament de les Comarques Gironines, es llegí un manifest demanant la desnuclearització d'Europa¹⁶⁷.

(E). FASE 5 (ASCENDENT). ABRIL-JUNY DE 1985

La conferència de municipis desnuclearitzats de Còrdova

El dia 1 d'abril el diari informava de la conclusió a Còrdova de la ja esmentada II Conferència Internacional de Municipis No Nuclears, en la qual havien participat 200 delegats i observadors de 99 municipis pertanyents a 15 països diferents, repartits per tots els continents. Al capítol de resolucions de la conferència es feia una crida a tots els municipis d'arreu del món per a que sol·licitessin als respectius governs "*que retiren todas las armas nucleares de sus territorios y que paralicen el transporte y el vertido de residuos inmediatamente*". En una altra de les resolucions es reclamava al govern espanyol la celebració del referèndum sobre la permanència a l'OTAN¹⁶⁸.

¹⁶⁵ *El País*, 25.03.85, pàgs. 1 i 14.

¹⁶⁶ *El País*, 31.03.85, p. 19.

¹⁶⁷ *El País*, 01.04.85, p. 17 (secció "Cataluña").

¹⁶⁸ *El País*, 01.04.85, p. 14.

Continua la dissidència al si del PSOE

Mentrestant, continuava la dissidència antiatlantista al si del camp socialdemòcrata. El dia 14 d'abril mes se celebrà una festa-mítting per la pau i la sortida de l'OTAN al municipi madrileny de Parla, organitzada per les JJSS. L'acte va haver de ser interromput i la plaça on es realitzava va haver de ser desallotjada degut a una amenaça de bomba feta en nom d'un grupuscle d'ultradreta anomenat "*Revolución Nacional*" (sic)¹⁶⁹.

La campanya anti-Reagan

També s'anava cobant la campanya de protestes que acompanyaria l'estada a Espanya del president nord-americà. El 15 d'abril el diari informava que fonts de CCOO havien proposat una apagada de llums domèstiques de 10 minuts la nit del 6 de maig, dia de l'arribada de Ronald Reagan, per a protestar per la presència d'aquest a Madrid. El sindicat també demanà autorització per a celebrar un manifestació davant l'ambaixada dels EUA al carrer Serrano. CCOO es trobava també en aquells moments recollint signatures per a un manifest adreçat a declarar Reagan "persona non grata", en el qual es denunciava "*su objetivo de presionar al Gobierno español para que se ejerza la voluntad popular sobre la salida de la OTAN.*" El diari també recollia aquell dia l'anunci de diversos centres universitaris madrilenys, que havien convocat actes per a declarar el president nord-americà doctor "horroris causa"¹⁷⁰.

El mateix dia s'informava que la *Mesa* iniciava una "*Semana por el referéndum*", amb un seguit d'actes i mítings arreu de l'Estat per reclamar la consulta popular i, com a cloenda, un festival de 12 hores a la Casa de Campo madrilenya, previst pel 21 d'aquell mes. La festa havia de comptar amb la presència de Luis Eduardo Aute, Patxi Andión, José Luis Balbín, José Luis Garcí, Miguel Ríos, i altres. El seu cost aproximat era de quatre milions de pessetes, que s'havien de finançar mitjançant la venda de bons d'ajut. La mateixa nit del 15-16 d'abril els activistes de la *Mesa* començaren a col·locar cartells de forma massiva¹⁷¹. Però el dia 22 el diari es feia ressò de la suspensió, la tarda del dia anterior, de la festa, a causa de les adverses condicions meteorològiques. Tamames va anunciar en públic que aquesta se celebraria en el futur, tot i que no va concretar una possible data¹⁷².

El dia 23 el diari recollia algunes de les convocatòries d'actes de protesta que es preparaven a Madrid per a expressar el rebuig a la presència de Reagan (l'inici de la visita oficial estava prevista pel dia 6 de maig). En concret, es feia referència a cinc manifestacions diferents, una d'elles convocada pel dia 5 entre Argüelles i la plaça de Colón, sota el lema "*Reagan lo que Reagan, OTAN no, bases fuera, neutralidad*"; assemblees en els centres de treball i d'estudi i una cassolada convocada per les associacions de veïns amb el suport de CCOO, el dia 6; una concentració per lliurar un escrit a l'ambaixada nord-americana, el dia 7; i, finalment, una festa a la plaça Mayor el dia 8, per a celebrar la marxa del president nord-americà¹⁷³.

Sectors diversos es mobilitzen davant l'arribada del president nord-americà. Cinc dies més tard el diari informava que els ajuntaments madrilenys de Pinto, Arganda i San Fernando de Henares havien declarat Reagan "persona non grata". Així mateix, recollia la convocatòria

¹⁶⁹ *El País*, 15.04.85, p. 20.

¹⁷⁰ *El País*, 15.04.85, p. 19.

¹⁷¹ *El País*, 15.04.85, p. 19; vegi's també l'edició del 16.05.85, p. 15.

¹⁷² *El País*, 22.04.85, p. 19.

¹⁷³ *El País*, 23.04.85, p. 15; vegi's també l'edició del 28.04.84, p. 20.

feta pels universitaris madrilenys, d'un acte per a investir Reagan com a "doctor horroris causa", el dia 6; i la publicació a la premsa pel dia 4 –un dia abans de la manifestació prevista al centre de Madrid- d'un manifest subscrit per 250 intel·lectuals i professionals. Alhora, el PH i CCOO estaven promovent la tramessa de cartes a la Moncloa i a la premsa, en protesta per la permanència de les bases en territori espanyol i la pressió de Reagan sobre el govern en la qüestió del referèndum. Les JJSS, per la seva banda, havien anunciat la convocatòria d'"actes festius" *propis i al marge* de les realitzades pel gruix de col·lectius i plataformes anti-OTAN¹⁷⁴.

El 3 de maig el diari informava de la convocatòria d'una manifestació prevista pel diumenge dia 5 a Barcelona, i organitzada per la CDDT, que havia de constituir l'acte central de la campanya anti-Reagan a Catalunya. També hi havia prevista una apagada de llums de cinc minuts i una "festa índia" a Sant Feliu de Llobregat la nit del dissabte. D'altra banda, la federació gironina del PSC havia publicat un comunicat en el qual es considerava que la visita del president dels EUA suposava una agressió a la sobirania espanyola i una coacció de cara al referèndum. A l'ajuntament de l'Hospitalet, el grup municipal del PSUC va presentar una proposta per declarar Reagan "persona non grata", tot i que aquesta no va prosperar, en ser rebutjada pel PSC¹⁷⁵.

El diumenge dia 5 va ser una jornada de manifestacions arreu de l'Estat per a protestar contra la visita de Reagan i exigir la sortida de l'OTAN i el desmentallament de les bases. En aquest context es van donar la vuitena, novena i desena *accions col·lectives de masses* del període, a Barcelona, Madrid i València.

La manifestació de Barcelona reuní entre 225.000 (segons l'ajuntament), i 500.000 persones (segons els organitzadors), moltes de les quals anaven disfressades d'indis, tal com havien demanat els convocants. De fet, el crit que més es repetí va ser el d'"indis al poder, ianquis a la reserva". La marxa, que s'havia iniciat a la plaça de Catalunya fumant la "pipa de la pau", finalitzà a la platja de la Barceloneta, on hi hagué un acte simbòlic: l'enterrament d'una "destral de guerra" i l'enlairament d'un gran globus sobre la ciutat. Un fet significatiu que recollia el diari és que a la capçalera de la manifestació estaven els representants dels col·lectius pacifistes, però no pas els dels partits parlamentaris. Es constata la presència a l'acte de gairebé tots els partits, sindicats i organitzacions a l'esquerra del PSC, a més del Front d'Alliberament Gai de Catalunya (FAGC), col·lectius feministes, veïnals, i de solidaritat internacional. Al pas de la manifestació pel consolat dels EUA la marxa s'aturà per cremar una bandera nord-americana i una efígie de Reagan. Alguns dels participants varen llençar pedres i pintura vermella contra la façana, tot trencant el vidre de la porta l'edifici. Malgrat aquests incidents violents, no hi va haver cap càrrega policial, la qual cosa pot ser atribuïda a la gran polèmica que havia desfermat una brutal intervenció policial realitzada a les Rambles el dia de Sant Jordi, que havia estat àmpliament criticada setmanes enrere per les forces polítiques i les institucions catalanes.

A Madrid participaren entre 75.000 (segons la policia) i 500.000 persones (segons els organitzadors) en una manifestació al llarg de la qual un grup de joves van assaltar la seu d'AP, tot trencant la porta i llençant a l'interior ampolles de líquid inflamable. Prèviament, s'havien llençat bosses amb pintura vermella a la façana, on s'havien pintat frases com ara "ETA mátalos" o "Fraga al agujero como Franco y Carrero". També hi hagué incidents quan la policia nacional va carregar contra dos centenars de persones que van intentar

¹⁷⁴ *El País*, 28.04.85, p. 20.

¹⁷⁵ *El País*, 03.05.85, p. 13.

aproximar-se a l'ambaixada dels EUA. La manifestació va recórrer més de dos quilòmetres, sota el mateix lema que la de Barcelona: “*Reagan lo que Reagan: OTAN no, bases fuera. Neutralidad. Referéndum claro*”. La tercera manifestació de la jornada, pel que fa a volum de participants, fou la de València, que comptà amb l'assistència d'entre 50.000 i 60.000 persones. Les cinc columnes de la marxa, que donàren cabuda a bandes de música, ninots, tancs i coets simulats, confluïren a la plaça del País Valencià.

A Saragossa els manifestants foren entre 5.000 (segons la policia) i més de 10.000 persones (segons els organitzadors). A la capital aragonesa es realitzà una cadena humana, tot formant el símbol de la pau i les lletres “OTAN no”¹⁷⁶. A la rambla d'Alacant es manifestaren entre 8.000 i 10.000 persones; a Logroño 2.000 persones formaren una cadena humana; a Sevilla la manifestació, que finalitzà davant del consolat dels EUA comptà amb la presència de 5.000 participants. Hi hagué actes similars a la majoria de les capitals andaluses. Al conjunt del País Basc sortiren al carrer 13.000 persones. A la platja de Sant Sebastià es va realitzar un simulacre de desembarcament de *marines* i una marxa amb la presència de míssils de cartró, ninots caricaturitzant Reagan, i xarangues tocant música. A Pamplona es manifestaren 3.500 persones. Una altra manifestació se celebrà a Valladolid, al final de la qual alguns manifestants varen retirar una bandera nord-americana que es trobava a la plaça de l'ajuntament, juntament amb les d'altres països, amb motiu d'una mostra internacional de teatre. A Oviedo es varen manifestar unes 3.000 persones¹⁷⁷. Finalment, 3.000 persones més sortiren al carrer a Vigo sota el lema “*OTAN non, Reagan fora*”¹⁷⁸.

El 6, dia de l'arribada de Reagan, unes 150 persones convocades per la *Comisión anti-OTAN* de Madrid, es concentraren a l'edifici de sortides internacionals de l'aeroport de Barajas amb una pancarta amb el lema “*Reagan go home. OTAN no, bases fuera*”, per a adreçar-se a la zona on estava previst l'aterratge del president nord-americà, tot llençant crits com “*Reagan, asesino, fuera de Madrid*” o “*Reagan va a morir en las calles de Madrid*”. La policia va obligar als activistes a romandre en un espai acotat a l'alçada del pavelló d'estat de l'aeroport madrileny. A uns 50 metres, un altre grup de manifestants es trobava concentrat per donar la benvinguda a Reagan tot cridant “*OTAN sí*”, “*Queremos más bases*” i altres per l'estil. Aquell mateix matí, 70 funcionaris de diferents ministeris es manifestaren contra la visita del president nord-americà al pati interior de Nuevos Ministerios. A la tarda, 25 activistes del MOC col·locaren una pancarta amb el lema “*Ni OTAN, ni Ejército. Desarme unilateral*” a l'estàtua d'Emilio Castelar. Per la nit hi va haver apagades de llum, cassolades i soroll de botzines a diversos indrets de la ciutat de Madrid¹⁷⁹. També a la tarda del dia 6, al voltant de 300 persones (majoritàriament militants de partits de l'extrema esquerra) van realitzar una “sentada” a la via Laietana de Barcelona, enfront de la seu consular dels EUA, tot llençant crits contra Reagan i l'OTAN, i en suport de Nicaragua. Els concentrats cremaren dues banderes nord-americanes i tancaren l'acte tot encenent una traca¹⁸⁰.

Aquell mateix dia el diari publicava un article d'opinió del director de la revista *Tiempo de Paz*, Enrique Gomáriz, al qual, sota el títol “*El corazón pacifista de Felipe González*”, analitzava la posició del govern i reclamava que “*todo grupo coherentemente*

¹⁷⁶ Segons informa el diari, a la mateixa ciutat s'havia realitzat el divendres anterior, un acte satíric a la universitat, que consistí en la investidura de Reagan com a “doctor honoris causa”. L'acte, similar al que s'havia celebrat a Madrid també aquells dies, comptà amb l'assistència d'uns 30.000 estudiants.

¹⁷⁷ *El País*, 05.05.85, pàgs. 1 i 13. Les manifestacions de Madrid, Barcelona i València es consideren *accions col·lectives de masses*.

¹⁷⁸ *El País*, 07.05.85, p. 14.

¹⁷⁹ *El País*, 07.05.85, pàgs. 1 i 14.

¹⁸⁰ *El País*, 07.05.85, p. 14.

pacifista debe exigir el referéndum y estar por la salida de España de la OTAN.” A la mateixa pàgina apareixia un anunci inserit per CCOO, referit a la seva campanya contra la visita de Reagan, en el qual es detallaven tots els centres de treball les assemblees, seccions sindicals o comitès d’empresa dels quals havien declarat el president nord-americà “persona non-grata”¹⁸¹.

El dia 7 unes 3.000 persones es varen concentrar al passeig de la Castellana a Madrid, en una nova acció de protesta contra la visita de Reagan, convocada per la CEOP. L’objectiu de l’acte era lliurar un comunicat a l’ambaixada dels EUA. Els antidisturbis de la policia nacional van carregar violentament quan un grup de manifestants va tallar el trànsit del passeig a uns 20 metres de la seu diplomàtica i –segons la delegació del govern- va començar a llançar pedres a la policia. Granades lacrimògenes, crits, corredisses, almenys set persones contusionades i una desena de detinguts van ser els resultats de la càrrega. El mateix dia, al matí, un grup de 15 joves nord-americans residents a Madrid s’havien concentrat davant l’edifici de l’ambaixada, on havien lliurat un comunicat en el que es donava suport a les iniciatives del poble espanyol per a desafiar el paper de potència hegemònica dels EUA. A la plaça de la Villa es realitzà un acte de protesta convocat per les JJSS, en el qual participaren unes 1.000 persones, que cridaren de forma insistent l’eslògan “*Tierno, presidente de gobierno*”. També a la tarda un comitè de suport a Nicaragua lliurà un comunicat a l’ambaixada nord-americana signat per unes 150 personalitats. Finalment, hi hagué dues manifestacions estudiantils, una dels estudiants de la ciutat universitària de Madrid, a la qual participaren unes 1.500 persones, i al final de la qual es tallaren carrers amb tanques, cotxes, etc, i hi hagué càrregues policials. L’altra va ser una manifestació dels estudiants de BUP i COU de l’institut Montserrat, en la qual participaren uns 200 nois i noies¹⁸².

El mateix dia es va realitzar a la universitat Complutense la investidura de Reagan com a doctor “horroris causa”. L’acte, convocat per la *Comisión anti-OTAN*, el PCE, la LCR, el *Grupo Autónomo Universitario de Izquierdas* (GUAI), CCOO, i altres, va comptar amb l’assistència d’unes 1.000 persones. Al llarg d’aquest es llegí un comunicat en el qual es destacaven els “mèrits” del doctorand, entre altres “*su contribución al incremento de la pugna entre los bloques y el chantaje supremo contra los pueblos que tal enfrentamiento conlleva*” i “*su indesmayable actividad a favor de un orden económico, político y moral basado en la guerra, en la amenaza de la guerra y en la exaltación de la guerra*”¹⁸³.

La visita de Reagan, doncs, va generar una de les conjuntures de protesta més intenses del període. Ben diferent va ser la rebuda que es va donar, pocs dies després, al dirigent sandinista i president nicaraguenc, Daniel Ortega. El dia 10 el diari informava que les organitzacions convocants de les mobilitzacions anti-Reagan (PCE, UJCE, *Federación Progresista*, *Comisión anti-OTAN*, MC, JJSS, CCOO, etc.), havien fet pública una nota cridant al poble de Madrid a expressar la seva solidaritat amb Nicaragua, aprofitant la visita que el dissabte dia 11 havia d’iniciar Ortega a l’Estat espanyol¹⁸⁴.

Les manifestacions del primer de maig

El primer de maig s’havien realitzat les manifestacions sindicals de cada any, que es van veure immerses en tot l’ambient previ a la visita del president nord-americà. A les de

¹⁸¹ *El País*, 06.05.85, p. 16.

¹⁸² *El País*, 08.05.85, p. 17.

¹⁸³ *El País*, 08.05.85, p. 17.

¹⁸⁴ *El País*, 10.05.85, p. 15.

Madrid i Barcelona la qüestió de l'OTAN i de la imminent visita del president nord-americà van tenir un pes destacat. A Madrid, Nicolás Redondo (UGT), Enrique Tierno (PSOE) i Marcelino Camacho (CCOO) hi feren referència en les seves intervencions. A Barcelona, la manifestació convocada per CCOO aplegà unes 70.000 persones, en una marxa a la qual participaren caracteritzats de Felipe González i Ronald Reagan¹⁸⁵.

La qüestió del caràcter vinculant del referèndum

El 14 de maig, Ramón Tamames, president de la *Mesa*, va criticar en una conferència de premsa a Madrid unes recents declaracions de Felipe González, segons les quals el govern no consideraria vinculant els resultats del referèndum si no hi hagués una alta participació. Tamames afirmà que aquestes declaracions “*puede que sean ya un resultado del viaje del presidente norteamericano, Ronald Reagan, a Madrid, e implican una invitación a no participar en el referéndum, aunque sea de forma indirecta.*”¹⁸⁶. El dia 27 el diari publicava un nou article de Ramón Tamames al qual, sota el títol de “*La OTAN y la soberanía nacional*”, argumentava a favor de les seves tres exigències al govern: convocatòria, pregunta clara i caràcter vinculant del referèndum¹⁸⁷.

El dia 17 van ser els representants de la *Comisión anti-OTAN* els qui van valorar en roda de premsa les declaracions de González, tot qualificant-les d’*“espectáculo inaudito”*. També van respondre les acusacions llençades des de cercles governamentals i policials sobre possibles vinculacions entre la URSS i el moviment per la pau a l'Estat espanyol¹⁸⁸. Val a dir que la insinuació de què els pacifistes actuaven a les ordres del Kremlin també formava part de l'arsenal discursiu que els cercles atlantistes europeus utilitzaven contra els opositors als euromíssils.

L'acampada de Tortosa

El dissabte 18 de maig es va iniciar a Tortosa (Baix Ebre) una acampada de dones, prevista per a tot el cap de setmana, per a protestar contra la instal·lació d'una acadèmia militar femenina en aquesta ciutat i commemorar –ahora- el Dia Internacional de les Dones per la Pau i el Desarmament, una nova jornada de solidaritat amb les dones de Greenham Common. Les participants arribaren en tren des de Barcelona, amb parades a Tarragona i Vandellòs. La majoria d'elles eren catalanes, però també n'hi havia d'altres països. L'acampada va desfermar una campanya d'oposició promoguda per alguns sectors ciutadans de la conservadora Tortosa¹⁸⁹.

Les mobilitzacions contra la desfilada militar a La Corunya

El dia 2 de juny, unes 2.500 persones convocades per la *Mesa Galega pola Paz* es varen manifestar a La Corunya, coincidint amb la celebració en aquesta ciutat de la desfilada militar del dia de les FFAA. Al llarg de la marxa es cridaren consignes contra el militarisme, l'OTAN, les bases i la política de defensa del govern. La manifestació finalitzà a la platja de Riazor, on es va celebrar un festival pacifista amb la participació de poetes, gaiters i grups musicals. El mateix dia es varen realitzar manifestacions similars a Madrid i Barcelona. A Madrid, prop de 500 persones convocades per la *Comisión anti-OTAN*, es manifestaren

¹⁸⁵ *El País*, 02.05.85, p. 1.

¹⁸⁶ *El País*, 15.05.85, p. 16.

¹⁸⁷ *El País*, 27.05.85, p. 17.

¹⁸⁸ *El País*, 18.05.85, p. 20.

¹⁸⁹ *El País*, 19.05.85, p. 31 (secció “*Cataluña*”).

disfressats de mariners i generals pel Retiro, on s'estava celebrant la fira del llibre. A Barcelona sortiren al carrer prop d'un miler de persones, convocades per Mili-KK, CDDT, MOC i FAGC. Els manifestants, la majoria dels quals portaven barrets de paper i escombres, tot simulant gorres militars i fusells, duïen pancartes amb lemes com ara "la mili no mola" o "ni una pesseta, ni un home, ni una dona a l'exèrcit". Al final de l'acte un portaveu de la coordinadora Mili-KK va declarar a la premsa que aquesta havia estat la major concentració antimilitarista que s'havia realitzat mai enfront el govern militar¹⁹⁰.

El festival de la "Mesa" a Madrid

El 28 de maig el diari recollia l'anunci públic de la *Mesa por el Referéndum*, referent a la celebració el següent diumenge d'un festival a la madrilenya Casa de Campo per a demanar un referèndum clar. Els organitzadors havien fet una previsió d'assistència al llarg del dia d'unes 300.000 persones. Entre els artistes participants en l'acte es comptava amb actuacions de Pi de la Serra, Patxi Andión, Joaquín Sabina i altres¹⁹¹. El mateix dia en què es realitzava a La Corunya la desfilada militar del dia de les FFAA es va celebrar a Madrid aquesta festa. Al llarg de nou hores se succeïren les actuacions musicals i les intervencions dels portaveus dels partits, sindicats i entitats integrants de la *Mesa*: Ramón Tamames, José Luís Balbín, Pablo Sebastián, Francesc Vicens (ERC), Gregorio López Raimundo (PSUC), Marcelino Camacho (CCOO), Juan Ramón Rivero (USO), José March (CNT) i Enrique Curiel (PCE). El festival es va veure deslluït degut a la pluja i el mal temps¹⁹².

Altres accions d'aquesta fase

El dia 4 de juny el diari informava que les dues principals universitats del País Valencià, la de València i la d'Alacant, havien declarat la totalitat de les seves instal·lacions com a "zona desnuclearitzada"¹⁹³. Cinc dies més tard finalitzava a Osca la "*Marcha a Aragón por la Paz*" que, des del 23 de març, havia recorregut 1.500 quilòmetres, passant per 170 municipis i comptant amb la participació de 6.000 persones. Per tancar la campanya es realitzaren diversos actes: un festival de música, representacions teatrals, una acampada per la pau i animació infantil¹⁹⁴. El dia 25 el diari es feia ressò de l'anunci públic d'un document aprovat a la darrera assemblea extraordinària de l'*Asociación Pro Derechos Humanos*, al qual es donava suport incondicional a la sortida de l'OTAN i s'exigia al govern que abandonés la seva postura favorable a l'armamentisme¹⁹⁵.

(F). FASE 6 (DESCENDENT). JULIOL-SETEMBRE DE 1985

Accions d'oposició a la nuclearització

L'inici del període estival va tornar a portar una davallada de les mobilitzacions. La nova fase s'inicià amb una jornada de protesta contra les instal·lacions nuclears d'ús civil. El 8 de juliol el diari informava de la realització d'una cadena humana contra les centrals nuclears de Tarragona, a la qual participaren 2.000 persones. També es feia referència a una "marxa sobre Lemóniz", que va ser impedita per la Guàrdia Civil¹⁹⁶.

¹⁹⁰ *El País*, 03.06.85, p. 16; vegei's també p. 26 (secció "Cataluña").

¹⁹¹ *El País*, 28.05.85, p. 20.

¹⁹² *El País*, 03.06.85, p. 17.

¹⁹³ *El País*, 04.06.85, p. 1 (suplement "Educación").

¹⁹⁴ *El País*, 10.06.85, p. 22.

¹⁹⁵ *El País*, 25.06.85, p. 20.

¹⁹⁶ *El País*, 08.07.85, p. 1.

El dia 17 el diari informava de la celebració, els dies 19-21 d'aquell mes, d'una trobada hispanolusa (Badajoz-Elvas) per a tractar sobre la desnuclearització de la península. La decisió de celebrar aquest encontre s'havia pres mesos enrere a Lisboa, en el marc de la primera conferència per una península lliure d'armes nuclears, a la qual varen participar personalitats com Rafael Alberti, Pablo Castellano, Manuel Rojas, Antonio de Senillosa o José María Mohedano. Durant els tres dies, i a banda dels debats i taules rodones, es preveien un seguit d'actes com ara una marxa transfronterera en bicicleta¹⁹⁷. Dos dies més tard es va iniciar l'encontre hispanolús que no va tenir ni de lluny l'èxit de convocatòria que s'esperava. Començà amb una acampada a la ciutat portuguesa d'Elvas, que aplegà només 40 persones, malgrat que se'n preveien prop d'un miler. Al festival celebrat el dissabte dia 20 només assistiren 200 persones. El secretariat permanent de la conferència "*Por una península libre de armas nucleares*", reunit a Badajoz, va fer públic un manifest tot anunciant un nou encontre a Madrid pel mes de novembre, fent una crida a tots els municipis desnuclearitzats d'Espanya i Portugal a participar-hi¹⁹⁸.

El 20 d'agost el diari informava que l'ajuntament de Molins de Rei (Baix Llobregat), governat pel PSUC, havia començat a senyalitzar el terme municipal com a "zona desnuclearitzada", en aplicació d'un acord del consistori pres el 27 de juny d'aquell any¹⁹⁹.

Més crítiques internes al PSOE

El 8 de setembre el diari informava que el comitè regional del PSOE d'Aragó havia remès a l'executiva federal del partit un acord adoptat pels socialistes de Saragossa en el que es sol·licitava el desmentellament de la base militar hispanonord-americana d'aquesta ciutat²⁰⁰. El 24 de setembre es publicava un article en el qual, sota el títol "*OTAN, comulgar con ruedas de molino*", el militant del PSC i membre del corrent Esquerra Socialista de Catalunya, Juan Diego Hernández Vallejo, exigia que el partit mantingués la seva postura històrica respecte la qüestió de l'OTAN, i criticava les raons adduïdes per a justificar el canvi de posició oficial sobre aquesta qüestió²⁰¹.

Preparant les mobilitzacions de la tardor

El dia 22 de juliol Gerardo Iglesias va anunciar l'estratègia del PCE de cara a la tardor, dins la qual ocupaven un espai destacat diverses campanyes contra l'OTAN. El PCE pretenia ja aleshores reconvertir la *Mesa por el Referéndum* en una nova plataforma que exigís de forma clara, i sense ambigüitat, la sortida de l'organització nord-atlàntica²⁰². El dia 20 David Iturrizaga i Emili Álvarez, portaveus de la CDDT, realitzaren una conferència de premsa a Barcelona per a presentar la campanya de la coordinadora per exigir la celebració del referèndum. Simultàniament, es va fer un acte de presentació similar a Madrid. Es preveia una campanya en dues fases: una primera de sensibilització pública al voltant del "contradecàleg" elaborat per les organitzacions pacifistes, que finalitzaria amb una jornada de mobilitzacions arreu de l'Estat, i una segona, en funció del compliment del compromís governamental de

¹⁹⁷ *El País*, 17.07.85.

¹⁹⁸ *El País*, 22.07.85, p. 15.

¹⁹⁹ *El País*, 20.08.85, p. 15 (secció "*Cataluña*").

²⁰⁰ *El País*, 08.09.85, p. 20.

²⁰¹ *El País*, 24.09.85, p. 19.

²⁰² *El País*, 23.07.85, p. 13.

celebrar la consulta popular el març de 1986, en la qual es preveia fer una gran manifestació unitària a Madrid en aquelles dates²⁰³.

(G). FASE 7 (ASCENDENT). OCTUBRE DE 1985-MARÇ DE 1986

La represa de les mobilitzacions pacifistes

A la tornada de l'estiu, es reinicien les protestes. El 14 d'octubre Carlos Otamendi, portaveu de la CEOP, va anunciar la convocatòria de diferents mobilitzacions, entre aquestes, s'inclouïa una gran manifestació unitària el 16 de febrer a Madrid, en la qual s'intentaria aplegar més d'un milió de persones²⁰⁴.

El 9 de novembre, i per a preparar la manifestació que s'havia de celebrar el dia següent, es va realitzar una cursa popular per relleus des de diversos pobles madrilenys fins a la capital, en la qual els participants portaven "torxes de la pau". Posteriorment, hi hagué una concentració de la plaça de Cibeles, a la qual assistiren unes 2.500 persones²⁰⁵.

A l'endemà es varen celebrar manifestacions a les principals ciutats de l'Estat. Considerem les realitzades a Barcelona i Madrid com la onzena i dotzena *accions col·lectives de masses* del període. A Barcelona participaren en l'acte entre 40.000 i 50.000 persones, segons el diari, amb representacions de tots els partits de l'esquerra parlamentària i extraparlamentària, amb l'excepció del PSC. La manifestació va transcórrer entre la plaça Universitat i la plaça Catalunya. Prèviament s'havien format al llarg de prop d'un quilòmetre i mig de la Gran Via les lletres amb el text "OTAN no, bases fora; Neutralitat i Referèndum". El lema més corejat de la marxa, que comptà amb la presència de gegants que reproduïen a Felipe González i Ronald Reagan i figures al·lússives als míssils, fou, precisament "OTAN no, bases fora". Al final de l'acte es clavaren nombroses creus blanques a la gespa de la plaça Catalunya i es llençà un globus del qual penjava una senyera amb el lema "Sortim de l'OTAN". Gabriela Serra intervení com a oradora en representació de l'organització convocant, la CDDT, i es llegí el manifest "10 raons per ser neutrals", contradecàleg confeccionat per les organitzacions pacifistes. A Madrid hi assistiren entre 500.000 (segons els organitzadors) i 15.000 persones (segons la policia). L'acte comptà amb la presència de personalitats com Imanol Arias, Ana Belén, Pastora Vega, Víctor Manuel o Antonio Gala. Les manifestacions a les tres capitals basques varen aplegar unes 10.000 persones, destacant el fet que a Bilbao hi hagué dues manifestacions diferents²⁰⁶.

El dia 14 el diari informava que la Coordinadora de Grups Pacifistes de Badalona havia organitzat per a aquella nit un "bocata pacifista" al carrer, per a protestar contra la concessió al primer ministre suec, el socialdemòcrata Olof Palme, del premi per la pau de l'ajuntament badaloní, ja que els col·lectius locals pretenien que aquest fos lliurat al líder de la resistència sud-africana, Nelson Mandela. El sopar popular s'havia de realitzar de forma paral·lela a la celebració de l'acte de concessió²⁰⁷.

El cap de setmana del 23 i 25 de novembre se celebrà a Saragossa una nova assemblea de la CEOP, amb l'assistència de 120 representants de 66 organitzacions i col·lectius de tot

²⁰³ *El País*, 21.09.85, p. 18.

²⁰⁴ *El País*, 15.10.85, p. 14.

²⁰⁵ *El País*, 10.11.85, p. 17.

²⁰⁶ *El País*, 11.11.85, pàgs. 1 i 15.

²⁰⁷ *El País*, 14.11.85, p. 22 (secció "Cataluña"); vegi's també l'edició del 15.11.85, p. 21 (secció "Cataluña").

l'Estat. A la trobada es va concretar el calendari de mobilitzacions pels propers mesos²⁰⁸. El 4 de desembre un portaveu de la *Coordinadora* va fer pública la convocatòria d'una vaga de fam entre els dies 10 i 17 d'aquell mes, per a exigir la fixació definitiva de la data del referèndum i protestar per la suspensió del debat parlamentari sobre política de defensa, que el govern havia anunciat inicialment per al 17 de desembre, per ajornar-lo després fins el 4 de febrer. El dejuni es realitzaria de forma paral·lela a Barcelona, Madrid, València, Alacant, Múrcia, Tarragona, Albacete, Saragossa i Valladolid. A Barcelona es preveia la participació de 15 persones, membres de diversos col·lectius²⁰⁹.

El 10 de desembre unes 150 persones d'arreu de l'Estat iniciaren l'anunciada "vaga de fam per la pau" d'una setmana²¹⁰. Quatre dies després el diari informava que col·lectius de 10 ciutats realitzarien un dejuni de 24 hores en suport dels vaguistes de fam²¹¹. El dia 17 la CEOP donava per tancada la vaga, amb una conferència de premsa del seu portaveu, Carlos Otamendi. A l'acció varen participar unes 200 persones de forma permanent, més unes 1.000 més en dejunis de suport a 32 ciutats diferents, durant el cap de setmana del 14 i 15 de setembre²¹². El mateix dia unes 1.000 persones, segons l'ajuntament, participaren en una manifestació anti-OTAN a Barcelona. La marxa va transcórrer entre el carrer Fontanella i la plaça de Sant Jaume²¹³.

El 2 de gener de 1986 unes 200 persones es varen concentrar a la plaça Mayor de Madrid, a les immediacions de la seu del ministeri d'exteriors, per a protestar per la presència a l'edifici del secretari general de l'OTAN, lord Carrington, que es trobava fent una visita oficial a les autoritats espanyoles. La concentració es va celebrar malgrat que el ministeri de l'interior havia prohibit a darrera hora una manifestació convocada per la *Comisión anti-OTAN* i la CEOP, i que la policia havia acordonat totalment la zona. Alguns dels crits que corejaren els concentrats foren: "*OTAN no, bases fuera*", "*La ley de extranjería para los yanquis de la OTAN*", "*Así y ni un paso atrás: el referéndum lo vamos a ganar*", "*Felipe, marrano; te has vuelto americano*", etc. El secretariat confederal de CCOO va fer pública una nota aquell mateix dia en la qual es considerava "no grata" la visita del polític britànic²¹⁴.

El dia 13 d'aquell mes el diari va publicar la primera part d'un article de Rafael Grasa, membre de la comissió de portaveus de la CEOP, en el qual criticava l'estratègia confusionista del govern del PSOE al voltant del referèndum²¹⁵. El 23 els portaveus de la CEOP Carlos Otamendi, Lucía García i Mercedes Pardo, van informar en una roda de premsa del calendari d'actes previstos als propers mesos. Es preveïen accions a totes les capitals de província el 4 de febrer, coincidint amb l'inici del debat sobre política de seguretat i exteriors al congrés, i una gran marxa a Madrid el 23 de febrer²¹⁶.

El dia 31 el diari informava de la convocatòria, per part de les Comissions per la Pau i la Llibertat de Catalunya, integrades a la CDDT, d'una concentració pel diumenge següent (dia 2 de febrer) davant del palau de la Generalitat, per tal de recollir els telegrams adreçats al president del congrés dels diputats per demanar un referèndum clar i vinculant. Es tractava de l'acte que tancava una campanya de tramesses de telegrams organitzada per les

²⁰⁸ *El País*, 25.11.85, p. 19.

²⁰⁹ *El País*, 05.12.85, p. 18 (secció "*Cataluña*").

²¹⁰ *El País*, 11.12.85, p. 14.

²¹¹ *El País*, 14.12.85, p. 17.

²¹² *El País*, 18.12.85, p. 13.

²¹³ *El País*, 18.12.85, p. 19 (secció "*Cataluña*").

²¹⁴ *El País*, 03.01.86, p. 12.

²¹⁵ *El País*, 13.01.86, p. 12; la segona part de l'article es va publicar a l'edició del 14.01.86, p. 14.

²¹⁶ *El País*, 23.01.86, p. 14.

Comissions des de feia tres mesos. També es feia ressò dels actes convocats pel dia 16 per la CDDT²¹⁷. El dia 2 es va celebrar l'acte de recollida de telegrams a la plaça Sant Jaume, organitzat per les CPL catalanes. El nombre total de telegrams recollits durant tota la campanya va ser de més de 10.000, cadascun dels quals constava de cinc signatures. Al llarg de l'acte es va llegir un comunicat, per boca de Ferran Garcia Faira, en el qual es rebutjava el text proposat pel govern per al referèndum. També hi hagué intervencions dels portaveus de les CPL, Jordi Colell i Manuel Garcia²¹⁸.

Noves accions dins del camp socialdemòcrata

El 14 d'octubre el diari informava de la presentació pública d'un document promogut per l'MPDL (organització vinculada al PSOE i dirigida per la senadora Francisca Sauquillo) que, sota el títol "*Oportunidades para la paz*", es posicionava contra la política de blocs i demanava la celebració del referèndum sobre la permanència a l'OTAN. Entre els signants hi havia dirigents d'UGT, JJSS i càrrecs públics del PSOE²¹⁹. El 18 de novembre unes 1.000 persones, convocades novament per l'MPDL, varen realitzar una cadena humana a Madrid, entre les ambaixades de la URSS i dels EUA, tot coincidint amb l'inici de la cimera Reagan-Gorbtxov de Ginebra. També es va lliurar un "missatge de pau" en cadascuna de les seues diplomàtiques²²⁰. El dia 24 de febrer el diari publicarà un article de Francisca Sauquillo posicionant-se a favor de la sortida de l'OTAN, però afimant –ahora-, que la seva organització acceptaria els resultats de la consulta si aquests fossin favorables al "Sí"²²¹.

El dia 26 el diari informava que 52 alcaldes i regidors de les comarques de Tarragona havien subscrit un manifest en contra de la permanència a l'OTAN, tot anunciant que votarien "No" al referèndum. Entre els signants hi havia càrrecs electes de CiU, PSC, ERC i PSUC²²². El dia 1 de març es va realitzar als locals dels caputxins de Sarrià una assemblea d'alcaldes i regidors de municipis catalans. Hi assistiren uns 200 alcaldes, que varen subscriure un manifest contra l'OTAN a títol personal. La convocatòria s'havia realitzat al marge dels aparells dels partits i hi assistiren càrrecs electes del PSC, PSUC, ERC, CiU i ENC.

La represa de les accions del PCE, CCOO i la "Plataforma Cívica"

El 26 d'octubre el portaveu del PCE, Enrique Curiel, anunciava en una conferència de premsa la campanya del partit contra la permanència d'Espanya a l'OTAN, en la qual aquest havia d'esmerçar entre 45 i 50 milions de pessetes²²³. Quatre dies després el diari informava que la recentment constituïda *Plataforma Cívica por la Salida de España de la OTAN* realitzaria tot un seguit d'accions durant i després del debat parlamentari del mes de desembre, entre aquestes, quatre manifestacions i diverses "cassolades", a més de donar suport a la jornada de mobilitzacions convocada per la CEOP pel dia 10 de novembre²²⁴.

El 5 de desembre la *Mesa*, que aviat es dissoldria –en quedar la major part dels seus membres, amb el PCE al capdavant, integrats a la nova *Plataforma*- va presentar en públic un document signat per 80²²⁵ personalitats de la política, artistes i intel·lectuals, en el qual

²¹⁷ El País, 31.01.86, p. 21 (secció "Cataluña").

²¹⁸ El País, 03.02.86, p. 19 (secció "Cataluña").

²¹⁹ El País, 14.10.85, p. 1.

²²⁰ El País, 20.11.85, p. 5.

²²¹ El País, 24.02.86, p. 18.

²²² El País, 26.02.86, p. 14.

²²³ El País, 27.10.85, p. 13.

²²⁴ El País, 30.10.85, p. 14.

²²⁵ Segons l'edició del 06/12/85. Segons la del dia següent, el nombre de signants era 67.

s'exigia que el referèndum es cenyís a la qüestió de la permanència o no a l'OTAN i no esdevingués un plebiscit al voltant de la política exterior del PSOE, tal com pretenia fer el govern. Entre els signants es trobaven Adolfo Suárez, Dolores Ibárruri, Gerardo Iglesias, Juan María Bandrés, José María Mohedano, Ramón Tamames, Julio Anguita, etc²²⁶. El dia 21 d'aquell mes el vicesecretari general del PCE, Enrique Curiel, explicava en una conferència de premsa la campanya del partit per demanar la sortida de l'OTAN, però sense especificar les accions que es durien a terme. Segons va afirmar, la campanya no s'adreçaria contra la política del govern del PSOE, que no hauria de dimitir si perdés el referèndum –segons va dir-sinó, simplement, denunciar el tractat de Washington²²⁷.

El 23 de gener el portaveu del PCE, Andreu Claret, va donar suport públicament a les crítiques de la CEOP respecte el tractament tendencios i manipulador que TVE estava fent de la qüestió de l'OTAN i del referèndum²²⁸. Quatre dies després el diari publicava un article del president de la *Federación Progresista*, Ramón Tamames, amb l'explícit títol de “10 razones para salir de la Alianza Atlántica”²²⁹. El dia 29 el secretari general de CCOO, Marcelino Camacho, va presentar públicament la campanya del sindicat de cara al referèndum, tot informant que s'havia fet arribar una carta signada per 4.000 delegats sindicals al president de govern, Felipe González, tot manifestant-li la seva postura contrària a la permanència. La campanya sindical havia de tenir dues vessants: d'una banda, la participació en les mobilitzacions unitàries que es realitzessin, de l'altra, un seguit d'actes als centres de treball per a portar a les empreses les raons del “No”. El mateix dia es va presentar públicament la *Plataforma Cívica* a la facultat de dret de l'Autònoma de Madrid. L'acte comptà amb la presència d'Enrique Curiel (PCE), Ramón Tamames (*Federación Progresista*) i Alonso Puerta (PASOC)²³⁰.

Les protestes durant el debat parlamentari sobre política d'exteriors

El 3 de febrer, en vísperes de l'inici del debat sobre política d'exteriors al congrés, i de la jornada de mobilitzacions convocada per la CEOP, centenars de veïns del barri madrileny de Vallecas es varen concentrar en les immediacions de la junta de districte per reclamar la sortida de l'OTAN²³¹. El mateix dia la *Mesa* va presentar públicament una declaració de 10 punts en la qual, entre altres aspectes, es reclamava que al decret de convocatòria del referèndum s'incloués el seu caràcter vinculant²³².

També aquell dia 4 es va realitzar una concentració amb torxes a la plaça de Santa Ana de Madrid, on confluien quatre columnes que havien partit de diferents punts del centre la ciutat. A l'acció, convocada per la CEOP i la *Plataforma Cívica*, hi participaren diversos milers de persones, però el diari no especifica el nombre exacte. Es desenvolupà sense incidents, tot i que en alguns punts hi va haver moments de tensió amb els antiavalots. Al final de l'acte, l'excomandant Luis Otero va llegir un comunicat en el qual es rebutjava la permanència a l'OTAN. D'entre els assistents, el diari destaca la presència de Gerardo Iglesias (PCE), Marcelino Camacho (CCOO) i José Antonio Martín Pallín (APDH). Per la nit se celebrà un debat sobre l'OTAN a l'Ateneo de Madrid, que comptà amb l'assistència d'unes 300 persones. Hi participà, entre altres, el portaveu de la CEOP, Carlos Otamendi. Aquell

²²⁶ *El País*, 06.12.85, p. 13; vege's també l'edició del 07.12.85, p. 14.

²²⁷ *El País*, 21.12.85.

²²⁸ *El País*, 23.01.86, p. 14.

²²⁹ *El País*, 27.01.86, p. 16.

²³⁰ *El País*, 30.01.86, p. 14.

²³¹ *El País*, 04.02.86, p. 1.

²³² *El País*, 04.02.86, p. 16.

mateix dia, dirigents i militants del PSUC van repartir uns 10.000 tríptics en els quals s'explicava la postura del partit contrària a la permanència a l'OTAN, en diversos punts del centre de Barcelona. Per la tarda, grups d'entre 100 i 200 manifestants es concentraren davant de les seus del PSC, CDC i AP a la capital catalana, tot encadenant-se i tallant el trànsit²³³.

El dia 5 un grup de 26 objectors de consciència es varen manifestar davant del congrés dels diputats a Madrid, tot portant cartells amb missatges anti-OTAN. Els manifestants foren detinguts per la policia. El mateix dia la *Plataforma Cívica* va organitzar un “debat paral·lel” en un cinema de Madrid, amb la participació de representants de CCOO, PCEml, PCE, PASOC, APDH, *Justícia y Paz*, *Federación Progresista*, IR, el PH, i l'assistència d'unes 1.600 persones. En el decurs del debat, l'escriptor Francisco Umbral, que exercia de moderador, juntament amb José Luís Balbín, va llegir un comunicat a favor de la pau²³⁴.

L'esprint final abans del referèndum

El dia 11 de febrer els portaveus de la *Comisión anti-OTAN*, Carlos Otamendi i Manuel Garí, van presentar públicament els resultats d'una enquesta d'intenció de vot al referèndum, que aquest col·lectiu havia encarregat a una empresa de sondeigs. Segons aquesta enquesta el 50,6% del cens madrileny votaria “No” en la consulta²³⁵. Quatre dies més tard el diari es feia ressò de la cadena humana convocada pel dia següent per la CDDT a Barcelona sota el lema “Catalunya diu no a l'OTAN”, així de com l'autorització d'aquesta per part de la junta electoral central²³⁶. El mateix dia 15 la CEOP va anunciar la interposició d'una querrela criminal contra el dirigent del PSOE Guillermo Galeote, que dies enrere havia fet unes declaracions públiques en les quals atribuïa simpaties vers ETA al portaveu de la *Coordinadora*, Carlos Otamendi²³⁷.

El dia 16 entre 65.000 (segons l'Ajuntament) i 200.000 persones (segons els organitzadors) van participar en la cadena humana convocada a Barcelona per la CDDT. Aquesta constitueix la tretzena *acció col·lectiva de masses* del període. La cadena va cobrir una extensió de 22 quilòmetres, des de la plaça Lluçmajor fins a Sants i de la Diagonal fins al port. Tres gegants representant Felipe González (vestit de núvia), Ronald Reagan (de guerrer) i Jordi Pujol (caracteritzat d'oncle Sam) van acompanyar els manifestants. Posteriorment, part dels participants es varen concentrar a la plaça de la Catedral, enfront del consolat dels EUA, on es va llegir el comunicat final de l'acte. Alguns dels manifestants van destrossar les llunes de la porta de l'edifici, tot intentant penetrar en aquest. La policia va carregar amb violència detenint vuit persones.

El mateix dia es va celebrar en un cinema madrileny un acte amb intel·lectuals, professionals i artistes, organitzat per la CPL, que comptà amb l'assistència d'unes 1.500 persones. En l'acte hi hagué una representació satírica i intervencions de diverses personalitats. Altres manifestacions celebrades aquell dia foren les de Tarragona (6.000 persones) i Girona (2.500). La manifestació que s'havia convocat a Lleida va ser prohibida per la junta electoral central, i no se celebrà. En canvi, 300 persones feren una “sentada” de protesta davant l'ajuntament de la capital del Segrià. A Bilbao hi hagué una concentració d'unes 2.000-3.000 persones, en el decurs de la qual es repartiren exemplars d'un manifest on es criticava el tractament informatiu que estava fent TVE del referèndum. Unes 2.000

²³³ *El País*, 05.02.86, p. 14 (secció “Cataluña”).

²³⁴ *El País*, 06.02.86, p. 14.

²³⁵ *El País*, 12.02.86, p. 15.

²³⁶ *El País*, 15.02.86, p. 16.

²³⁷ *El País*, 16.02.86, p. 16.

persones es manifestaren a Alacant i 4.500 a Valladolid. A Saragossa es realitzà una concentració el dia abans, amb la presència d'uns 1.000 manifestants. El diari també informava d'un acte de la *Comisión Anti-OTAN* a Lozoyuela (Madrid), el qual fou boicotejat per grups de partidaris a l'OTAN, que tallaren el subministrament elèctric de l'edifici on aquest s'estava realitzant²³⁸.

El dia 18 la *Plataforma* va fer públic un manifest contra la permanència a l'OTAN signat per prop d'uns 100 professionals, artistes i intel·lectuals, entre els quals es trobaven José María Mohedano, José Luís Balbín, Basilio Martín Patino, Francisco Umbral, Carmen Martín Gaité, Carlos Castilla del Pino, Moncho Alpuente, i altres²³⁹. El mateix dia el diari va publicar un article de Manolo Garí i José Luís Pérez Herrero (membres de la *Comisión anti-OTAN* i la CEOP), denunciant la manipulació del govern al voltant del referèndum i exposant les raons del "No". En el text afirmaven que “[e]l referéndum se va a celebrar. No es el prometido para salir de la OTAN; al contrario, se nos plantea permanecer, pero se nos permite decir no. Su celebración es la primera victoria del movimiento pacifista, porque el Gobierno pronto olvidó las promesas electorales que le dieron el triunfo y ha estado dudando si convocarlo. La tenacidad, la firmeza y la unidad en la movilización de millones de ciudadanos han impuesto la convocatoria. Es un triunfo de la paz.”²⁴⁰

El dia 19 el diari informava que el PSUC havia començat a distribuir cartells amb el text “Quin camí vols? OTAN o pau?”²⁴¹. Aquell mateix dia el secretari general dels comunistes catalans, Antoni Gutiérrez Díaz, va presentar en una conferència de premsa la campanya del seu partit, en la qual es feia servir com a lema el títol de la cançó de Raimon “Diguem no”²⁴². El dia 20 varen ser els portaveus de la CEOP els que van presentar en una conferència de premsa la marxa contra la permanència que s'havia de celebrar el diumenge 23 a Madrid. En aquest acte Carlos Otamendi va afirmar que “la salida de la OTAN abriría la puerta a una campaña para el desmantelamiento de las bases.”²⁴³ El mateix dia el diari publicava un article del president de Justícia i Pau, Joan Gomis, en el qual s'afirmava que els sectors més dinàmics del catolicisme espanyol estaven posicionats amb el "No" a la permanència²⁴⁴.

El dia següent es va celebrar en un hotel de Madrid una assemblea anti-OTAN organitzada per la *Plataforma*. L'acte comptà amb la presència d'uns 2.500 professionals, intel·lectuals i artistes, entre els quals el diari destacava Jaime Miralles, Pere Portabella, Carlos Tena, Basilio Martín Patino, Maria del Mar Bonet, Juan Diego, José Manuel Caballero Bonald i Montserrat Roig. L'acte va ser retransmès en vídeo i seguit per 500 persones al carrer, entre les quals es trobaven Ana Belén, Víctor Manuel, José Luis Garcí i Cristina Almeida. En el decurs de l'acte Juan José Rodríguez Ugarte, president de *Justicia y Paz* va donar lectura a un manifest²⁴⁵. El dia 22 la *Plataforma* va denunciar públicament la detenció de dos joves a Alacant, que es trobaven enganxant cartells contra l'OTAN pels carrers. D'altra banda, el mateix dia es va fer públic un manifest contra l'OTAN i a favor de la pau i el desarmament, subscrit per uns 400 treballadors dels mitjans de comunicació de Catalunya,

²³⁸ *El País*, 17.02.86, p. 13.

²³⁹ *El País*, 19.02.86, p. 15. Val a dir que a la secció “*Cartas al director*” de l'edició del 20.02.86 es publicaren rèpliques d'alguns dels suposats signants (Luis García Berlanga i José Agustín Goytisolo), negant haver donat suport al manifest, tal com el diari havia dit.

²⁴⁰ *El País*, 18.02.86, p. 16.

²⁴¹ *El País*, 19.02.86, p. 15.

²⁴² *El País*, 20.02.86, p. 17.

²⁴³ *El País*, 12.02.86, p. 15.

²⁴⁴ *El País*, 20.02.86, p. 21.

²⁴⁵ *El País*, 22.02.86, p. 15.

entre els quals hi havia Miquel de Moragas, Enric Calpena, Àngels Barceló, Montserrat Roig, Núria Ribó, i altres²⁴⁶. També aquell dia el diari va publicar un article del coordinador de l'assemblea d'intel·lectuals i professionals de la *Plataforma*, Antonio Elorza, en el qual s'argumentava en favor de la opció del "No" i es criticava la teoria del "vot de càstig" defensada pel govern²⁴⁷.

El dia 23 entre 800.000 (segons els organitzadors), 250.000 (segons *Europa Press*), 200.000 (segons *France Press*) i 120.000 persones (segons el govern civil) es varen manifestar a Madrid convocats per la CEOP, sota el lema "*Por la neutralidad, OTAN no, bases fuera*". La marxa constitueix la catorzena *acció col·lectiva de masses* del període. Aquesta, que comptava amb el suport d'un bon grapat d'entitats ciutadanes i organitzacions polítiques, es va iniciar a la glorieta de San Bernardo, amb el simbòlic llençament d'un colom de la pau, i va finalitzar a la plaça de Colón, on es va llegir un comunicat, per boca de Rafael Grasa, en el qual es criticaven els termes en què estava redactada la pregunta del referèndum. Abans de Grasa, va intervenir E. P. Thompson (END), tot transmetent el suport dels pacifistes europeus a la opció del "No". Després de llegir el manifest, l'acte es tancà amb una cantada del "*Canto a la libertad*", de José Antonio Labordeta. El diari destacava la presència a la manifestació de representants del PCE, PCPE, MUC, PH, CNT, ARDE, LCR, MC, *Cristianos por la Paz* i, en especial, d'un grup de 50 militants històrics del PSOE, que duïen una pancarta amb el text "*Socialistas del PSOE, por la paz, no a la OTAN*". A la marxa desfilaren xarangues, persones disfressades, ninots representant Reagan i González, etc. Hi hagué alguns moments de tensió al pas de la manifestació per la seu d'AP, fortament protegida per la policia, que desplegué una barrera de protecció al davant, amb diversos autocars. No es produïren incidents, tot i que alguns manifestants es dedicaren a encartellar i guixar els autocars de la policia, incloent-hi una pintada amb el text "*Gora ETA*". D'altra banda, aquell mateix dia es manifestaren 3.000 persones a Tenerife, convocades per diversos col·lectius locals. Durant la marxa els participants varen cantar "*No a la OTAN*" tot fent servir la música d'alguns temes de carnaval²⁴⁸. Dos dies més tard la CEOP va denunciar públicament la retirada de cartells demanant el "No" al referèndum, per part dels serveis de neteja de l'ajuntament de Madrid²⁴⁹.

El dia 27 el diari informava que la *Plataforma* i la CEOP organitzarien el diumenge 9 de març un acte conjunt per a tancar la campanya del referèndum a la ciutat universitària de Madrid, el mateix lloc on, el novembre de 1981, s'havia celebrat una concentració per a protestar contra la decisió del govern de la UCD de tirar endavant l'ingrés a l'OTAN. Es volia que l'acte comptés amb la presència a l'escenari de les mateixes personalitats que havien participat el 1981, i es deixarien buides les dues cadires que aleshores ocuparen Felipe González i Alfonso Guerra, com representants del PSOE en l'acte²⁵⁰. També el 27, Gert Bastian i Petra Kelly, dirigents de *die Grünen*, varen presentar públicament a Madrid un document signat per 13 exgenerals europeus (de països membres de l'OTAN com la RFA, Holanda, el Regne Unit, Portugal, Itàlia, França i Grècia), en el qual es demanava el vot pel "No" al referèndum sobre la permanència. Kelly va acusar González, en la seva intervenció, de fer servir arguments intolerables i d'enganyar al poble espanyol, tot presentant als informadors un informe del Pentàgon amb un pla per a instal·lar 32 míssils nuclears a Espanya en cas de crisi. El mateix dia es va realitzar un acte informatiu a les dependències de l'Institut d'Estadística de Madrid, que comptà amb les intervencions de Ramón Tamames i

²⁴⁶ *El País*, 23.02.86, p. 17.

²⁴⁷ *El País*, 22.02.86, p. 18.

²⁴⁸ *El País*, 24.02.86, pàgs. 1, 13 i 14. La manifestació de Madrid es considera una *acció col·lectiva de masses*.

²⁴⁹ *El País*, 26.02.86, p. 18.

²⁵⁰ *El País*, 27.02.86, p. 16.

Nicolás Sartorius (*Plataforma Cívica*) i de Manuel Garí (*Comisión anti-OTAN*), i l'assistència d'unes 300 persones²⁵¹.

Aquell dia el diari va publicar un article del secretari general del PCE, Gerardo Iglesias, en el qual, sota el títol “Tecnología, Europa y soberanía”, criticava l'estratègia d'integració política i militar a Europa del govern del PSOE, tot afirmant: “..., España, en su ingreso en Europa, puede de una parte intentar su incorporación a las alternativas neutralistas, al tiempo que preconizar avances en el replanteamiento de la dialéctica Norte-Sur. En ningún caso parece justificado el pensar que la posición, tanto histórica como geográfica y lingüística de España no permite otra política exterior que la practicada hace muchos años por nuestros gobernantes: la entrega, sin reservas, a la dependencia norteamericana”²⁵².

El dia 28 es va realitzar un míting a Sevilla, organitzat per la *Plataforma de Andalucía para la Salida de España de la OTAN*, al qual assistiren unes 4.000 persones. Realitzaren intervencions l'escriptor Antonio Gala (president de la *Plataforma Cívica*), l'actriu María Asquerino, i altres. Al llarg de l'acte es va donar lectura a un manifest signat per diverses entitats ciutadanes, organitzacions polítiques i personalitats andaluses a títol individual. També aquell dia es va anunciar la celebració d'una assemblea el dilluns dia 3 al Teatre Lliure de Barcelona, per a presentar públicament el manifest “Per la sortida de l'OTAN”, subscrit per uns 350 intel·lectuals i artistes catalans, entre els quals el diari destacava a Antoni Maria Badia i Margarit, Josep Benet, Francesc Betriu, Miquel Martí i Pol, Raimon, Marina Rossell, Maria del Mar Bonet, Montserrat Roig, Antoni Tàpies, i altres. El diari informava també de la convocatòria per a aquell dia d'una assemblea d'alcaldes i regidors de tota Catalunya per a manifestar-se públicament contra la permanència a l'OTAN. D'altra banda, la *Plataforma Cívica* va presentar a la junta electoral central una protesta formal per la manca de neutralitat de la campanya institucional sobre el referèndum, tot queixant-se del contingut d'un fulletó enviat als ciutadans on, sota el títol “*Información institucional. La Alianza Atlántica*”, s'induia al vot del “Sí” a la consulta²⁵³. També aquell dia els portaveus de la CDDT (Josefina Rubio, Rafael Grasa i Gabriela Serra) varen criticar l'“excés de zel” de les brigades municipals de neteja de Barcelona i Badalona (municipis governats pel PSC) a l'hora de retirar propaganda anti-OTAN del carrer, així com les dificultats que se'ls posaven per a fer ús de locals municipals²⁵⁴.

L'1 de març es va realitzar una festa al recinte del Poble Espanyol de Barcelona, amb el nom “12 hores sense OTAN es noten”, a la qual actuaren diversos grups musicals catalans i bascos i hi assistiren entre 20.000 i 25.000 persones²⁵⁵. El dia 2 la CNT-AIT va fer un míting per a protestar contra el militarisme, la FAGC es va pronunciar públicament en contra de la permanència, i les JSC van començar a distribuir els primers cartells demanant el vot negatiu al referèndum. A Santurce (Euskadi), es va celebrar un míting organitzat per EE, en el decurs del qual hi va haver intervencions de l'exmilitant de la UMD i excomandant de l'exèrcit, Luis Otero, i del secretari general del partit basc, Kepa Aulestia. EE també va celebrar un altre míting a Sestao, on intervingué el diputat a corts Juan María Bandrés. Per la seva part, el dissabte anterior *Herri Batasuna* havia realitzat mítings per demanar el vot pel “No” a Sant Sebastià i Pamplona. Al primer acte varen intervenir Álvaro Reizabal i Txomin Ziluaga i, al

²⁵¹ *El País*, 28.02.86, p. 15.

²⁵² *El País*, 27.02.86, p. 19.

²⁵³ *El País*, 01.03.86, p. 17.

²⁵⁴ *El País*, 01.03.86, p. 16.

²⁵⁵ *El País*, 02.03.86, p. 16; vegi's també l'edició del 03.03.86, p. 15.

segon, Jon Idigoras. A València hi va haver un míting de la *Plataforma*, en el qual varen intervenir Antonio Gala i Gerardo Iglesias²⁵⁶.

El dia 3 es va realitzar un acte a Barcelona on es presentà un manifest anti-OTAN signat per 650 personalitats catalanes, a més d'un altre text similar remès per la Unió Progressista de Fiscals. En l'acte varen intervenir Josep Fontana, Joan Gomis (*Justícia i Pau*), Feliu Formosa i Núria Pompeia²⁵⁷. A l'endemà es va presentar a Madrid un text de l'*Asamblea de Mujeres para la Salida de España de la OTAN*, en el qual se sol·licitava el vot negatiu al referèndum. El manifest, que havia estat subscrit per 150 personalitats, destacava que la continuïtat a l'OTAN suposaria "*un recorte brutal de los presupuestos destinados a servicios sociales para la mujer, ...*" El mateix dia el secretari general de CCOO, Marcelino Camacho va manifestar públicament a València que el triomf del "No" al referèndum seria molt positiu i necessari per a "*asegurar la paz, el empleo, la neutralidad de España, el fin del comercio de armas y la disolución de los bloques.*"²⁵⁸ També es va publicar un article al diari del membre de la comissió de portaveus de la CEOP Carlos Otamendi, en el qual es criticaven els esforços del govern per demostrar les bondats de l'OTAN i es defensava l'opció del "No" per a avançar vers una política de neutralitat activa²⁵⁹.

El dia 5 la *Comisión Pro Libertad de Expresión* va denunciar públicament l'existència de pressions per part del PSOE per a evitar que se celebrés un festival per la pau que estava previst pel dia 6 al pavelló esportiu del Real Madrid, i que finalment es va haver de suspendre, en negar-se el club a cedir les instal·lacions²⁶⁰. A l'endemà, el militant de la Crida a la Solidaritat Josep Maria Llansà, va aconseguir passar tots els filtres i introduir-se en un sopar-col·loqui de Felipe González organitzat per l'Associació de la Premsa de Barcelona. En finalitzar la intervenció del president de govern, Llançà, que es trobava en una taula situat a cinc metres d'ell, va començar a dir-li que no era persona grata a Catalunya, que havia vingut per a demanar el "Sí" al referèndum i que l'exèrcit espanyol era una força estrangera d'ocupació. Un altre militant de la Crida va lliurar al primer secretari del PSC, Raimon Obiols, el text que havia llegit Llansà. Unes 400 persones, pacifistes i militants de la Crida, s'havien concentrat davant l'hotel on se celebrava el col·loqui, tot proferint crits i insults quan es produí l'entrada de González i Obiols. Alguns dels crits que els llençaren foren: "El PSOE tortura i assassina", "Independència" o "Visca Terra Lliure". Finalitzat l'acte, alguns activistes varen llençar pedres contra el cotxe oficial de González, i tallaren el trànsit, per dispersar-se posteriorment quan la policia carregà contra ells. Abans del col·loqui, un manifestació anti-OTAN d'estudiants de secundària va provocar també talls de trànsit en els accessos de l'hotel²⁶¹. També aquell dia la *Plataforma* va organitzar un acte informatiu amb els miners del pou *Fondón* d'Hunosa, a Astúries. En aquest, el catedràtic de filosofia de la universitat d'Oviedo, Gustavo Bueno, va exposar les raons del "No"²⁶².

El dia 7 es va celebrar a Bilbao un acte informatiu organitzat pel *Manifiesto por la Soberanía Nacional* i la *Movida anti-OTAN*. En aquest es destacà que la victòria del "Sí" comportava limitar les possibilitats d'autogovern i accentuaria la militarització de la societat. Hi assistiren prop de 50 personalitats, entre les quals el diari destacava la presència de Bixente Larrea, Gabriel Ramos Uranga, David Morín, Tomás Tueros, Xabier Amuriza, i Francisco

²⁵⁶ El País, 03.03.86, p. 15.

²⁵⁷ El País, 04/03/86, p. 15.

²⁵⁸ El País, 05.03.86, p. 14.

²⁵⁹ El País, 04.03.86, p. 18.

²⁶⁰ El País, 06.03.86, p. 17.

²⁶¹ El País, 07.03.86.

²⁶² El País, 07.03.86, p. 17.

Letamendia²⁶³. També aquell dia es va celebrar un acte a l'*Ateneo* de Madrid, en el qual l'exgeneral i exsenador italià Nino Pasti i l'exalmirall portuguès Rosa Coutinho van demanar el vot pel "No" al referèndum. D'altra banda, la CEOP i la *Plataforma* van presentar en públic el seu acte-final de campanya a Madrid, un míting-festival al passeig de Camoens, que havia de comptar amb les actuacions de Víctor Manuel, Joaquín Sabina i Javier Krahe, entre altres, i l'assistència de Gert Bastian, Nino Pasti, Rosa Coutinho, Petra Kelly i Ken Coates (president de la *Bertrand Russell Foundation*). També es va fer públic un document favorable a la sortida de l'OTAN subscrit per *Justicia y Paz*, *Cristianos por el Socialismo* y el *Movimiento Apostólico Seglar*²⁶⁴.

El dia 9 entre 500.000 (segons els organitzadors) i més de 100.000 persones (segons el diari) es varen concentrar al míting-festival de la CEOP i la *Plataforma* celebrat al parc de l'Oeste de Madrid, tot ocupant els seus 9.000 metres quadrats de superfície. L'acte unitari suposava el tancament de la campanya de totes dues coordinadores de cara al referèndum, i constitueix la quinzena i darrera de les *accions col·lectives de masses* del període. Tal com s'havia anunciat, a la presidència de l'acte es varen deixar dues cadires buides amb els noms de González i Guerra, per a simbolitzar el canvi de postura del PSOE, que va ser present – com ja hem dit- en un acte celebrat el novembre de 1981 a la ciutat universitària de Madrid, per protestar contra l'ingrés a l'OTAN. També es va reproduir una gravació de la intervenció realitzada aleshores per l'ara president de govern. El festival, que durà més de quatre hores, va ser presentat pels actors Imanol Arias, Pastora Vega, José Sacristán i Juan Diego, i presidit –entre altres- per Gerardo Iglesias (PCE), Ramón Tamames (*Federación Progresista*), José Antonio Martín Pallín (APDH), Rafael Alberti, i Ignacio Gallego (PCPE). També hi eren presents nombrosos representants estrangers, com ara Petra Kelly, Ken Coates, Bruce Kent (CND) i altres. Entre les personalitats que realitzaren intervencions el diari destaca les d'Antonio Gala (*Plataforma Cívica*), Gerardo Iglesias (PCE), Marcelino Camacho (CCOO) i Carlos Otamendi (CEOP). Aquest darrer va afirmar que "[s]i salimos de la OTAN, proseguiremos con la campaña en contra de las bases y antes de dos años terminamos con el convenio bilateral con EEUU". Les actuacions múscals van córrer a càrrec de Miguel Ríos, Elisa Serna, Javier Krahe, Joaquín Sabina, i altres.

Aquell mateix dia es van realitzar també concentracions de protesta a Sevilla, València i Càdis. A la capital andalusa, 4.500 persones assistiren al míting que havien convocat la *Plataforma Cívica* i la CEOP al solar de la Maestranza. En aquest va intervenir el fundador de *die Grünen* Frank Schwalbaa-Hoth, el qual afirmà que "[v]uestro no a la OTAN ... no afectará solo a España sino a todos los países europeos. Y esto es así porque si venciera en el referéndum la postura en contra de la OTAN sería un acicate para que se propusieran en otros países nuevas consultas populares para salir de la Alianza." A Càdis 3.000 persones assistiren a la festa organitzada per una comissió anti-OTAN local. A València, 2.500 foren presents en un míting-festa que comptà amb les actuacions de Maria del Mar Bonet i Al Tall, i les intervencions de Carlos París, Javier Sádaba i Josep-Vicent Marquès. Finalment, a Santiago de Compostel·la es va realitzar una cadena humana a la qual partiparen entre 700 i 1.000 persones²⁶⁵.

També el dia 9 es va celebrar una festa-míting a Bilbao del *Manifiesto por la Soberanía Nacional*, la plataforma anti-OTAN de l'esquerra *abertzale*, que comptà amb l'assistència d'un es 5.000 persones. L'acte va ser la major concentració realitzada a Euskadi

²⁶³ *El País*, 08.03.86, p. 14.

²⁶⁴ *El País*, 08.03.86, p. 15.

²⁶⁵ *El País*, 10.03.86, p. 15. L'acte de Madrid es considera una acció col·lectiva de masses.

durant la campanya del referèndum. En aquest, Itziar Aizpurua (HB) va demanar el vot pel “No” i va sol·licitar que es votés en castellà, donada la previsible decisió de la junta electoral central de no permetre les paperetes en èuscar, i atribuint la crida del PNB a votar en aquesta llengua a una estratègia adreçada a aconseguir la nul·litat de bona part del vots emesos en contra de la permanència. A l’acte participaren també representants del *Sinn Féin*, de la *Comisión para una Costa Vasca No Nuclear*, del MIR xilè, i del Front d’Alliberament Nacional del Kurdistan. A Sant Sebastià unes 1.000 persones assistiren a un acte d’EE. A Vigo el BNG va celebrar un acte sota el lema “*Pola soberanía nacional, vota non á OTAN*”, en el qual interviniren Xosé Manuel Beiras i Bautista Álvarez (president de la UPG, partit majoritari dins del *Bloque*), i assistiren unes 400 persones²⁶⁶. El mateix dia uns 1.000 manifestants convocats per la Crida es varen concentrar davant l’estació nord-americana de radionavegació de Loran, a l’Estartit (Baix Empordà). Prop de 100 efectius armats de la guàrdia civil impediren l’accés dels concentrats a les instal·lacions. Aquests aconseguiren, però, llençar a l’interior de la base diversos objectes, com un míssil de cartró, una bandera blanca, una senyera i prop d’un miler de clavells vermells²⁶⁷.

El dia 10 es va realitzar una caravana de cotxes pels carrers de Madrid, convocada per la *Comisión anti-OTAN*. Els cotxes anaven guarnits amb cartells, banderes i propaganda on es demanava el vot pel “No” i finalitzaren la marxa al carrer Serrano, davant la seu de l’ambaixada dels EUA²⁶⁸. Aquell mateix dia es va publicar a les pàgines del diari un manifest signat per diverses entitats de treball social de Catalunya (Neó, El Ciri, Síntesis, Bruixola, Xatrac, Gresca al Barri, etc.) en el qual, sota el títol “Benestar social, sí; militarisme, no”, es demanava el vot negatiu al referèndum. En la mateixa pàgina apareixia un anunci de la Fundació per la Pau en el qual es convidava als ciutadans a actuar en el mateix sentit²⁶⁹. El dia 11, vigília del referèndum, el diari va publicar un article del secretari general d’EE, Kepa Aulestia, en el qual, sota el títol “*La Atlántica no es una alianza*”, criticava l’OTAN com a organització i feia una crida a votar “No” a la permanència²⁷⁰.

Altres accions del període

El dia 26 d’octubre unes 500 persones es varen concentrar a l’Explanada d’Alacant per a protestar contra la presència d’unitats navals de l’OTAN al port de la ciutat. En l’acte participaren representacions del PCE, UGT, ARDE, CNT, PSAN i altres²⁷¹. El dia 8 de desembre unes 200 dones varen participar a la manifestació convocada per les Dones Antimilitaristes del MOC (DOAN) a les Rambles de Barcelona. Les manifestants formaren una tela d’aranya amb fils de llana, que volia simbolitzar la unitat de les dones antimilitaristes, i realitzaren la marxa embolicades en ell²⁷². El dia 17 una coordinadora antimili integrada pel MOC i altres organitzacions va reivindicar l’autoria d’una tramessa de falses citacions d’incorporació a files adreçada a diversos polítics catalans, dins d’una campanya anomenada “acció espantapopes”. Entre els receptors de les missives hi havia el mateix ministre de defensa, Narcís Serra²⁷³. El 27 de gener unes 3.000 persones es varen manifestar a Tudela (Navarra) per a exigir el desmantellament del camp de tir de les Bardenas. Al llarg de la marxa es proferiren crits contra l’OTAN i de suport a ETA²⁷⁴.

²⁶⁶ *El País*, 10.03.86, p. 16.

²⁶⁷ *El País*, 10.03.86 (secció “Cataluña”).

²⁶⁸ *El País*, 11.03.86, p. 15.

²⁶⁹ *El País*, 10.03.86, p. 19.

²⁷⁰ *El País*, 11.03.86, p. 19.

²⁷¹ *El País*, 27.10.85, p. 13.

²⁷² *El País*, 09.12.85, p. 24, (secció “Cataluña”).

²⁷³ *El País*, 18.12.85, p. 10 (secció “Cataluña”).

²⁷⁴ *El País*, 27.01.86, p. 16.

4.4. La distribució geogràfica de les protestes

Tal com hem vist, foren les CCAA de Madrid i Catalunya els centres neuràlgics de les mobilitzacions contra la permanència. A la primera es registren tot al llarg del període 163 esdeveniments de protesta (el 44,9% del total), mentre que a la segona hi va haver 105 (28,9%). La seqüència a tots dos indrets és, però, diferent. Mentre que a Madrid el màxim es va produir a l'any 1985 (se'n realitzaren 73), a Catalunya el moment més intens fou el 1984 (n'hi hagué 49). També sembla haver un major grau d'innovació tàctica a Catalunya, on la ràtio entre les formes tàctiques observades i els esdeveniments de protesta registrats és superior a la de Madrid (1,6 respecte 1,3).

Figura 9.7. Esdeveniments de protesta. Distribució geogràfica. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL	Pes relatiu (%)
Andalusia	5	3	3	11	3,0%
Aragó	5	7	1	13	3,6%
Astúries	3	1	1	5	1,4%
Canàries	1	0	1	2	0,6%
Cantàbria	0	0	0	0	0,0%
Castella-La Manxa	0	0	0	0	0,0%
Castella-Lleó	18	1	1	20	5,5%
Catalunya	49	25	31	105	28,9%
Euskadi	5	6	9	20	5,5%
Extremadura	0	1	0	1	0,3%
Galícia	0	2	2	4	1,1%
Illes Balears	0	0	0	0	0,0%
La Rioja	1	1	0	2	0,6%
Madrid	42	73	48	163	44,9%
Múrcia	1	0	0	1	0,3%
Navarra	2	1	1	4	1,1%
País Valencià	3	5	4	12	3,3%
TOTAL EP	135	126	102	363	100,0%
Pes relatiu (%)	37,2%	34,7%	28,1%	100,0%	-

*Només recull les accions de gener fins a març.

Font: El País. Elaboració pròpia.

Figura 9.8. Formes tàctiques observades. Distribució geogràfica. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL	Pes relatiu (%)
Andalusia	6	3	4	13	2,6%
Aragó	8	11	1	20	4,0%
Astúries	3	1	4	8	1,6%
Canàries	1	0	0	1	0,2%
Cantàbria	0	0	0	0	0,0%
Castella-La Manxa	0	0	0	0	0,0%
Castella-Lleó	22	2	1	25	4,9%
Catalunya	78	44	42	164	32,4%
Euskadi	6	10	10	26	5,1%
Extremadura	0	1	0	1	0,2%
Galícia	0	3	2	5	1,0%
Illes Balears	0	0	0	0	0,0%
La Rioja	1	1	0	2	0,4%
Madrid	57	96	62	215	42,5%
Múrcia	3	0	0	3	0,6%
Navarra	4	1	1	6	1,2%
País Valencià	5	8	4	17	3,4%
TOTAL FTO	194	181	131	506	100,0%
Pes relatiu (%)	38,3%	35,8%	25,9%	1	-

*Només recull les accions de gener fins a març.

Font: El País. Elaboració pròpia.

Les altres zones de l'Estat on es produí un nivell important de mobilització foren Castella-Lleó i Euskadi, amb 20 esdeveniments de protesta a cadascuna d'aquestes zones (el 5,5% del total), seguides per l'Aragó, amb 13 (el 3,6%). En el cas de Castella-Lleó, els esdeveniments de protesta es concentren en la seva majoria (22) l'any 1984, en el qual –com ja hem explicat– es produí una intensa campanya en contra de la celebració a Valladolid del dia de les forces armades. En general, cal destacar la difusió geogràfica de les mobilitzacions antiatlantistes a la pràctica totalitat del territori de l'Estat. De les 13 CCAA, només hi ha tres (Cantàbria, Castella-La Manxa i les Illes Balears) en les quals no tenim registrat cap esdeveniment de protesta. Les dades ens indiquen una certa correlació entre la distribució territorial de les mobilitzacions i els posteriors resultats a les urnes.

No només els nivells de mobilització de la societat civil catalana i basca foren més importants que els de la resta de CCAA –amb l'única excepció de Madrid on, degut a la seva capitalitat, incideixen dinàmiques que van més enllà dels factors locals o regionals–, sinó que Catalunya i Euskadi foren els únics territoris de l'Estat, juntament amb les Canàries, on la població es pronuncià de forma majoritària a favor del “No” a la consulta. A Euskadi, especialment, les protestes al voltant del referèndum tingueren també un caràcter de reivindicació nacional, que queda ben explicat en el nom de la plataforma que constituïren les organitzacions de l'esquerra *abertzale* (HB, LAB, etc.) per a aquesta qüestió: *Manifiesto por la Soberanía Nacional*. Però també en l'eslògan de campanya que va fer servir la *Movida Anti-OTAN*, plataforma vinculada amb l'extrema esquerra basca (EMK, LKI, etc.), i que a banda de fer referència a una postura neutralista en el marc de la política de blocs, tenia inequívokes connotacions autodeterministes: “*Euskadi, soltera y sin compromiso.*”

4.5. Els repertoris de confrontació

La majoria dels esdeveniments registrats foren convencionals (164, el 45,2% del total) i demostratius (148, el 40,8%). Al llarg d'aquest temps només es varen registrar 41 esdeveniments de caràcter confrontacional (que representen el 11,3% del total). Pel que fa a aquests, però, cal observar que la majoria (22) es concentren el primer any de la sèrie

considerada, el 1984, i especialment el segon trimestre. Aquestes dades semblen congruents amb la tesi de Tarrow, segons la qual les accions de caràcter disruptiu –que impliquen, normalment, la participació de pocs activistes- proliferen als inicis dels cicles de protesta, per decaure més tard, sobretot quan es dona pas a un període d’acció col·lectiva de masses.

Figura 9.9. Esdeveniments de protesta. Distribució per tipus. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL	Pes relatiu (%)
Convencionals	51	62	51	164	45,2%
Democràcia directa	5	4	0	9	2,5%
Demostratius	56	50	42	148	40,8%
Confrontacionals	22	10	9	41	11,3%
Violència	1	0	0	1	0,3%
TOTAL EP	135	126	102	363	100,0%
Pes relatiu (%)	37,2%	34,7%	28,1%	100,0%	-

*Només recull les accions de gener fins a març.

Font: El País. Elaboració pròpia.

Figura 9.10. Formes tàctiques observades. Distribució per tipus. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL	Pes relatiu (%)
Convencionals	74	74	63	211	41,7%
Democràcia directa	7	4	0	11	2,2%
Demostratives	80	79	52	211	41,7%
Confrontacionals	29	19	12	60	11,9%
Violència	4	5	4	13	2,6%
TOTAL FTO	194	181	131	506	100,0%
Pes relatiu (%)	38,3%	35,8%	25,9%	100,0%	-

*Només recull les accions de gener fins a març.

Font: El País. Elaboració pròpia.

Cal destacar també que quan s’observen no ja els esdeveniments, sinó les formes tàctiques desenvolupades al si d’aquests, s’aprecia un augment del pes de les accions de caràcter demostratiu, ja que se’n registren tantes com convencionals (211 de cadascun dels dos tipus, és a dir el 41,7% del total tant de l’un com de l’altre). De fet, només al primer trimestre del 1986, moment en el qual forçosament adquiriren més pes les accions vinculades amb la campanya electoral de cara l’imminent referèndum, les formes convencionals són més nombroses que les demostratives.

4.6. Les accions col·lectives de masses (ACM)

En total, al llarg del període observat, es van registrar –com hem vist- 15 esdeveniments de protesta que es poden considerar, pel seu caràcter i el volum de persones que involucraren, com a “accions col·lectives de masses”. D’aquestes, 9 es registraren a Madrid, 5 a Barcelona, i 1 a València. La majoria d’aquestes ACM coincideixen amb les diferents fases o màxims de mobilització a les que hem fet referència abans: el segon trimestre de 1984 se’n realitzen 2 (1 a Madrid i 1 altra a Barcelona), a les quals participen unes 380.000 persones, segons estimació pròpia²⁷⁵; al quart trimestre d’aquell any hi va haver 3 (2 a Madrid i 1 a Barcelona), que mobilitzaren unes 392.500 persones; el segon trimestre de 1985 se’n fan

²⁷⁵ Hem realitzat les següents estimacions tot calculant, per a cada ACM, un promig a partir del nombre participants estimat per les diferents fonts (*El País*, ajuntament, govern civil, altres).

3 més (1 a Madrid, 1 a Barcelona i 1 a València), que aplegaren uns 705.000 manifestants; i, finalment, el primer trimestre de 1986 es registren 3 més (2 a Madrid i 1 a Barcelona), amb un total de 885.000 antiatlantistes al carrer. En conjunt, uns 2,817 milions de persones participaren en ACM contra la permanència a l'OTAN al llarg del període, essent a l'any 1985 on es donà una major participació en accions d'aquesta mena (1,107 milions de persones).

Figura 9.11. Accions col·lectives de masses. Distribució geogràfica. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL	Pes relatiu (%)
Catalunya	2	2	1	5	33,3%
Madrid	4	3	2	9	60,0%
País Valencià	0	1	0	1	6,7%
TOTAL ACM	6	6	3	15	100,0%
Pes relatiu (%)	40,0%	40,0%	20,0%	1	-

*Només recull les accions de gener fins a març.

Font: El País. Elaboració pròpia.

Figura 9.12. Participants en ACM (estimació). Distribució geogràfica. 1984-1986*

	1984	1985	1986*	TOTAL	Pes relatiu (%)
Catalunya	140.000	407.500	132.500	680.000	24,1%
Madrid	685.000	644.500	885.000	2.214.500	78,6%
País Valencià	0	55.000	0	55.000	2,0%
TOTAL	825.000	1.107.000	885.000	2.817.000	100,0%
Pes relatiu (%)	29,3%	39,3%	31,4%	1	-

*Només recull les accions de gener fins a març.

Font: El País. Elaboració pròpia.